

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Alıyev Fərid Fəxrəddin oğlunun

Bank resursları və onların effektiv idarə olunması aspektləri

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: - 060403 Maliyyə

İxtisaslaşma: - Bank işi

Elmi rəhbər:

i.f.d, dos. A.A.Babayev

Kafedra müdiri:

i.e.d.prof. Ələkbərov Ə.Ə.

BAKİ - 2018

M Ü N D Ə R İ C A T

Giriş.....	3
Fəsil 1. Bank resursları və onların effektiv idarə olunmasının elmi-nəzəri əsasları.....	5
1.1 Bank resurslarının iqtisadi mahiyyəti.....	5
1.2 Bankın xüsusi kapitalının bank resurslarındakı yeri və əhəmiyyəti.....	9
1.3 Bankın cəlb olunmuş resursları.....	11
1.4 Bank resurslarının idarə olunmasının nəzəri aspektləri	14
Fəsil 2. Azərbaycanın bank sisteminin resurs bazası və onun idarə olunması....	23
2.1 Bankın xüsusi kapitalı və onun yaranma mənbələri.....	23
2.2 Bankların cəlb olunmuş resurslarının idarə olunması.....	34
2.3 Bank resurslarının riskliliyinin idarə olunması.....	43
Fəsil 3. Azərbaycanın bank sisteminin resurs bazasının və onun idarə olunmasının inkişaf etdirilməsi	54
3.1 Bankların xüsusi kapitalının effektiv idarə olunması yolları.....	54
3.2 Bankların depozit siyasətinin təkmilləşdirilməsi imkanları.	63
3.3 Banklardakı əmanətlərin sığortalanması sistemi və onun bank resurslarına təsiri.....	68
Nəticə və təkliflər.....	80
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.....	81
XÜLASƏ.....	83
Резюме.....	84
Summary.....	85

Giriş

Tədqiqatın aktuallığı. Müasir dövrdə dünyanın hər bir ölkəsində makro və mikro səviyyələrdə, qloballaşan iqtisadi sistemlərdə qeyri-müəyyənliklər, riskli hallar davam etdiyindən bank resursları və onların effektiv idarə olunması problemi aktuallıq kəsb edir.

Banklara etimadın mühüm amili kimi əmanətlərin sığortalanması mexanizminin təkmilləşdirilməsi əmanətlərin investisiya resurslarına transformasiyasında, milli bank sisteminin daxili İnvestisiya bazarında fəallığının artması isə İqtisadi təhlükəsizliyin təminatında həlledici rola malikdir. Odur ki, bank sisteminin dayanıqlığı üçün potensial təhlükələr, o cümlədən aqrar iqtisadiyata xarici investorların nəzərdə tutulan limitləri aşması və nəticədə investisiya siyasətinin təhlükəsizlik tələblərinə cavab verməməsi, ümumiyyətlə pul-kredit siyasətində və onun reallaşdırılması mexanizmində çatışmazlıqlar xüsusi araşdırılmalıdır.

Təqdim olunan dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığı yuxanda qeyd olunan və bir sıra digər amillərlə şərtlənir.

Problemin öyrənilməsi vəziyyəti. Azərbaycanın maliyyə- alimlərinin, bank-maliyyə sahəsinin tədqiqatçılarının bir çox nümayəndələrinin problemə müxtəlif istiqamətlərdən səmərəli yanaşmaları və əldə etdikləri nəticələr problemin həllində mühüm addımlar hesab olunmalıdır. Belə ki, bank resursları və onların effektiv idarə olunması aspektləri problemlərinin nəzəri, metodoloji və praktiki cəhətləri Z.Ə. Səmədzadə, A.F. Abbasov, Ş.Ə. Abdullayev, B.X. Ataşov, D.A. Bağirov, M.M. Bağirov, I.V. Əhmədov, M.X. Həsənli, M.C. Hüseynov, H.A. Xəlillov, S.M. Məmmədov, Z.M. Məmmədov, M.M. Sadıqov, S.V. Salahov, R.A. Bəşirov, X.Ə. Hüseynov və Azərbaycanın bir sıra iqtisadçı alimləri, Appel Cerald, Appel Marvin, Arnold Qlen, S.N. Babiçev, E.F. Jukov, Коноплева Е.Е., А.А. Labzenko, O.İ. Lavruşin, B.B. Maslennikov, H.A. Попов, V.K. Sənçaqov, E.B. Серова, А.П. Тулупникова və başqa xarici ölkə alimləri tərəfindən tədqiq edilmişdir.

Bank resursları və onların effektiv idarə olunması aspektlərinin formalaşması, iqtisadi tələblərə uyğun inkişafının müxtəlif cəhətlərini araşdırsalar da, xüsusi olaraq

həmin problemləri öyrənməyi qarşılarına məqsəd qoymamışlar. Bank resursları və onların effektiv idarə olunması sisteminin təkmilləşdirilməsi imkanlarını qiymətləndirərək, onların gerçəkləşdirilməsinin vasitə və istiqamətlərini əsaslandırmağa və bir sıra digər məsələlərin həllinə ehtiyac vardır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri - Bank resursları və onların effektiv idarə olunması aspektlərinin araşdırılması prosesində aşağıdakı əsas vəzifələr müəyyənəşdirilmişdir:

- Bank resursları və onların effektiv idarə olunmasının elmi-nəzəri əsaslarının tədqiqi
- Bank resurslarının iqtisadi mahiyyətinin araşdırılması
- Bankın xüsusi kapitalının bank resurslarındakı yeri və əhəmiyyətinin müəyyənəşdirilməsi
- Azərbaycanın bank sisteminin resurs bazası və onun idarə olunmasının mövcud vəziyyəti və qiymətləndirilməsi
- Bankın xüsusi kapitalı və onun yaranma mənbələrinin araşdırılması
- Bankların cəlb olunmuş resurslarının idarə olunması mexanizmlərinin tədqiqi
- Bank resurslarının riskliliyinin idarə olunması prosesinin öyrənilməsi
- Azərbaycanın bank sisteminin resurs bazasının və onun idarə olunmasının inkişaf etdirilməsi istiqamətlərinin araşdırılması.

- **Tədqiqatın obyekti** - Azərbaycan Respublikası ərazisindəki bankların fəaliyyətidir.

- **Tədqiqatın predmeti** - bazar münasibətləri şəraitində bank resurslarının fəaliyyətini, iqtisadi meyarları baxımından bank əməliyyatlarının miqyası və səmərəliliyini şərtləndirən meyllər, qanunauyğunluqlar, bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarət sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi imkanlarını müəyyən edən amillərdir.

- **Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları.** Nəzəri əsas kimi ölkəmizin və xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin bank fəaliyyətinin resurs amilinə dair tədqiqatları,

Azərbaycan Respublikası Prezidentini fərman və qərarları, Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunlar, Nazirlər Kabinetinin qərarları, qanunvericilik aktları, Mərkəzi Bankın qərarları və normativ sənədləri götürülmüşdür.

Tədqiqatın informasiya bazasını - Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, Dövlət Statistika Komitəsinin, Maliyyə və İqtisadi İnkişaf Nazirliklərinin, Azərbaycan Mərkəzi Bankının, Azərbaycan Banklar Assosiasiyasının, müvafiq elmi-tədqiqat institutlarının məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Bankların xüsusi kapitalının effektiv idarə olunması yollarının müfəssəl şəkildə tədqiq olunması;

- Bankların depozit siyasətinin təkmilləşdirilməsi imkanlarının müəyyənəşdirilməsi ;

- Banklardakı əmanətlərin sığortalanması sistemi və onun bank resurslarına təsirinə dair təkliflərin verilməsi;

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiyada əsaslandırılan nəzəri-metodik müddəalar və təcrübi tövsiyələr bank resurslarının səmərəliliyi və milli bank sisteminin tələblərinə uyğunluğunu qiymətləndirmək, müvafiq tənzimləmə və nəzarət mexanizmini təkmilləşdirmək istiqamətində prosesləri sürətləndirməyə imkan verir.

Tədqiqatın nəticələrinin tətbiqi - əsas nəzəri müddəalar və dissertasiyanın nəticələrinə dair 1 məqalə və 1 teziz cap olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Fəsil 1. Bank resursları və onların effektiv idarə olunmasının elmi-nəzəri əsasları

1.1 Bank resurslarının iqtisadi mahiyyəti

Kommersiya fəaliyyətini həyata keçirmək üçün banklar müəyyən miqdarda pul verməlidirlər. Bankların spesifikliyi onlardan ibarətdir ki, onlar bir tərəfdən, müxtəlif mənbələrdən müvəqqəti olaraq azad vəsaitləri cəlb edirlər və digər tərəfdən müəssisələrin, təşkilatların və maliyyə resurslarına ehtiyacı olan əhalinin ehtiyaclarını ödəyirlər.

Bir bazar iqtisadiyyatı modelinə keçid ilə bank sisteminin fəaliyyət göstərməsi üçün şərtlər əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdi. Resurslarla əlaqədar olaraq bu dəyişikliklər ilk növbədə milli kredit fondunun resurslarının əhəmiyyətli dərəcədə daralması ilə izah edilmişdir; bankların nağd pulun səfərbər edilməsi, bank resurslarının bazarının formalaşdırılması və banklar arasında pul çəkmək üçün rəqabətin yaranması üçün əsaslı yeni şərtlərin yaranması.

Kommersiya banklarının fəaliyyətində qaynaq bazası aktiv əməliyyatların miqyası və istiqaməti nəticədə bank gəlirlərinin həcmi və quruluşunu müəyyənləşdirir. Ticarət bankının ehtiyatları və strukturu ümumi likvidliyə və, ümumiyyətlə maliyyə fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Bank "resursları" termini Fransız mənşəli olub «ressources» sözündən qaynaqlanır mənası fondlar, ehtiyatların mümkün mənbələri deməkdir.

"Bank qaynaqları" konsepsiyasının şərhinə dair müxtəlif fikirlər var. Bəzən banklar tərəfindən saxlanılan aktivlərin bir sıra kimi müəyyən, kredit və digər fəal əməliyyatlar üçün onların istifadə olunur

Bank resurslarının mənbələri banklar tərəfindən passiv əməliyyatlar aparmaq nəticəsində yaranır. Ümumi təbiətə baxmayaraq, bu əməliyyatlar olduqca müxtəlifdir. Passiv bank əməliyyatlarının dörd növü var:

Bankın qiymətli kağızlarının (səhmlərinin) ilkin emissiyası;

Bankın mənfəətindən vəsaitlərin formalaşması və ya artımı ilə əlaqədar ayırmaları; digər banklardan kredit almaq;

depozit əməliyyatları.

Pasiv əməliyyatlar artıq dövryyəyə buraxılan banklarda pul yığmağa imkan verir. Yeni resurslar fəal əməliyyatlar nəticəsində bank sistemində yaradılıb [18, s. 20].

Kommersiya bankı müəyyən pasiv əməliyyatları həyata keçirərkən, özünün və cəlb edilən müxtəlif növ resursları yaradır. Bu, bankın resurslarının bölüşdürülməsi üçün ən ümumi üsuldur.

Passiv əməliyyatlarda passiv hissədəki qalıq pul vəsaiti çoxalır, passiv hissə aktiv passiv hissədəki aktiv hissənin önünə keçir. Passiv əməliyyatlar sayəsində dövriyyədə olan pullar banklara yönləndirilir. Banklarda yeni resursların yaradılması aktiv əməliyyatlarla bağlıdır. Burada ən çox pay kreditləşmə əməliyyatlarına düşür.

Hər bir bankın fəaliyyətinin genişliyi onun sərəncamında olan resursların miqdarı ilə təyin olunur.

Bank resursu – kommersiya banklarının sərəncamında olur və bankların aktiv və başqa digər əməliyyatlarını yerinə yetirilməsi üçün kommersiya banklarının istifadə etdikləri pul vəsaitlərinin toplusudur. Bankın resursları aşağıdakı mənbələrdən təşkil edilir:

- Bankın xüsusi kapitalı; Cəlb olunmuş vəsait; Borc vəsaiti

Mərkəzi Bankın resurslarını təmin etmək şərtlərinə əsasən, müəyyən layihələrə və müştərilərə borc verilməsi üçün banklar tərəfindən hədəf alınır və istifadə edilə bilər.

Resursların dəyərini nəzərə alaraq, biz üç qrupa şərti şəkildə ayıra bilərik: azad, ucuz və bahalı. Sərbəst resurslar əsasən bankın öz vəsaitinin bir hissəsidir, mənbəyi mənfəətdir. Pulsuz resurslar, faizlərin ödənilmədiyi müştəri hesablarında olan qalıqları təmsil edən resurs ola bilər. Bir qayda olaraq, ucuz ehtiyatlar tələb olunan depozitlərdir. Bazarlara banklararası bazarda alınmış təcili depozitlər və resurslar aid edilə bilər.

Cəlb edilmiş resurslar müştərilərə görə təsnif edilə bilər: banklar, hüquqi şəxslər, fiziki şəxslər.

"Bank resurslarının strukturu" konsepsiyası mövcuddur. Bəzi bank resursları səhmlərinin ümumi həcmdə nisbəti deməkdir. Bank resurslarının strukturu bir çox

amillərdən asılıdır: bankın növü (universal, ixtisaslaşmış); Bankın valyuta və fərdi vəsaitlərlə əməliyyatları həyata keçirmək üçün imkan verən müvafiq hüququnun mövcudluğu; bankın müddəti; müştərilərin tərkibi, bankın təşkilati forması, kredit-kapital bazarının vəziyyəti və s.

Kommersiya bankının öz vəsaiti onun tərəfindən yaradılan vəsaitlərdən və cari ildə və son illər ərzində bankın fəaliyyətindən əldə etdiyi mənfəətdən ibarətdir. Bankın vəsaitləri öz vəsaitlərinin əsasını təşkil edir. Hər birinin xüsusi bir məqsədi vardır. Onlar müştərilərin banka olan inancını təmin etmək və kreditörlərin davamlılığını razı salmağa çağırırlar. Öz vəsaitlərinin ən vacib funksiyası bankın əmanətçilərə öhdəlikləri üçün girov kimi xidmət etməkdir.

Bankın öz vəsaitlərinin formalaşması üçün müxtəlif mənbələr və prosedurlar mövcuddur.

Bankın fəaliyyətinin tənzimlənməsi qaydalarına uyğun olaraq, bankın öz kapitalı əsas və əlavə kapitaldan, törəmə hüquqi şəxslərə investisiyaların azaldılmasından; kredit riskinə məruz qalan aktivlər üzrə ehtimal olunan zərərləri əhatə edən açıqlanmamış ehtiyat; qiymətli kağızların dəyərsizləşməsi üçün inkişaf etdirilməmiş ehtiyat; immobilizasiya, eləcə də əlavə kapital mənbələrində nəzərə alınan hissədə rezident banklara subordinasiya olunmuş kreditlər təqdim etmişdir.

Əsas kapital qeydə alınmış nizamnamə kapitalından ibarətdir; emissiya fərqləri; mənfəətdən yaranan (dividend fondu istisna olmaqla) bankın vəsaitləri; yuxarıda göstərilən vəsaitlərdə xarici valyutanın sərbəst konvertasiya edilə bilən valyutada yenidən qiymətləndirilməsindən realizə edilməmiş məzənnə fərqləri; keçmiş illər üzrə mənfəət, iştirakçılardan (səhmdarlar) bank tərəfindən satın alınmış öz səhmlərini çıxartmaq; əvvəlki illərin zərərləri; hesabat ilinin və keçən ilin zərərləri.

Əlavə kapital hesabat ilinin mənfəətini daxil edir; bir əvvəlki ilin təsdiqlənməmiş, bölüşdürülməmiş mənfəəti; hesabat və əvvəlki ilin mənfəət əldə edən vəsaitləri, xarici audit şirkəti tərəfindən təsdiq edilməyən; qismən dönerli valyutada faiz azalması ilə qiymətləndirilən, (əsas kapitalla aid dividendlərin və

fondlar başqa), emissiya fərq və bank fondları; Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə əsas aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi; "Mülkiyyət" şəxsi özəlləşdirmə çeklərinin yenidən, bir azalan faizlə hesablanan; məbləğində subordinasiya krediti (kredit, depozit) kapitalının 50% -dən çox olmayan.

Bankçılıq təşkilatında başlanğıc nöqtəsi bankın nizamnamə fondunun (kapitalın) yaradılmasıdır. Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş məbləğlərdə onun yaradılması hüquqi şəxs kimi bankın qeydiyyatı üçün bir şərtədir. Yeni qurulan bankın iqtisadi və ticari fəaliyyətinə başlamağa və kredit təşkilatının fəaliyyət göstərdiyi bütün dövr ərzində onun mövcudluğunun iqtisadi əsasları qanunverici fonda qoyulmuş vəsaitin başlanğıc kapitalını təmsil edir.

Belarus Respublikası Milli Bankının tapşırıqlarına əsasən, yeni yaradılmış banklar üçün nizamnamə fondunun minimum məbləği Belarus rubllarında 5,0 milyon avroya bərabər məbləğdə müəyyənləşdirilir.

Bankın nizamnamə kapitalına əmanət edilən əmanətlərin məbləği (nağd pul qoyuluşları) bu bankın nizamnamə kapitalının 20%-dən artıq ola bilməz.

Bankların resurs bazasının tərkibində məsələsini nəzərə alaraq bank öhdəliklərinin strukturunu, onun xüsusiyyətlərini təsərrüfat subyektlərinin öhdəliklərinin strukturu ilə müqayisədə qeyd etmək lazımdır. Bankın öz vəsaitləri nisbətən az payı qaldırılan vəsaitlərin payına nisbətdədir. Bu, bir sıra səbəblərdəndir. Birincisi, banklar, onların fəaliyyətinin təbiətində, müştərilərin müvəqqəti olaraq azad fondlarının yenidən bölüşdürülməsində iştirak edirlər. Əsasən "xarici" işlə təmin olunur. Onlar pul şəklində və əsasən əsas vəsaitlərin ehtiyatlarının şəklində "dondurulmuş" yox bəzi İkinci bankın aktivləri daha çox var. Bu, bank üçün kreditorlar üçün öhdəliklərini yerinə yetirmək və öz vəsaitlərinə olan tələbatın azaldılması üçün daha çox pul cəlb etməyə imkan verir.

Müxtəlif banklardan olan öz vəsaitləri ümumi ehtiyatların miqdarında daha çox payı təşkil edə bilər. Bu əsasən bankın fəaliyyəti və davam edən resurs siyasətinin müddətindən asılıdır. Yeni qurulan bank öz öhdəliyi ilə yaradılan və qanuni fonda əmanət fondları ilə təmsil olunmuş bütün öhdəliklərə malikdir. Bəzi hallarda, banklar

müştərilərdən alınan vəsaitlərin məbləğinin azaldılması və öz fondlarını artıraraq resurs bazasını ucuzlaşdırmaq üçün məqsədyönlü siyasət aparırlar.

Bazar iqtisadiyyatında, sərmayə artırımı (nizamnamə kapitalının artırılması üçün) geniş bankın konsolidasiyasının aydın əlamətidir. Əlavə vəsaitlər təklif olunan xidmətlərin çeşidini artırmaq, filial şəbəkəsini genişləndirmək, yeni bazar və müştərilərin axtarışında bankın məhsullarını və xidmətlərini diversifikasiya etmək imkanı verir. Kapital artımı perspektivli bir tədbirdir və sürət təsirini və aktivlərin qayıtmasını azaltmaqla gəlirlilikdə müvəqqəti azalmaya səbəb ola bilər.

Bankın öz kapitalı fəaliyyətində bir sıra mühüm funksiyaları yerinə yetirir. Üç əsas funksiya var: qoruyucu, əməliyyat və tənzimləmə. Bankın əsas prinsipləri təhlükəsizlik və likvidlik olduğundan, bankın öz kapitalının funksiyaları arasında qoruyucu funksiya əsas hesab olunur. Bu, əmanətçilərin maraqlarını qorumaqdır, çünki səhm kapitalı ləğv edildikdə bankın öhdəliklərinə görə vəsaitlərin ödənilməsi mənbəyi ola bilər. Bundan əlavə, bankın kapitalı bir növ qoruyucu maneə rolunu oynayır və gözlənilməz xərclər və zərərlər halında banka fəaliyyətini davam etdirməyə imkan verir. Bunun üçün xüsusi vəsaitlər və ehtiyatlar istifadə edilə bilər və ən azı, səhm kapitalının bir hissəsi zərərləri ödəmək üçün istifadə oluna bilər.

Əməliyyat funksiyası ehtiyatları, fondları , qeyri-maddi aktivlərin əldə edilməsi məqsədilə əsas vəsaitləri formalaşdırır, digər şəxslərin və daha səlahiyyətli vəsaitləri investisiya edir. Bank əməliyyatı ilkin mərhələdə bir dəyəri kapital üçün vəsaitlərin mənbəyi kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bunun hesabına bütün prioritet xərclər və aktiv əməliyyatlar həyata keçirilir. Bu bank, yüksək məhsuldar, lakin riskli əməliyyatları aparmaq, uzunmüddətli aktivlərə investisiyalar etmək üçün imkan verir.

Bankın öz kapitalı onun kommersiya fəaliyyətinin əsasını təşkil edir, bankın maliyyə sabitliyini və ödəmə qabiliyyətini təmin edir, bankın müxtəlif risklərinin nəticəsi olan gözlənilməz xərclərin mənbəyi kimi xidmət edir.

1.2 Bankın xüsusi kapitalının bank resurslarındakı yeri və əhəmiyyəti

Bankların passiv əməliyyatları aparmaqda məqsədi xüsusi kapitalını formalaşdırmaqdır. Lakin bankın fəaliyyəti bunla yetinmir. Bankların xüsusi

kapitalının həcmi çox olduqca həmin banka olan etibarda yüksək olur. Ancaq bəzən xüsusi kapitalı az olsada insanlar digər banklardan daha çox güvənir həmin banka və bu da bankın idarə heyətinin şəxsi keyfiyyətindən asılıdır.

Bankın xüsusi kapitalı onun ilk yarandığı gündən dayağı rolunu oynayır və bundan əlavə olaraq sonuncu müdafiə xətti rolunda yerinə yetirir.

Əgər fəaliyyət göstərən bankların xüsusi kapitalının həcmi çoxdursa, bank bununla kifayətlənməməlidir. Çünki belə olan halda onları bank adlandırmaq yalnız olardı. Bütün banklar digərlərinin pullarından yararlanıb özü üçün mənfəət əldə edir. Yalnız xüsusi kapitalı ilə fəaliyyət göstərənlər investorlar sayılır.

Kommersiya banklarının xüsusi vəsaitləri aşağıdakılardan təşkil olunur:

- Ehtiyat fondu
- Nizamnamə fondu
- Mənfəət hesabına yaradılan digər fondlar
- İl ərzində bölüşdürülməmiş mənfəət

Ehtiyat fondu nizamnamə kapitalını artırmaq üçün əsas mənbələrdən biridir.

Kommersiya banklarının qeyri-maliyyə təşkilatlarından fərqləndirən əsas cəhəti onun xüsusi vəsaitlərinin xüsusi çəkisi qat-qat aşağı olmasıdır. Təxminən 10% və ya 20% miqdarındadır. Bankların xüsusi vəsaitlərinin passivlərdə xüsusi çəkisinin az olmasına baxmayaraq bankların fəaliyyətində xüsusi rolu vardır. Xüsusi vəsaitlər üç funksiyani yerinə yetirir və onlar aşağıdakılardır:

- Mühafizə
- Əməli
- Nizamlaşdırıcı

Kommerya bankları xüsusi kapitalının mühafizə funksiyası sayəsində banka əmanət yerləşdirən əmanətçilər, kreditorlar qarşısında bankın dayanıqlılığını təmin edir.

Xüsusi kapitalın mühafizə funksiyası həm də bankın kapitalının yetərincə olması ilə bağlıdır. Belə izah etmək olar ki, yəni hər hansı maliyyə itkiləri olarsa bank bunu öz vəsaiti hesabına qarşılaya bilər.

Bankın xüsusi kapitalının əməli funksiyasının mahiyyəti odur ki, bankın xüsusi vəsaitləri bankın inkişaf etməsində maliyyə resursu funksiyasını həyata keçirir. Bildiyimiz kimi əgər bankın ilkin kapitalı olmazsa heç bir bank fəaliyyətə başlamaz. Bu vəsaitlərdən bankların filiallarının genişləndirilməsində və şöbələrinin inkişaf etdirilməsində istifadə edilə bilər.

1.3 Bankın cəlb olunmuş resursları

Kommersiya bankları öz dövriyyə vəsaitlərinin çox qismini cəlb olunmuş vəsaitlərdən təmin edir. Bunun üçün isə kommersiya bankları istifadəsiz qalmış vəsaitləri bank qoyuluşları şəklində banklara cəlb edirlər. Bu vəsaitləri özlərinə cəlb etmək üçün investorlara bir sıra güzəştlər və s. təklif edirlər. Əgər banklarda onları qane edəcək qədər resurslar yoxdursa, və bu resurslara tələbat yarandığı təqdirdə onlar ehdiyaclarını qarşılamaq üçün müəyyən miqdarda faiz ödəmək qarşılığında digər banklardan aldıkları borclar vasitəsilə ödəməli olurlar. Aydınır ki, bu banklar üçün baha başa gəlir və verilən kreditlərdə bahalaşır. Sadaladıqlarımızdan belə nəticə çıxarmaq olar ki, kommersiya bankları daha yaxşı resurs mənbələri tapmaq üçün apardıqları passiv əməliyyatları idarə etməlidirlər. Passiv əməliyyatların idarə edilməsi dedikdə, ilk olaraq geniş mənada passiv əməliyyatları idarə etmək, əmanətçilərin vəsaitlərinin cəlb olunması, kreditor qismində çıxış edən müəsisələrin vəsaitlərinin cəlb olunması və bütün bunları bir araya gətirsək bank üçün lazım olan vəsait mənbələrinin tapılması başa düşülür. Digər mənada passiv əməliyyatların idarə edilməsi dedikdə, əlavə resurslara ehtiyac olduqca borc vəsaitinin alınması üçün borc vəsaiti mənbələrinin axtarışı nəzərdə tutulur.

Bütün keçid dövrləri ərzində ssuda kapitalları bazarında banklar əsas rol oynadığına görə resursların da əsas olan payını məhz banklar cəlb edəcəklər. Burdan belə bir nəticə çıxara bilərik ki, ilk növbədə kredit sektorunu inkişaf etdirmək üçün bank sektorunun inkişaf etməsi lazımdır, kredit resurslarının hərəkəti də bank resurslarının hərəkəti ilə müəyyən olunur. Mən belə hesab edirəm ki, bank resursları deyildikdə,

bankların müxtəlif maliyyə vəsaitləri sayəsində cəlb etdikləri sərbəst pul vəsaitləri və əmanətlər başa düşülür. Sadələdiqlərimiz maliyyə aktivlərinə yerləşdirmək üçün istifadə oluna bilər. Onu da qeyd etmək olar ki, banklar resurslarının müəyyən hissəsini öz maddi bazasını formalaşdırmaq üçün istifadə edir, yəni ki maddi aktivlərə yerləşdirir. Ancaq banklar öz fəaliyyətlərini təmin etmək üçün maddi aktivlərdən istifadəyə icazə verildiyi üçün və bu maddi aktivlər vasitəsilə ticarət əməliyyatları aparılmasına icazə verilmədiyinə görə biz bank resurslarının idarə edilməsində aktivlərə edilən qoyuluşları nəzərdən keçirməyəcəik. Banklarda maddi dəyərlərə edilən qoyuluşlar onlar üçün gəlirsiz və mənfəət əldə etməyən sabit aktivlərdir. Bu aktivlərin genişləndirilməsi zamanı resursların gəlir bazası azalır.

Bank resurslarını cəlb edilmə mənbələrinə görə iki yerə bölmək olar: 1) öz resursları, 2) borc resursları. Bank öz kapitalını formalaşdırmaq üçün ya səhmlərini buraxır, ya da bankın iştirakçıları arasında payların bölüşdürülməsi vasitəsilə istifadə edir. Borc resursları isə həm spesifik bank xarakterli vasitələr əsasında formalaşır, həm də adi xarakterli müxtəlif vasitələr əsasında. Spesifik bank xarakterli vasitələrə depozitlər, əmanətlər, hesablaşmalarda vəsaitləri misal göstərmək olar. Adi xarakterli vasitələrə misal olaraq istiqrazlar, veksellər, borcları aid etmək olar.

Bank resursları cəlb edilmə formalarına görə bank hesablarına cəlb edilmiş resurslara və qiymətli kağızların buraxılmasına görə cəlb olunmuş resurslara bölmək olar. Bank hesablarına cəlb edilmiş resurslara misal olaraq tranzit, cari, hesablaşma depozit, əmanət və s. misal göstərmək olar. Qiymətli kağızların buraxılması əsasında cəlb edilən vəsaitlərə misal olaraq səhmləri, vekselləri, istiqrazları, sertifikatları nümunə göstərə bilərik. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı ölkələrində son dövrlərdə genişlənən sekyuritizasiya prosesləri nəticəsində bankda yerləşdirilən vəsaitlərinin xüsusi çəkisinin azalmasına və bankların öz qiymətli kağızlarını buraxması ilə cəlb olunmuş vəsaitlərini artırmasına səbəb olmuşdur.

Bank resurslarını müddətinə görə aşağıdakılara ayırmaq məqsədəuyğundur:

- Müddətsiz
- Uzunmüddətli

- Ortamüddətli
- Qısamüddətli
- Tələbli

Bank resurlarını mənsubiyyətinə aşağıdakı qruplara bölmək olar:

- Ayrı-ayrı vətəndaşlara mənsub
- Xüsusi müəsisələrə və fondlara mənsub
- Dövlət müəsisələrinə və dövlət hakimiyyəti orqanlarına mənsub

Resursların bir qrupunu da Mərkəzi Bankın Kommersiya banklarına verdiyi yenidən maliyyələşdirmə qaydasında kreditləri təşkil edir. Keçid iqtisadiyyatında olan ölkələrdə müəsisələr mövcud olduğuna görə, özəlləşdirmə və səhmləşdirmə prosesləri olduğuna görə resursların mənsubiyyətinə görə ayırd edilməsi, resursların iqtisadiyyat sektorları arasında təkrar bölüşdürülməsi proseslərinin idarə edilməsi və resurs bazasının monitorinqi üçün mərkəzi bank vasitəsilə mərkəzləşdirilmiş kreditlərin ayrılması, xüsusilə islahatların ilk illərində kreditlərin ayrılması vasitəsilə kommersiya banklarının geniş kreditləşməsi xarakterikdir.

Kommersiya banklarının çox hissəsini cəlb edilmiş vəsaitlər təşkil edir. Kommersiya bankları passiv əməliyyatları həyata keçirməklə hüquqi və fiziki şəxslərin vəsaitlərini özlərinə cəlb edirlər. Bu saydıqlarımıza daxildir:

- fiziki və hüquqi şəxslərin əmanət və depozitləri,
- hüquqi şəxslərin bank hesablarındakı vəsait qalığı.

- Ehtiyat fondu
- Nizamnamə fondu
- Mənfəət hesabına yaradılan digər fondlar
- İl ərzində bölüşdürülməmiş mənfəət

Nizamnamə fondu bankın iştirakçıları tərəfindən yerləşdirilən xüsusi vəsaitlər hesabına yaradılır. Nizamnamə fondunun minimum məbləği Azərbaycan

Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən təyin edilir. Nizamnamə fondu iki cür formalaşdırıla bilər, ya pul vəsaitləri vasitəsilə ya da, maddi aktivlər vasitəsilə.

Kommersiya banklarının qeyri-maliyyə təşkilatlarından fərqləndirən əsas cəhəti onun xüsusi vəsaitlərinin xüsusi çəkisi qat-qat aşağıdır. Təxminən 10% və ya 20% miqdarındadır. Bankların xüsusi vəsaitlərinin passivlərdə xüsusi çəkisinin az olmasına baxmayaraq bankların fəaliyyətində xüsusi rolu vardır. Xüsusi vəsaitlər üç funksiyani yerinə yetirir və onlar aşağıdakılardır:

- Mühafizə
- Əməli
- Nizamlaşdırıcı

Kommersiya bankları xüsusi kapitalının mühafizə funksiyası sayəsində banka əmanət yerləşdirən əmanətçilər, kreditorlar qarşısında bankın dayanıqlılığını təmin edir.

Xüsusi kapitalın mühafizə funksiyası həm də bankın kapitalının yetərinə olması ilə bağlıdır. Belə izah etmək olar ki, yəni hər hansı maliyyə itkiləri olarsa bank bunu öz vəsaiti hesabına qarşılaya bilər.

Son funksiya olan xüsusi kapitalın nizamlaşdırıcı funksiyasının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, kommersiya banklarının fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı xüsusi vəsaitlərin idarə edilməsi vasitəsilə nizamlaşdırır. Kommersiya banklarının xüsusi vəsaitlərinin içərisində ən önəmli yeri nizamnamə fondu tutur və nizamnamə fondunun yaranma forması, həcmi, dəyişdirilməsi bankın nizamnaməsi əsasında təyin edilir.

1.4 Bank resurslarının idarə olunmasının nəzəri aspektləri

Bu günkü müasir şəraitdə kommersiya banklarının əsas funksiyası müəssisə və təşkilatlara, həmçinin əhali ilə, yəni ki, bankın öz müştərilərinə göstərdiyi xidmətlərdir. Bank sistemin ən vacib həlqələrindən biri də kommersiya banklarıdır. Kommersiya bankları iqtisadiyyatda müstəqil fəaliyyət göstərən subyektlərdir.

Kommersiya banklarının öz müştəriləri ilə aralarında olan münasibət kommersiya xarakteri daşıyır. Hər bir kommersiya bankının ən vacib məqsədlərindən biri də odur ki, maksimum miqdarda gəlir əldə etsin.

Bankların qununvericiliyinə görə, banklar fiziki və həmçinin də hüquqi şəxslərin sahib olduqları maliyyə vəsaitlərini özlərinə cəlb etmək, onları müəyyən bir müddətdən sonra geri vermək, ödəncilik, müddətlilik şərtləri daxilində özünün adından və öz şəxsi hesabına yerləşdirmək və bankın sahib olduğu müştərilərinin tapşırıqları əsasında hesablaşma əməliyyatlarını yerinə yetirmək səlahiyyətinə sahibdir. Kommersiya bankları fəaliyyətləri dövrü ərzində öz potensial müştərilərinə hərtərəfli şəkildə xidmət edir, bunun özü isə kommersiya banklarını məhdud sayta maliyyə əməliyyatlarını yerinə yetirə bilən və xidmətlər göstərən bank olmayan xüsusi kredit təşkilatlarından seçilir. Kommersiya banklarından kredit təşkilatlarının fərqi ondan ibarətdir ki, kredit təşkilatları yalnız məhdud sayta əməliyyatları yerinə yetirə bilər.

Kommersiya banklarının yerinə yetirdikləri funksiyalar aşağıda qeyd edəcəklərimizdən ibarətdir:

- Müştərilərinə hesablaşma-kassa xidmətinin edilməsi;
- Vəsaitlərin yerləşdirilməsi;
- Vəsaitlərin banklara depozitə cəlb edilməsi.

Kommersiya banklar həmçinin sərbəst maliyyə vəsaitlərini özünə cəlb edilməsini həyata keçirən və bu cəlb edilən vəsaitlər vasitəsilə müəssisə və təşkilatların, əhəlinin fərqli ehtiyaclarını qarşılanmasını yerinə yetirən xüsusi kredit idarələri qismində çıxış edir.

Banklara kredit resurslarının cəlb edilməsi və cəlb olunmuş resurslarının yerləşdirilməsi üzrə bankların yetirdiyi əməliyyatların iqtisadi əhəmiyyətini maliyyə və pul vəsaitlərinin formalaşmasını yerinə yetirir. Qeyd etdiyimiz bu gedişatı yerinə yetirərək kommersiya bankları özünə cəlb etdiyi kredit resurslarını məqsədyönlü formada yerləşdirilməsini həyata keçirən kommersiya müəssisəsi qismində çıxış edir.

Son zamanlarda respublikamızın banklarında olduğu kimi dünya bank təcrübəsində də mütəxəssislər uyğunsuzluq təşkil edən 2 ənənənin mövcud olduğunu nəzərə çatdırır:

- Bank fəaliyyətinin ixtisaslaşdırılması;
- Bank fəaliyyətinin hərtərəfli edilməsi.

Bir qayda olaraq bu və ya digər əməliyyatları yerinə yetirən və məşğul olan kommersiya bankları bu fəaliyyətləri səbəbilə fəaliyyətləri qarışıq fəaliyyət sferasına daxil olur. Demək ki, kommersiya banklarının növü yəni ki, universal kommersiya bankı, sahəvi kommersiya bankı, xüsusi təyinatlı kommersiya bankı və regional kommersiya bankı və s. onların yerinə yetirəcəyi əməliyyatların məzmunundan, eyni zamanda ölkədə olan iqtisadiyyatın vəziyyətindən, ölkənin kredit münasibətlərindən, ölkədə olan pul və maliyyə bazarlarının inkişaf tembirinin səviyyəsindən asılıdır.

Avropa ölkələrinin böyük bir qismində kommersiya bankları indiki dövrdə kiçik məbləğdə pul sərmayə edərək böyük şirkətə kimi hər bir müştərinin maliyyə baxımından tələbatının ödənilməsi niyyət ilə müxtəlif növ əməliyyatların yerinə yetirilməsini reallaşdırır.

Onlara daxildir:

1. Kommersiya banklarında depozit hesablarının açılması;
2. Qiymətli kağızların alınması və satılması;
3. Əmanətlərin qəbul edilməsi;
4. Vəsaitlərin nağdsız şəkildə köçürülməsi;
5. Cürbəcür ssudaların verilməsi;
6. Etibarnamə üzrə əməliyyatlar;
7. Dəyərli əşyaların seyflərdə saxlanması.

Fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının həyata keçirdikləri əməliyyatlar bankın funksiyalarının təcrübədə tətbiqindən təşkil olunmuşdur. Bank qanunvericiliyini nəzərə alaraq bankların yerinə yetirdiyi əməliyyatlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- Bank zəmanətlərinin verilməsi;

- Mülkiyyətçi və yaxud da vəsaitlərin sərəncamçısı ilə bağlanmış müqaviləyə görə maliyyə vəsaitlərinin idarə edilməsi;
- Banklarda hüquqi və fiziki şəxslərə bank hesablarının açılması və bank əməliyyatlarının aparılması;
- Bankların müştərilərinin yəni ki, fiziki və hüquqi şəxslərin maliyyə vəsaitlərinin tələb ediləndək və müddətli depozitlərə cəlb etmək;
- Kommersiya banklarına cəlb edilən xüsusi və cəlb olunan maliyyə vəsaitlərinin hesabına gəlir əldə etmək məqsədilə kreditlərin verilməsi;
- Banklar tərəfindən pul vəsaitlərinin, ödəniş sənədlərinin, veksellərin, hesablaşma sənədlərinin inkassasiyası və bankın müştərilərinə kassa xidmətinin göstərilməsi;
- Mövcud olan qanunvericiliyə əsasən qiymətli metallarla əməliyyatların yerinə yetirilməsi;
- Fiziki və hüquqi şəxslərdən nağd və nağdsız formada olan xarici valyutanın alınması və satılması;
- Bankın müştərilərinin, həmçinin müxbir bankların tapşırığına əsasən bank hesabatlarının təqdim edilməsi.

Həmçinin kommersiya bankları Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının qanunvericiliyinə əsaslanaraq yuxarıda qeyd etdiyimiz əməliyyatlardan başqa aşağıda qeyd edəcəyimiz əməliyyatlarında yerinə yetirmək hüququna malikdir:

- Lizing əməliyyatları;
- Məsləhət və ya informasiya xidmətlərinin yerinə yetirilməsi;
- Üçüncü şəxslərin yerinə öhdəliklərin pul vəsaiti formasında yerinə yetirilməsini nəzərdə tutan zəmanətin verilməsi;
- Qiymətli vəsaitlərini və ya sənədlərini güvəndə saxlanması üçün fiziki və hüquqi şəxslərə sənədlərin icarəyə verilməsi;
- Üçüncü şəxslərdən öhdəliklərin pul vəsaiti şəklində yerinə yetirilməsini tələb etmək səlahiyyətinin əldə edilməsi.

Kredit təşkilatları eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq, ona hüquqi şəxs olaraq təqdim edilən başqa əməliyyatları da həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir. Hər bir bankın əməliyyatları milli valyuta olan manatla həyata keçirilir lakin, Mərkəzi Bankdan müvafiq sənədlərə sahib olduğu zaman əməliyyatları xarici valyuta ilə də həyata keçirə bilirlər.

Hər bir kredit təşkilatına həmçinin də kommersiya banklarına sığorta, istehsal ticarət fəaliyyətlərini həyata keçirmək qanunla qadağan edilir, daha dəqiq desək, sadaladığımız əməliyyatları qeyri-bank əməliyyatları adlandırı bilərik və onları qeyri-bank əməliyyatlarına aid etmək lazımdır.

Banklar və bank fəaliyyəti haqqında yuxarıda qeyd etdiyimiz qanunun müddəalarında bank əməliyyatları barəsində və banl xidmətləri barəsində qeyd edilir. Milli iqtisadiyyatımızda olan ədəbiyyatda çox hallarda qeyd etdiyimiz anlayışlara heç bir fərq qoyulmur. Lakin buna nəzərən, bankların yerinə yetirdikləri xidmətlərinin tərfi “ kütləvi əməliyyatlar ” şəklində qeyd edilmişdir. Ancaq qeyd olunan tərifdə göstərilən xidmətlərin bankların apardıqları əməliyyatlardan fərqi izah edilmir. Eyni zamanda, təkcə “ müştəri-bank ” arasında olan qarşılıqlı münasibətləri çərçivəsində bankların yerinə yetirdikləri xidmətlər barəsində bəhs oluna bilər. Banklarda müştərilərin var olması bankın yerinə yetirdiyi əməliyyatların bankın xidməti kimi nəzərdən keçirməyə izin verir. Ümumi olaraq belə nəticəyə gəlirik ki, bank xidməti – bankın müştərinin hər hansı var olan ehtiyaclarının qarşılanmasını yerinə yetirən bir və ya bir neçə bank əməliyyatlarından təşkil olunmuşdur.

Bununla yanaşı, həm də fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının həyata keçirdikləri xidmətlərini müəyyən bir ödəniş müqabilində müştərilərin xeyrinə və onun tapşırığı ilə bank əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi kimi də qeyd etmək olar.

Bankların həyata keçirdikləri xidmətlərin önəmli xüsusiyyətlərinə aşağıda qeyd edəcəklərimiz aiddir:

- Göstərilən xidmətlərin qeyri-maddi xüsusiyyəti;
- Banklarda yönəldilə bilən pul vəsaiti ehdiyyatları yaradılır;

- Bankların həyata keçirdikləri əməliyyatlar və xidmətlər qanunvericiliklə tənzimlənir;
- Müştərilər təzə bank xidmətlərində müstəsna hüquqlara sahib deyil;
- Fəaliyyətdə olan eyni bankın yerinə yetirdikləri əməliyyatlar və xidmətlər bütün filiallarında eyni əməliyyat və xidmətləri yerinə yetirir.

Onuda da nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, fəaliyyətdə olan kredit təşkilatlarına müqavilələr bağlamaq və bank xidmətləri bazarında monopoliya yaradılmasına yönəldilmiş fəaliyyət göstərmək Mərkəzi Bank qanunvericiliyə müvafiq olaraq qadağan edilir. Kredit təşkilatlarının fəaliyyət göstərməsinə nəzarət edən müqavilələrin bağlanması həmçinin də, kredit təşkilatlarının nizamnamə kapitalı səhmlərin əldə edilməsi inhisara qarşı qaydalarla ziddiyyət yaratmamalıdır.

Bankın müştərisi. Demək olar ki, bütün ölkələrin qanunvericiliyinə görə, bankda özünə hesab açmış və bankla bu barədə hüquqi müqavilə bağlamış hər hansı rezident və qeyri-rezident və yaxud da fiziki və hüquqi şəxslər bankın müştərisi hesab olunur. Müştərilər ilə bağlanmış müqavilələrin şəraiti vacibdir. Qeyd edək ki, Böyük Britaniyada hər hansı bir bankda bir dəfə hər hansı xidmət göstərilmiş şəxs xidməti göstərən bankın hüquqi cəhətdən müştərisi hesab edilmir.

Bankın müştəri ilə müqaviləsi. Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən kommersiya bankları və kommersiya banklarının müştəriləri arasında olan münasibətlər respublikamızın qanunla qeyd edilmiş qayda mövcud olduğu təqdirdə müqavilə əsasında tənzimlənir. Müqavilə əsasında müştəri ilə bank arasında olan əməkdaşlığın önəmli müddəalarını təyin edir. Müştəri və bank arasında olan müqaviləyə əsasən qarşılıqlı əməkdaşlıq münasibətləri hər ikisinin bir birinə etibarı əsasında qurulur. Banklar müştərilərini cəlb etmək üçün rəsmi şəkildə müştərilərinə xidmət edir, müştərilərinin tapşırıqlarını həyata keçirməyə öhdəlik götürür və müştərilərini inandırır ki, bankda olan işçilərin məsuliyyətinə və onların professionallığına güvənmək olar.

Bankda müştəri ilə bank arasında imzalanmış müqavilədə aşağıda göstərəcəyimiz müddəalar qeyd edilməlidir:

- Kredit və depozit əməliyyatları üzrə faiz dərəcəsinin miqdarı;
- Ödəniş sənədlərinin işlənmə müddəti;
- Müqavilənin ləğv olunma qaydası;
- Bank xidmətlərinin haqqı və onların aparılma müddəti;
- Müqavilədə qeyd edilən şərtlərə əməl edilməməsi təqdirdə tərəflərin mülkiyyət hüququ və s.

Bank ilə müqavilə bağlayan bankın müştərisi bankın nümayəndəliklərində maliyyə vəsaitlərinə, qiymətli kağızlara və hesabında olan digər qiymətli əşyalara dair sərəncam vermək imtiyazları onların dayandırılması və ya ləğv edilməsi barəsində yazılı göstərişin daxil olmasına qədər fəaliyyətdədir. Müştərilər şəxsi hesablarında olan vəsaitlərə sərəncam vermək hüquqlarına edilən hər hansı dəyişikliklər müştərisi olduğu bank tərəfindən onlar haqqında yazılı xəbərdarlıq almasından sonra qüvvəyə minir. Belə olan zaman bankın müştərisi qeydiyyatda olduğu bankı çox böyük əhəmiyyətə malik məlumatlar və müştərinin hüquqi qabiliyyəti barəsində dərhal məlumatlandırmağı öhdəsinə götürür.

Qanunda kreditlər, depozitlər və əməliyyatlar üzrə komissiya haqqları üzrə faiz dərəcələri barəsində heç bir məlumat olmasa da, müştəri ilə kredit təşkilatının arasında qarşılıqlı şəkildə razılıqdan sonra faiz dərəcələri müəyyən edilir.

Kredit təşkilatları müştərilər ilə bağladıkları müqavilənin qüvvədə qalma müddətini birtərəfli şəkildə dəyişmək iqtidarına malik deyil. Müştəri qeydiyyatda olduğu banka öz iddiasını təkcə öz hesabında var olan vəsaitlər miqdarında, eyni valyutada və ciddi formada müzakirə edilmiş hallarda irəli sürə bilər.

Dünyanın bütün ölkələrində olduğu kimi ölkəmizdə də müştəri ilə bank arasında münasibətlər müştərinin bankda özünə hesab açmasından sonra başlayır. Ölkəmizin vətəndaşları kommersiya banklarının razılığı ilə əgər digər hallar qanun ilə nəzərdə tutulmamışdırsa istədikəri qədər depozit, valyutada hesablaşma və başqa hesablar açmaq hüququna sahibdirlər. Misal üçün qeyd edək ki, hər hansı hüquqi şəxs olan bankın müştərisi öz fəaliyyət sahəsi üzrə bir neçə bank hesabına yiyələnə bilər. Qeyd etdiyimiz hesablardan bir də hesablaşma hesabıdır. Hesablaşma hesabından hüquqi

şəxsin iş və xidmətlərin, məhsulunun satışından əldə edilən mənfəətin dəyərinin şəhərlənməsində, məhsul göndərən, iş və xidmətə görə hesablaşmalarda, nəzərdə tutulmuş digər ödənişlərin hesabatları və büdcənin hesabatında istifadə olunur. Nəzər yetirdiyimiz hesablaşma hesabında savayı bankın müştəriləri eyni zamanda ssusda, depozit və xarici ölkə valyutasında olan başqa hesablara da yiyələnmə bilər.

Kommersiya bankları tərəfindən müştərilərinə hesabların açılması, onun aparılma qaydaları və ləğv edilməsi qaydaları həm ölkəmizin qanunları ilə, həm də Mərkəzi Bankın təlimatları ilə təyin edilir. Əgər fəaliyyətdə olan kommersiya banklarının, onun rəhbərlərinin və idarə heyətinə olan digər vəzifəli şəxslərin qeyd etdiyimiz qanunları pozmasına görə məsuliyyəti ölkəmizin qanunları ilə müəyyən edilir.

Dünyanın hər bir ölkəsində fəaliyyət göstərən banklar müştərilərinə açıqları hesabların bağlanması məsələsinə xüsusi önəm verirlər. Açılmış hesablarda uzun zaman boyunca heç bir əməliyyat aparılmırsa belə hesablara hərəkətsiz hesab adı verilərək ləğv edilir. Bu cür hesablar yerli qanunvericilik nəzərə alınaraq müsadirə edilir və dövlət xəzinəsinə təhvil verilir. Lakin bəzi dövlətlər vardır ki, misal üçün Böyük Britaniyada qanunvericiliklər banklarda olan hər hansı şəxsin vəsaitləri müsadirə olunmamışdan əvvəl hesab sahibinin axdarılıb tapılmasına yönəldilmiş bir sıra səylər göstərilir. Bu cür addımlar ən çox qazetlərdə elan verilməsi və s. şəkildə olur.

Kommersiya bankları banklararası əməliyyatların həyata keçirildiyi müddətdə qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən öz aralarında vəsaitlərin cəlb edilməsi və depozitlərin kredit formasında yerləşdirilməsini, müxbir hesabların tərtib edilməsi ilə hesablaşmaların yerinə yetirilməsi və Mərkəzi Bankın təqdim etdiyi lisenziyalarda qeyd edilmiş digər qarşılıqlı surətdə yerinə yetirilən əməliyyatların aparılmasını gerçəkləşdirirlər.

Fəaliyyətdə olan kommersiya bankları davamlı olaraq hər ay Mərkəzi Banka Azərbaycan Respublikası sərhədləri daxilində və xaricində açılan yeni müxbir hesablar barəsində məlumat verir.

Kommersiya bankları ilə Mərkəzi Bank arasında olan korrespondent münasibətləri də bağlanmış müqabiləyə müvafiq olaraq yerinə yetirilir. Kredit təşkilatlarının hesabında olan maliyyə vəsaitlərinin köçürülməsi ölkəmizin nəzərdə tutulmuş qanunundan savayı kredit təşkilatlarının sərəncamı və yaxud da razılığı vasitəsilə yerinə yetirilir. Kommersiya bankları sahib olduğu müştərilərin öhdəliklərini yerinə yetirməsi üçün lazım olan qədər vəsaitə sahib olmadıqda kredit əldə etmək üçün Mərkəzi Banka müraciət edə bilər onun müəyyən etdiyi şərtlər daxilində.

Respublikamızın qanunvericiliyinə əsasən kredit təşkilatı fiziki və hüquqi şəxsə müqavilə bağlayarkən müştərinin tələbi ilə öz maliyyə hesabatı barəsində məlumatı, muhasibat balansı barəsindəki məlumatı, həmçinin ötən il üçün auditorun verdiyi qərarı və hazırkı il üçün aylıq muhasibat balanslarını tələb edən müştəriyə təqdim etməlidir. Qeyd etdiyimiz məlumatlardan hər hansı birinin qaydasının pozulması və ya verilən məlumatların düzgün olmayan şəkildə çatdırılması müştəriyə və investiya etmək istəyən investorlarda qeyri düzgün fikr formalaşdırmaq cəhdinə görə qüvvədə olan qanunvericiliyə görə kredit təşkilatı məsuliyyət daşıyır.

Son olaraq qeyd edək ki, demək olar ki bütün kommersiya bankları müasir şəraitdə öz müştəriləri olan hüquqi və fiziki şəxslərə hərtərəfli əməliyyat və xidmətlər təklif və tövsiyyə edir. Universal növlü olan kommersiya bankları vətəndaşların, müxtəlif növ təsərrüfat təşkilatlarının, maliyyə hesablarının təşkil edilməsi və onun idarə edilməsi üzrə funksiyaların yerinə yetirilməsi, müxtəlif firma və şirkətlərin maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsi, var olan kredit ehdiyyatlarının yerləşdirilməsi, müştərilərə müxtəlif növ bank əməliyyatları və xidmətləri göstərir.

Fəsil 2. Azərbaycanın bank sisteminin resurs bazası və onun idarə olunması

2.1 Bankın xüsusi kapitalı və onun yaranma mənbələri

Təsərrüfat münasibətlərinin digər subyektləri kimi banklar da kommersiya və təsərrüfat fəaliyyət dairəsini təmin etmək üçün müəyyən miqdarda pul vəsaiti ehtiyatlarına malik olmalıdırlar.

Müasir şəraitdə iqtisadiyyatın inkişafı prosesində maliyyə ehtiyatlarının problemi böyük əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadiyyatın bazar münasibətləri modelinə keçidi bank işi üzərində inhisar münasibətini ləğv etdi. Bu isə öz növbəsində ikipilləli bank sisteminin təşkilinə, bankın vəsait mənbəyinin tərkibində əhəmiyyətli dəyişikliklərə gətirib çıxartdı. Bu cür vəziyyət əsasən aşağıdakılarla izah olunur:

Bankın vəsait mənbəyində dövlət fondunun fəaliyyəti məhdudlaşdırıldı və mərkəzi bank ikipilləli bank sistemində I pillə hesab edildi;

Müxtəlif mülkiyyət formalarına malik müəssisə və təşkilatların təşkili sərbəst pul ehtiyatlarına malik mülkiyyətçilərin meydana çıxmasına şərait yaratdı.

Bu mülkiyyətçilər sərbəst olaraq şəxsi pul ehtiyatlarını harada və hansı üsullar ilə qoruyub saxlamaq məsuliyyətini öz üzərlərinə götürdülər, bunun da nəticəsində maliyyə münasibətləri sisteminə daxil olan **kredit ehtiyatları bazarı** yarandı.

Respublikamızda həyata keçirilən kredit qoyuluşlarını orta faiz dərəcələri ilə nəzərdən keçirək.

1 oktyabr 2017-ci ilin regionlar üzrə kredit qoyuluşlarına baxsaq Bakı şəhəri üzrə orta faiz dərəcəsi 10.4% ,Abşeron iqtisadi rayonu üçün 15.5% ,Aran iqtisadi rayonu üçün 22.3% ,Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üçün 21.5% ,Gəncə-Qazax 18.9 , Quba-Xaçmaz 19.8% ,Lənkəran 21.7% ,Şəki-Zaqatala 20.1% ,Yuxarı Qarabağ 18.6% ,Kəlbəcər-Laçın 14.5% ,Naxçıvan 8.6% təşkil edir.Mərkəzi Bankın hesabatında 2017-ci ildə oktyabr ayının 1-də ölkə üzrə orta kreditləşmə faiz dərəcəsi 11.8% olmuşdur. Kreditləşmənin regionlarda aşağı olmasının səbəbi əsas sənaye sahələrinin və s. Bakıda cəmləşməsidir və regionlarda olan girov problemi yalnız kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişaf etməsini göstərmək olar.

Ölkəmizdə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi islahatlar, tapşırıqlar, tövsiyələr, sahibkarlara verilən güzəştli kreditlər nəticəsində regionlarda kreditləşmənin faizi yüksəlmişdir. Son illərə nəzər yetirsək Respublikamızda olan yerli sahibkarlara verilən güzəştli kreditlərin həcmi milyon manatlarıdır. Əvvəlki illərdə ən çox güzəştli kreditlər paytaxtda və iri rayonlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlara verilirdisə indiki dövüdə iqtisadiyyatın inkişafı və s regionlarda sahibkarlığın inkişafını zəruri etdi. Elə buna görə Cənab Prezident İlham Əliyevin regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair siyasəti öz töhfəsini verdi və indiki dövüdə regionlarımızda olan sahibkarlar da güzəştli kreditlərdən yararlanmağa bilirlər.

Ümumiyyətlə götürdükdə, keçən 10 il ərzində regionların sosial-iqtisadi inkişafına yönəldilmiş tədbirlər nəticəsində ölkəmizin makroiqtisadi göstəriciləri xeyli yüksəlmişdir. Ümumi Daxili Məşul 3.2 dəfə, adambaşına ÜDM-in həcmi 2.8 dəfə, qeyri neft sektoru 2.6 dəfə yüksəlmişdir.

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında qeyd edilir ki, burada əsas məqsəd Azərbaycan Respublikasının məhsullarını beynəlxalq bazarlara çıxarmaq imkanından yüksək səviyyədə yararlanmaq, ixaracatın həcmi çoxaltmaq və ixrac yönümlü məhsulların sayını və bu məhsullara diqqəti artırmaqdan ibarətdir. İxrac yönümlü məhsulların artımı ölkə iqtisadiyyatının güclənməsinə, ölkənin gəlirlərinin artmasına və xarici bazarlardan asılı olmadan inkişaf etməsinə böyük təsir göstərir.

İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının kredit təşkilatları üzrə strukturu
(dövrün sonuna)

İllər	Cəmi kredit qoyuluşları	Dövlət bankları		Özəl banklar						Qeyri-bankk kredit təşkilatları	
				Cəmi		o cümlədən, xarici kapitallı banklar		bundan 100%-li xarici kapitallı banklar			
		mln. manat	xüsusi çəkisi, %	mln. mana	xüsusi i çəkisi , %	mln. manat	xüsusi çəkisi, %	mln. manat	xüsusi çəkisi, %	mln. manat	xüsusi çəkisi, %
2011	9850,3	3300,0	33,5	6298,8	63,9	3002,0	30,5	586,2	6,0	251,5	2,6
2012	12243,7	4137,1	33,8	7785,5	63,6	3394,0	27,7	759,3	6,2	321,1	2,6
2013	15422,9	5300,4	34,4	9689,4	62,8	4612,5	29,9	1034,7	6,7	433,1	2,8
2014	18542,6	6143,8	33,1	11873,6	64,0	5580,1	30,1	1388,6	7,5	525,2	2,8
2015	21730,4	7289,3	33,6	13875,2	63,8	6394,1	29,4	1564,5	7,2	566,0	2,6
2016	16444.6	5749.2	35.0	10222.0	62.2	4328.8	26.3	1248.8	7.6	473.4	2.9
2017	12437.2	2347.9	18.9	9637.0	77.5	3778.5	30.4	1085.1	8.7	452.3	3.6

Mənbə-Statistik bülleten-Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı-2017

Cədvələ diqqət yetirsək görürük ki, 2011-2012-ci illərdə dövlət banklarının xüsusi çəkisi nisbətən aşağı olub və bu göstərici ən yüksək 2016-cı ildə 35,0 ən aşağı isə 2017-ci ildə 18,9 faiz təşkil edib.Özəl banklara diqqət yetirsək 2011-ci ildə xüsusi çəkisi 63,9% olub və 2017-ci ildə 77,5 olaraq 13,6% artım müşahidə olunmuşdur. 2005-ci ildən bu yana özəl banklara kredit qoyuluşu dövlət banklarına nisbətən daha yüksək olmuşdur və bu hələdə davam edir.

Həmçinin kredit qoyuluşlarına diqqət yetirsək dövlət banklarının payı özəl banklara nisbətdə qat-qat aşağı olmuşdur.2017-ci ilə nəzər yetirsək cəmi kredit qoyuluşu 12437,2 milyon manat olub bunun 2347,9 milyon manatı dövlət bankları tərəfindən, qalan hissəsi isə yəni 9637,0 milyon manatı özəl bankların payına düşür.

Ölkəmizdə kredit qoyuluşlarında olan artım Beynəlxalq Bank hesabına olurdu.Belə ki, Beynəlxalq Bankın verdiyi tək cəmi kreditlərin həcmi digər bankların hamsının verdiyi kreditlər həcmindədir.Beynəlxalq Bankın kredit qoyuluşundakı istənilən dəyişiklik Azərbaycan iqtisadiyyatına ciddi təsir edir.Son illərdə Beynəlxalq Bankın

kredit qoyuluşu azalmışdır çünki, bu bank ən çox neft sənayesinə yönəldir kreditləri. Neft sənayesinə kredit qoyuluşu azalıb və indiki dövrdə artıq kredit qoyuluşu əsasən istehlak krediti olmaqla kənd təsərrüfatına, ticarətə və tikinti sektoruna yönəldilib.

Qeyd edək ki, kredit ehtiyatları bazarı ilə bərabər **qiymətli kağızlar bazarı** da fəaliyyət göstərir.

Azərbaycanda korporativ qiymətli kağızların emitentləri arasında da banklar liderdir. Bu növ likvidli istiqrazların emitentləri «UniBank», «Azəriqazbank», «Texnikabank». «A ta bank», «BankStandart» açıq səhmdar cəmiyyətləridir, istiqrazlar üzrə hərraclar da BFB-də həyata keçirilir. Ümumiyyətlə 2007-ci il ərzində banklar tərəfindən 15 istiqraz buraxılışı həyata keçirilmişdir.

Bundan 11 buraxılış 39,65 mln. məbləğində manatla, 4 buraxılış isə 32 mln. isə ABŞ dolları ilə emissiya edilmişdir (Cədvəl 2.1)

Cədvəl 3.17

Bankların dövlət qeydiyyatına alınmış istiqraz buraxılışları (2007-ci il)

Buraxılışa qeydiyyat tarixi	Emitentiu adı	Qeydiyyat nömrəsi	Qiymətli kağızların sayı	Nominal qiyməti	Məcmu nominal dəyəri	Yerləşdirmə üsulu
09.03.07	Texnika Bank	AZ200500508	2 000	1000 AZN	2000000	Kütləvi təklif
09.03.07	Texnika Bank	AZ200600508	4 000	1000 USD	4000000	Kütləvi təklif
16.03.07	Bank Standart	AZ200700514	20 000	100 AZN	2000000	Kütləvi təklif
19.03.07	Unibank	AZ200500202	2 250	1000 AZN	2250000	Kütləvi təklif
26.04.07	Bank Standart	AZ200800514	20 000	100 AZN	2000000	Kütləvi təklif
16.05.07	Bank of Baku	AZ200300536	2 000	1000 AZN	2000000	Kütləvi təklif
30.05.07	Muğanbank	AZ200100546	5 000	1000 USD	5000000	Q/y
03.08.07	Azərdəmiryolbank	AZ200300014	5 000	1000 AZN	5000000	Kütləvi təklif
03.08.07	Texnikabank	AZ200700508	18 000	1000 USD	18000000	Kütləvi təklif
06.09.07	Nikoyl Bank	AZ200100610	100 000	100 AZN	10000000	Kütləvi təklif
12.09.07	Kövsər Bank	AZ200100484	32 000	200 AZN	6400000	Q/y
26.10.07	Royal Bank of Baku	AZ200100367	4 000	1000 AZN	4000000	Kütləvi təklif
09.11.07	Rabitə Bank	AZ200400355	5 000	1000 USD	5000000	Q/y
23.11.07	Bank of Baku	AZ200400536	1 000	1000 AZN	1000000	Kütləvi təklif
28.11.07	Azəriqazbank	AZ200400097	3 000	1000 AZN	3000000	Kütləvi təklif
19.12.07	Bank of Baku	AZ200S00536	1 000	1000 AZN	1000000	Kütləvi təklif
Cəmi:	-	-	224 250	-	69650000	-

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi

İstiqraz emissiya buraxılışı 2008-ci ildə də davam etdirilmişdir. Belə ki, 2008-ci ilin son 10 ay: üzrə 4 istiqraz emissiya buraxılışı qeydə alınmışdır ki, bunlardan 2 buraxılış manatla, 2 buraxılış isə ABŞ dolları ilə qeydə alınmışdır. Manatla qeydə alınmış buraxılışın həcmi 6 mln. manat olmuş. ABŞ dolları ilə emissiya edilən istiqrazların həcmi isə 25 mln. dollar təşkil etmişdir. Emitent kimi Unibank, Texnikabank və Standart Bank ASC-ləri çıxış etmişdirlər. Bu gün korporativ qiymətli kağızlar bazarında həyata keçirilən emissiyaların orta hesabla 40-50%-i bankların payına düşür. Bunu isə bank biznesinin digər sahələrin biznesinə nisbətən daha gəlirli olması ilə əlaqələndirmək olar. Bundan başqa kommersiya bankları investisiya cəlb etmək məqsədilə təkcə daxili bazarda deyil, həmçinin xarici bazarlarda da öz qiymətli kağızlarının yerləşdirilməsini həyata keçirirlər. Belə ki, 2008-ci ildə "Texnika Bank" ASC ilk dəfə olaraq törəmə müəssisəsi "Texnika Finance" BV vasitəsilə 36 mln. manat məbləğində avro bond buraxılışını həyata keçirmiş və bu istiqrazları London və Riqa Fond Birjalrı kimi mötəbər birjalarda yerləşdirmişdir [139].

2008-ci ilin ortalarından likvidliyə tələbatın artması itə əlaqədar veksellərlə əməliyyatlar genişlənmişdir. Belə ki, hesabat dövründə 63 mln. manat məbləğində 509 veksəl buraxılışı dövlət qeydiyyatına alınmışdır ki, bu da 2007-ci ilin müvafiq göstəricilərindən say üzrə 5 dəfə, məbləğ üzrə isə 2 dəfə çoxdur. 2007-ci ildə 30 mln. manat məbləğində sadə veksəl buraxılışı isə 2006-cı ilin müvafiq göstəricisi ilə müqayisədə 57% çox olmuşdur.

Bütün yuxanda qeyd edilənlər kommersiya banklarının bir emitent kimi qiymətli kağızlarla həyata keçirdiyi əməliyyatların durmadan genişləndiyini və inkişaf etdiyini göstərir. Lakin buna baxmayaraq, bu gün Azərbaycan banklarının ən böyük problemlərdən biri bankın fəaliyyətinin genişləndirilməsi məqsədilə cəlb olunan investisiyaların çox az bir hissəsinin qiymətli kağızlar bazarı vasitəsilə cəlb edilməsidir. Bu rəqəm təxminən 5-10% təşkil edir. Banklar vəsaitləri daha çox beynəlxalq maliyyə qurumları tərəfindən verilən kreditlərdə axtarırlar ki, onlar da bunu əsasən daha ucuz başa gəlməsi ilə izah edirlər. İnkişaf etmiş ölkələrdə

kommersiya banklarının əsas investisiya resursu kimi əhalinin yığımları hesab edilir. Belə ki, əhalinin yığımlarının qiymətli kağızlar bazarı vasitəsilə İnvestisiya prosesinə cəlb edilməsi kommersiya banklarının fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir.

Bu problemin araşdırılması məqsədilə Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən də banklar arasında sorğu aparılmışdır. Sorğu edilmiş bankların təxminən 60%-i vəsaitləri beynəlxalq təşkilatlarda axtardıqlarını bildirmişdir. Bankların yalnız 24,2% vəsaitlərin cəlb edilməsi üsulunu səhmlərin Bakı Fond Birjasında ictimaiyyətə təklif edilməsində görmüşlər. Bununla yanaşı, əksər banklar səhmlərini Bakı Fond Birjasına çıxarsa da, birjada alqı-satqı əməliyyatları xeyli zəif gedir. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının minimum kapital tələbləri və bank sektorunda ümumi inkişaf son üç il ərzində iki bank istisna olmaqla, sorğu edilmiş bütün banklarda kapitalın artırılması ilə nəticələnmişdir. Respondentlərinin 55,9%-i hazırkı səhmdarlara əlavə səhmlərin buraxmaqla, 11,8%-i dövrüyyədə olan səhmlərin nominal dəyərini artırmaqla və 20,6%-i ictimaiyyətə yeni səhmlər təklif etməklə nizamnamə kapitalını artırdıqlarını bildirmişdir. Sorğu edilmiş banklardan 94%-i son beş il ərzində kənar investisiya cəlb etdiklərini bildirmişdir. Həmin otuz iki bankın 16%-i səhmlərini yeni investorlara satmış, daha 16%-i xarici investorlara satmış, 6,0% səhmlərini fond birjasında satmış 25%-i istiqraz buraxmış və 34% -i beynəlxalq maliyyə institutlarından kredit xətti əldə etmişdir.

Kommersiya banklarının resursları **xüsusi və cəlb olunmuş vəsaitlərin** cəmini ibarətdir ki, onlardan **da aktiv əməliyyatların** aparılmasında istifadə edilir.

Kommersiya bankları tərəfindən aktiv əməliyyatların düzgün formada aparılması mənfəətinin maksimum səviyyəyə qədər yüksəlməsinə, bank strukturunun böyüməsinə və genişlənməsinə, bankın fəaliyyət göstərdiyi ölkənin iqtisadiyyatına və həmçinin ümumi daxili məhsulda iştirakı payını da yüksəldir.

ÜDM-də kredit qoyuluşu

	2013	2014	2015	2016	2017
ÜDM (mln.man)	57708,2	58977.8	54352.1	60393.6	50067.3
Kredit qoyuluşu (mln.man)	15422.9	18542.6	21730.4	16444.6	11757.8

Mənbə-Statistik bülleten-Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı-2017

Cədvələ nəzər saldıqda görə bilərik ki, həm ümumi daxili məhsulda həm də, ümumi daxili məhsula kredit qoyuluşunda azalmalar müşahidə olunmuşdur 2017-ci ildə. Ona görə də banklar aktiv əməliyyatların elə optimal üsullarını seçməlidirlər ki, bu həm bankların səmərə əldə etməsini təmin etsin həm də ölkə iqtisadiyyatına ÜDM-a təsir etsin. 2017-ci ildə ümumi daxili məhsulun az olmasının səbəblərindən biri də devalivasiya nəticəsində bankların sarsılmasıdır. Ona görə də banklar aktiv əməliyyatları yerləşdirərkən elə üsullar seçməlidirlər ki, ancaq səmərə əldə etsinlər. Əks halda nə bank, nə də ki, bank sistemi mövcud olmaz və bu iqtisadiyyatın inkişaf tarazlığını itirməsinə səbəb ola bilər.

Kommersiya banklarının diqqət yetirməli olduğu mövzulardan biri də vəsaitlərin müddətliliyidir. Bilirik ki, cəlb olunmuş vəsaitlər yəni, əmanətlə və depozitlər müəyyən müddətlik verilir. Eyni zamanda qiymətli kağızlar, verilmiş kreditlərdə müddətlilik baxımından bir-birindən fərqlənir. Kommersiya banklarının yerləşdirdiyi, cəlb etdiyi vəsaitlər müddətinə görə- qısamüddətli, orta müddətli və uzunmüddətli. Hər bir bank aktiv əməliyyatlarının müddətinin tarazlığına diqqət yetirsin. Yəni əgər depozit uzun müddətə cəlb olunmuşdursa onu uzunmüddətli kreditlər şəklində və ya investisiya şəklində, əks halda isə yəni, qısamüddətli cəlb olunmuşdursa, qısamüddətli kreditlər şəklində istifadə etmək məqsədə uyğundur.

Kommersiya banklarının böyük bir qismi öz aktivlərini idarə etmək üçün pul vəsaitləri fondunun göstəricisindən yararlanırlar. Burdan belə nəticə çıxır ki, kommersiya bankları vəsaitlərini cəlb edib və həmin zaman müddətində meydana

çıxan ehtiyaclarının qarşılanması istifadə edirlər. Belə olan halda resursların əlb olunma mənbələri və onların yerləşdirilməsi arasında olan əlaqə pozulur və bu proses bankın ödəmə qabiliyyətinə və likvidliyinə mənfi təsir edir. Bu səbəblərə görə də kommersiya banklarının bəziləri aktivlərin bölgüsündə vəsaitləri onların yaranma mənbələrinə görə yerləşdirilməsindən istifadə edirlər.

Aktivlərin bölüşdürmə metodu onu tələb edir ki, resurs mənbəyini birbaşa qoyuluşla dəqiq əlaqələndirilsin. Bu metod bankın ödəmə qabiliyyətini və bankın likvidliyinin yüksəlməsini təmin edir. Bu metodun da mənfi cəhətləri var. Ən önəmlisi odur ki, bankı resurslarla manevr etməkdən məhrum edir və bu da bəzən kommersiya banklarının əlavə gəlir əldə etməsini əngəlləyir. Məsələn olaraq göstərə bilərik ki, kommersiya bankları qoyuluşları ssudada istifadə edib tələb edilənə qədər ondan qiymətli kağızların alınmasında istifadə edə bilər lakin, lakin bu metod bunu əngəllədiyi üçün bank bu imkandan yararlanıb bilmir.

Kommersiya banklarının bəziləri isə fəaliyyətlərində idarəetmənin elmi metodunu tətbiq edirlər. Bu metodun özünü də iqtisadi və riyazi metodlar təşkil edir. Bu metod vasitəsilə banklar vəsaitlərini riyazi düsturların köməyi ilə yerləşdirilməsi istiqamətini təyin edirlər.

Bank resurslarının idarə etmək mürəkkəb və çoxcəhətlidir. Bank resurslarını idarə etmək üçün nəinki aktiv əməliyyatların təhlilini, həmçinin kommersiya banklarının fəaliyyət göstərdiyi ölkədə iqtisadiyyatın ümumilikdə vəziyyətini təhlil etməlidir.

Zaman keçdikcə aktiv əməliyyatların bank fəaliyyətinə təsirləri daha da çoxalır. İqtisadiyyatın inkişafı nəticəsində hal hazırda təqaüdlər, əmək haqqları, stipendiyalar, kommunal və rabitə xidmətləri ödəmələri banklar vasitəsilə yerinə yetirilir. Burdan aydın görünür ki, kommersiya banklarının kassa əməliyyatlarının əhəmiyyəti gündəgündən artmaqdadır. İqtisadiyyat inkişaf etdikə, ölkə əhalisinin sayı artdıqca bu əməliyyatlara tələb daha da çoxalacaqdır və müsbət istiqamətdə inkişaf edəcəkdir.

Hal hazırkı dövüdə tikinti sektorunun inkişaf etməsi ticarət obyektlərinin, böyük əyləncə mərkəzlərinin tikilməsi, istehsalın yüksəlməsi uzunmüddətli ssudalara olan tələbatı xeyli artırmışdır və buna görə də banklarda investisiya əməliyyatları

inkişafını xeyli artırmışdır. Həmçinin ÜDM-in artımında və ölkədə olan iqtisadi artımın çoxluqunda investisiya əməliyyatlarının böyük rolu vardır

Bankın xüsusi ehtiyatları müxtəlif fondlardan təşkil olunur. Fondlar müəyyən məqsədə xidmət edib, müxtəlif şəkildə formalaşmaq qabiliyyətinə malikdirlər. Buraya nizamnamə fondu, ehtiyat fondu, xüsusi təyinatlı fond, iqtisadi stimullaşdırma fondları, yığım fondu, gəlir fondu, təhlükəli kreditlər üzrə itkilərin örtülməsi üçün nəzərdə tutulan fond və s. daxildir.

Nizamnamə fondu – Nizamnamə fondu bankın iştirakçıları tərəfindən yerləşdirilən xüsusi vəsaitlər hesabına yaradılır. Nizamnamə fondunun minimum məbləği Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən təyin edilir. Nizamnamə fondu iki cür formalaşdırıla bilər, ya pul vəsaitləri vasitəsilə ya da, maddi aktivlər vasitəsilə.

Ehtiyat fondu – Ehtiyat fondu bankların mənfəətlərindən ayırımları nəticəsində yaranır. Ehtiyat fondunun həcmi müəyyən etmək üçün nizamnamə kapitalına olan nisbətini tapmaq lazımdır. Kommersiya banklarının ehtiyat fondunu yaratmaqla aktiv əməliyyatları apararkən hər hansı dəymiş zərərlərin ödənilməsidir. Kommersiya bankları səhmdarların mənfəətinin və yaxud dividendlərinin çatışmayan hissəsi olduqda, ehtiyat fondu tərəfindən bütün bunları qarşılayır. Və sonda onu da qeyd edim ki, ehtiyat fondu nizamnamə kapitalını artırmaq üçün əsas mənbələrdən biridir.

Fondların ikinci qrupu bankın sərəncamında qalan xalis mənfəətin bölüşdürülməsi ilə formalaşan **xüsusi təyinatlı fond**dur. Bu fond xalis mənfəətin müəyyən məqsədlər üçün bank tərəfindən istifadə olunmasını tərənnüm edir.

Fondların üçüncü qrupu **xarici – iqtisadi amillərin təsiri nəticəsində təşkil edilir**. Buraya milli və digər ölkələrin valyutaları arasındakı kurs fərqi daxil edilir.

Ölkənin beynəlxalq valyuta ehtiyatları ilə fond bazarı arasında birbaşa əlaqə olmasa da beynəlxalq valyuta ehtiyatlarının dinamikasına laqeyid yanaşılmamalıdır. Birincisi ona görə ki, o bazar iştirakçılarına psixoloji təsir edir, ikincisi isə beynəlxalq reyting agentlikləri ölkəyə reyting dərəcəsinin verilməsində valyuta effektivliyinə xüsusi diqqət verirlər. Kredit reytinginin müəyyən edilməsi bu sahədə

ixtisaslaşdırılmış və beynəlxalq aləmdə tanınmış “Fitch”, “Moody” və “Standard Poors” reyting agentlikləri ilə müqavilələr bağlanmışdır.

Belə ki, “Fitch” reyting agenrityt tərəfindən 2017-cı il 29 fevral tarixində Azərbaycanın kredit reytingi xarici və yerli valyutada uzunmüddətli kreditlər uyğun “BB” yeldi valyutada qısamüddətli kreditlər üçün isə “13” səviyyəsində müəyyən olunmuş, iqtisadi perspektiv isə “Stabil” qiymətləndirilmiş. “Moody’s” reyting agentliyi iərəlimhı isə Azərbaycana “Bal” kredit reytingi verilmiş və iqtisadi perspektiv “Smhtpdən “Müsbət”ə dəyişdirilmişdir.

“Standard & Poors” agentliyi tərəfindən 2017-ci il 16 dekabr tarixində ölkəmizə kredit reytingi xarici və yerli valyuta qısamüddətli kreditlər üçün “B”, uzunmüddətli kreditlər üçün isə “BB” səviyyəsində müəyyən olunmuş, iqtisadi perspektiv isə “Stabil” qiymətləndirilmişdir [18, 132].

Qeyd olunun reyting agentlikləri fənimdən müəyyən edilmiş kredit reytingləri ölkəmizə beynəlxalq maliyyə icması tərəfindən etimadın artması göstəricisi olmaqla yanaşı borclanma qabiliyyətinin artırılmasına, hökumət və ölkəmizin iri şirkətləri tərəfindən beynəlxalq maliyyə bazarlarında borclanma məqsədi ilə qiymətli kağızların emissiyası üçün şəraitin yaradılmasına və beləliklə də ölkənin beynəlxalq kapital bazarına çıxışının asanlaşdırılmasına, birbaşa xarici investisiyaların həcmının artımına maliyyə resurslarının dəyərinin ucuzlaşdırılmasına və beynəlxalq arenda onun imicinin artmasına şərait yaratmışdır.

Bununla yanaşı ölkənin digər sahələrində olduğu kimi, valyuta ehtiyatlarının artması da davam etmişdir. Azərbaycan Respublikasının valyuta ehtiyatları beynəlxalq standartlara tam uyğun gəlir və ölkənin yüksək ödəmə qabiliyyətinin təmin olunmasına imkan verir. 2016-ci ildə strateji valyuta ehtiyatları 2.5 mlrd. ABŞ dolları, 2006-cı ildə 3,9 mlrd. ABŞ dolları, 2017-ci ildə 7,1 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Belə ki, 2008-ci ildə cari hesabda yaranmış böyük profisit ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının əhəmiyyətli artımını təmin etmişdir. Hesabat ilində ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının artımını təmin etmişdir. Hesabat ilində ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının həcmi 11 mlrd. Dollardan çox artaraq 18,8 mlrd. ABŞ dollarına

çatmışdır. Ölkənin toplam xarici aktivləri onun öhdəliklərini 9 mrd ABŞ dolları üstələnmiş, nəticədə Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatı ilə maliyyə münasibətlərində kreditor mövqeyini daha da möhkəmləndirmişdir. Hazırda Azərbaycan strateji valuta ehtiyatları ölkənin beynəlxalq likvidliyinin daha da artmasını təmin edir. Belə ki, bu ehtiyatlar ölkənin məcmu borclarından 1.7 dəfə çoxdur.

Fondların dördüncü qrupu bank fəaliyyəti zamanı **riskli əməliyyatların azaldılması** və yaradılan ehtiyatlar hesabına bankların müəyyən itkilərini aradan qaldırmaq məqsədi ilə təşkil olunur.

Bu baxımdan institusional və fərdi investorların kapital qoyuluşunun seçilməsi zamanı ən əsas meyarlardan biri investisiya riskinin qiymətləndirilməsidir. Risk və gəlirlilik bilavasitə bir-birilə sıx bağlıdır. Çox nadir hallarda riskin səviyyəsini artırmadan yüksək gəlirliliyə nail olmaq mümkündür. Həmçinin, gəlirliliyi qurban vermədən aşağı riskli alətlərə investisiya qoymaq imkanına da az-az rast gəlinir. Qeyd edildiyi kimi, qiymətli kağızlarla əməliyyatlar həmişə risklə bağlı olduğundan riskin əsas növlərinə aşağıdakıları aid etmək olar: sistematik risk, qeyri sistematik risk, inflyasiya riski, likvidlik riski, sahəvi risk, kommersiya riski, maliyyə riski, kredit riski, valyuta riski və s.

Bunlardan fikrimizcə daha mühüm olanlarının məzmununu qısaca şərh edək.

Sistematik risk ölkədə və dünyada baş verən ümumi iqtisadi və siyasi vəziyyət, resursların qiymətinin artımı, maliyyə aktivlərinin ümumbazar qiymətlərinin aşağı düşməsi ilə bağlı olan riskdir. Sistematik risk kateqoriyasına faiz dərəcələrinin dəyişilmə riski, ümumbazar qiymətlərinin aşağı düşməsi və inflyasiya riski. Faiz dərəcələrinin dəyişmə riski əsasən inflyasiya dövründə daha aktualdır (cədvəl 2.4). Ölkə bazarlarında qiymətin aşağı düşmə riski çox vaxt qiymətli kağızlar bazarında dövr edən qiymətli kağızların qiymətinin eyni vaxtda aşağı düşməsi ilə bağlı olur. Bu risk əsasən səhmlərlə aparılan əməliyyatlarla əlaqədardır.

Qeyri-sistematik risk konkret qiymətli kağız emitentinin maliyyə vəziyyəti ilə bağlıdır. Qeyri-sistematik risk kateqoriyasına likvidlik, sahəvi, kommersiya və maliyyə riskləri aid edilir.

Cədvəl 2.4

Qiymətli kağızların növlərinin risk və gəlirlilik baxımından nisbəti

Qiymətli kağızların növləri	Cari gəlirliyin orta norması, %	Riskin qiymətləndirilməsi (beş ballıq şkala üzrə)			
		İnvestisiya üzrə gəlirin itirilməsi riski		İnvestisiya qoyulmuş vəsaitlərin itirilməsi riski	
		ssuda faiz dərəcəsinin	İnflyasiya tempinin	sistematik risk (bazar)	qeyri-sistemalik (xüsusi) risk
Dövlət istiqrazları	4—6	4—5	3—5	1—2	1—2
AAA tipli istiqrazlar	5—6	4—5	4—5	2—3	2—3
A tipli istiqrazlar	6—8	3	4—5	3	3
İmtiyazlı səhmlər	6—10	2	2	3	3
A+ tipli adi səhmlər	7—9	3	3	3—4	3—4
A tipli adi səhmlər	8—10	1—2	2	3—4	3—5
B tipli adi səhmlər	9—12	1—2	2	4	5
Kommersiya banklarının əmanət (depozit) sertifikatları	10—15	1—2	1—2	4—5	5
C tipli adi səhmlər (spekulyativ)	15—20	1—2	1—2	5	5

Mənbə: Ромашова И.Б., Доходность и риски ценных бумаг // "Биржа + Финансы" - 2017. №11

Xüsusi kapitalın mühafizə funksiyası həm də bankın kapitalının yetərincə olması ilə bağlıdır. Belə izah etmək olar ki, yəni hər hansı maliyyə itkiləri olarsa bank bunu öz vəsaiti hesabına qarşılaya bilər.

2.2 Bankların cəlb olunmuş resurslarının idarə olunması

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommersiya bankları investisiya cəlb etmək məqsədilə qəbul edilmiş qanunvericiliyə əsasən səhm, istiqraz, veksəl, depozit sertifikatlar və törəmə qiymətli kağızlar emissiya edə bilər. Emissiya əməliyyatlarının

köməkliyi ilə bankların həm şəxsi, həm də borc kapitalı formalaşır. Bu məqsədlə banklar tərəfindən səhm və istiqraz kimi emissiya qiymətli kağızları tədaviyə buraxılır. 1999-cu il 26 iyul tarixində «Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanının imzalanması ilə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının qiymətli kağızlarla həyata keçirdiyi əməliyyatların həcmi daha da genişləndirilmişdir.

Bankların qiymətli kağızların emissiyası prosedurası aşağıdakı mərhələləri özündə birləşdirir [4]:

- qanunvericiliyə uyğun olaraq emissiya qiymətli kağızlarının buraxılışı haqqında emitentin qərar qəbul etməsi;
- emissiya qiymətli kağızlarının buraxılışın tənzimlənməsi;
- emissiya qiymətli kağızların emissiya prospektin tənzimlənməsi;;
- emissiya qiymətli kağızların tənzimlənməsi;
- emissiya qiymətli kağızları buraxılışının nəticələri haqqında hesabatın tənzimlənməsi;.

Emissiya qiymətli kağızlarının hər bir buraxılışı üzrə ayrıca qərar qəbul olunur. Emissiya qiymətli kağızların buraxılışı haqqında qərar qəbul edildikdən sonra aşağıdakılar göstərilməlidir:

- emitentin tam adının və hüquqi ünvanının müəyyənləşdirilməsi;
- qiymətli kağızlar buraxılışı haqqında tarixin müəyyənləşdirilməsi;
- emitentin buraxılış haqqında qərar qəbul etmiş səlahiyyətli orqanın adı;
- emissiya qiymətli kağızlarının növü;
- emissiya qiymətli kağızlarının yerləşdirilməsi qaydası;
- qiymətli kağızların formasının (sənədləşdirilmiş yaxud sənədləşdirilməmiş, adlı yaxud təqdim edənə) göstərilməsi;
- emitentin möhürü və rəhbərin imzası.

Bankların emissiya prospektinin əsasını əsasən adi və imtiyazlı səhm buraxılışları təşkil edir. Bank tərəfindən emissiya edilmiş adi səhm sahiblərinin

aşağıdakı hüquqları vardır: Səhm sahibi qanunvericiliklə və Bankın Nizamnaməsi ilə müəyyən edilmiş qaydada Bankın idarə edilməsində iştirak etmək, onun idarəetmə və icra orqanlarına seçmək və seçilmək, Bankın fəaliyyətinə dair məlumat almaq, ildə bir dəfə onun illik hesabatı və mühasibat balansı ilə tanış olmaq, səhmdarların ümumi yığıncağında səs vermə hüquqi ilə iştirak, etmək, Bankın xalis mənfəətindən dividend almaq, Bankın fəaliyyətinə xitam verildikdə, kreditorların tələbləri yerinə yetirildikdən, hesablanmış, lakin ödənilməmiş dividendlər, habelə imtiyazlı səhmlərin ləğv etmə dəyəri ödənildikdən sonra Bankın yerdə qalan əmlakının müəyyən hissəsini almaq hüququna malikdir.

Bankın imtiyazlı səhmlərinin sahibləri onun təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsindən asılı olmayaraq, bir qayda olaraq, səhmin nominal dəyərinin təyin edilmiş faizi şəklində dividend almaq, həmçinin adi səhmlərin sahibləri ilə müqayisədə bank ləğv edilərkən onun əmlakından birinci olaraq pay almaq, bankın cari fəaliyyəti və gələcək planları haqqında məlumat almaq, səhm sahibi kimi malik olduğu hüquqlarının başqasına vermək, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulan digər hüquqlara malikdirlər. Səs hüququna malik olmayan imtiyazlı səhm sahibləri səhmdar cəmiyyətinin yenidən təşkil edilməsi, bankın ləğv edilməsi, səhmdara məxsus olan imtiyazlı səhm növü üzrə hüquqlarını məhdudlaşdıran dəyişiklik və əlavələrin nizamnamədə əks etdirilməsi üzrə qərarların qəbul edilməsində səs hüququ əldə edir.

Faktiki materialların təhlili göstərir ki, 2016-ci il ərzində II bank tərəfindən 13,4 mln. manat məbləğində 12 və 500,000 ABŞ dolları məbləğində I səhm buraxılışı həyata keçirilmiş və bu da səhmlərin ümumi emissiyasının ümumi həcmnin 21,69%-ni təşkil etmişdir. Hesabat ili ərzində bankların səhmlərinin 11 buraxılışı kütləvi üsul ilə, 2 buraxılış qapalı yerləşdirmə üsulu ilə yerləşdirilmişdir.

2017-ci ilə ərzində isə 24 bank tərəfindən 61,7 mln. manat məbləğində səhmlərin ümumi həcmnin 67,1%-ni təşkil edən 34 səhm buraxılışı həyata keçirilmişdir. Hesabaf ilində banklar tərəfindən səhmlərin 16 buraxılış kütləvi təklif üsulu ilə, 18 isə qapalı yerləşdirmə üsulu ilə yerləşdirilmişdir. 2005-ci ilin hesabat

dövrü ərzində isə 32 bankın 146,2 milyon AZN məbləğində 54 səhm buraxılışı həyata keçirilmişdir. Hesabat ili ərzində banklar tərəfindən səhmlərin 38 buraxılışı kütləvi təklif üsulu ilə, 16-sı qapalı yerləşdirmə üsulu ilə yerləşdirilmişdir.

Ölkənin bir sıra aparıcı bankları tərəfindən öz səhmdar kapitalının artırılması məqsədilə səhm emissiya etmişlər.

O cümlədən Xalq Bank ASC-nin 31 dekabr 2005 və 2006-cı il tarixdə Bankın səhmdar kapitalı müvafiq olaraq 6,25 mln. manat və 10 mln. manat təşkil edən və müvafiq olaraq hər birinin nominal dəyəri 25 AZN olan tam ödənilmiş

250,000 və 400,000 adi səhmlərdən ibarət olmuşdur. Hər bir səhmin bir səs hüququ vardır. 2005 və 2006-cı illər ərzində bankın səhmdar kapitalı müvafiq olaraq 1.250.000 manatdan və 3,750,000 və manata qədər artırılmışdır.

Muğanbank ASC-nin 31 dekabr 2016 və 2015-ci tarixlərinə Bankın bəyan edilmiş və ödənilmiş səhmdar kapitalı müvafiq olaraq 5,4 mln. və 7,8 mln. manat məbləğində adi səhmlərdən ibarət olmuşdur. 2005 və 2006-cı illərdə bankın səhmdarları onu 1 mln. və 2,4 mln. manat məbləğində artırmışlar.

Bank Respublika ASC-nin 2015 və 2016-cı il tarixləri Bankın bəyan edilmiş və ödənilmiş səhmdar kapitalı müvafiq olaraq 5,8 mln. və 7,16 mln. manat məbləğində adi səhmlərdən ibarət olmuşdur. 2016 və 2015-ci ildə bankın səhmdarları onu 2015-ci ildə 2,84 mln. manat, 2016-cı ildə isə 1,35 mln. manat məbləğində artırmışlar.

Araşdırmalarla müəyyən edilmişdir ki, beynəlxalq maliyyə bazarlarına inteqrasiya şəraitində xarici borc və səhmdar kapitalım ölkəyə aktiv cəlb edən bank sistemində son 4 də müşahidə olunan inkişaf meyli 2017-ci ildə ən yüksək səviyyəyə çatmışdır. Belə ki, il ərzində bank aktivləri 72%, öhdəliklər 59%, o cümlədən depozitlər 48% artmışdır [3]. Bu meyllər aparıcı banklar üçün daha xarakterik olmuş, onların artım templəri sistem üzrə orta göstəricilərdən təxminən iki dəfə yüksək olmuşdur [3]. Bankların artan resursları əsasən iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun investisiya ehtiyaclarının aktiv maliyyələşdirilməsinə yönəldilmişdir ki, bu da orta müddətli perspektivdə təklifin artımını stimullaşdırmaqla makroiqtisadi tarazlığın formalaşmasına əlverişli şərait yaradır. 2017-ci ildə də kommersiya bankları səhmdar

kapitalının artırılması məqsədilə öz emissiya prospektlərini dövlət qeydiyyatından keçirmişdirlər. Ümumilikdə 2017-ci ilin hesabat dövrü ərzində 32 bankın 223 mln. Manat məbləğində 44 səhm buraxılışı həyata keçirilmişdir. Hesabat ili ərzində banklar tərəfindən səhmlərin 39 buraxılışı kütləvi təklif üsulu ilə, 5-i qapalı yerləşdirmə üsulu ilə yerləşdirilmişdir. Bu da ümumi səhm emissiyasının 30%-ni təşkil etmişdir.

Səhmlərin yerləşdirilməsində bu məqsədlə keçirilən hərracların mühüm əhəmiyyəti olmuşdur (cədvəl 2.2.1), Qeydə alınmış səhm buraxılışlarının həcmnin artmasının bir hissəsi bankların nizamnamə kapitalının ölçüsünə dair Mərkəzi Bankın tələbləri. Bir sıra bankların “banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi və digər bir hissəsinin isə əlavə kapital cəlb olunması ilə əlaqədardır.

Cədvəl 2.2.1

Səhmlər üzrə hərraclar (2017-ci il)

Emitent	Qiymətli kağızın növü	Qiymətli kağızların miqdarı	Qiymətli kağızın məcmu minimal davəri
Texnikabank	adi səhmlər	15 000	15 000 000
Azərnəqliyyatbank	adi səhmlər	10 000	2 000 000
Xalq Bank	adi səhmlər	692 000	17 300 000
Unibank	adi səhmlər	4 200 00	8 400 000
Royal Bank of Baku	adi səhmlər	31 899	7 339 800
Atabatık	adi səhmlər	5 020	5000 000
Yunayted Kredit Bank	adi səhmlər	2 000	4 000 000
Azəriqazbank	adi səhmlər	1 500 000	3 000 000
Bank Standart	adi səhmlər	350 000	35 000 000
Turanbank	adi səhmlər	3 957	3 957 000
Muğan bank	adi səhmlər	16 000	3 200 000
Azərdəmiryol bank	adi səhmlər	16 000 000	3 200 000
Debit Bank	adi səhmlər	19 238	25 009 400
Bank Respublika	adi səhmlər	2 709 706	5419412
Birlikbank	adi səhmlər	3 000	600 000
Azal Bank	adi səhmlər	100	5 000 000
Günay Bank	adi səhmlər	750	3 000 000

PaşaBank	adi səhm fər	10 000	10 000 000
Azərbaycan Sənaye	adi səhmlər	11 000 000	2 200 000
Kredobank	adi səlimlər	500	5 000 000
Bank Avrasiya	adi səhmlər	20 000	20 000 000
Kövsər Bank	adi səhmlər	12 500	2 500 000
Acces Bank	adi səhmlər	9 000 000	9 000 000
Əmrahbank	adi səhmlər	25 000	2 500 000
NBC Bank	adi səhmlər	149 984	10 648 864
Azar-Türk Bank	adi səhmlər	1 515 000	3 030 000
Atlantbank	adi səhmlər	175 000	3 500 000
Azərbaycan Kredit	adi səhmlər	10 000	2 000 000
Paşabank	adi səhmlər	22 500	4 500 000
Atrabank	adi səhmlər	5 000	2 000 000
Cəmi:	-	-	223 304 476

Mənbə; Azərbaycan Respublikasının Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi-Bakı, 2017

Bəzi banklar isə öz fəaliyyətini daha da genişləndirmək məqsədilə istiqraz emissiya edirlər. Bank tərəfindən emissiya edilmiş istiqraz, müəyyən olunmuş müddət ərzində, istiqrazın ödənişini (nominal dəyərini və faizləri) tələb etmək üçün ormn sahibinin hüququnu təsdiqləyir. Bankın istiqrazlarını alan sahibkarlar istiqrazların tədavül müddəti bitdikdən sonra, istiqrazların buraxılışı haqqında qərarda və emissiya prospektində nəzərdə tutulmuş qayda və şərtlərə əsasən onlara məxsus olan istiqrazların nominal dəyərini geri almaq, istiqrazların buraxılışı haqqında qərarda və emissiya prospektində nəzərdə tutulmuş qayda və şərtlərə əsasən, faizli gəliri almaq, istiqraz sahibləri, onların tədavül dövrü ərzində, istiqrazların sərbəst surətdə özgeninkiləşdirmək əldə etmək hüququna malikdirlər. İstiqrazlar üzrə faizlər istiqrazların yerləşdirilməsi başlandığı tarixdən etibarən hər təqvim rübünün son tarixinə hesablanaraq gələn ayın 10- dək ödənilir. Sonuncu faiz ödənişi istiqrazların nominal dəyərinin ödənilməsi ilə eyni vaxtda həyata keçirilir,

Unibank Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin Bakı Fond Birjasına investisiya qoyuluşu 2000-ci ildə həyata keçirilmişdir və bu investisiya qoyuluşu ümumi nizamnamə kapitalının 5,56%-ni təşkil edir. Milli Kart prosessinq mərkəzinə investisiya 2006-cı ildə yatırılmışdır və bu investisiya qoyuluşu ümumi nizamnamə

kapitalının 10%-ni təşkil edir. Bundan başqa Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən bir ildəki buraxılan qısamüddətli kağızlarına investisiya yatırılmışdır ki, bu notlar üzrə orta çəkili gəlirlilik 9,6%-9,9% təşkil etmişdir. (cədvəl 3.18)

Cədvəl 2.2.2

Unibank ASC-nin satıla bilən investisiya kağızları

<i>Min Azərbaycan manatı ilə</i>	2015	2016	2017
ARMB-nin notları	399	-	11 354
Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin notları	3 588	550	1 937
Rezident bankların borc qiymətli kağızları	-	-	1 000
Cəmi borc qiymətli kağızları	3987	550	14,291
Sərbəst sürətdə alınıb –satıla bilməyən korporativ səhmlər	362	762	762
Cəmi satıla bilən investisiya kağızları	4,349	1,312	15,053

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən Uni Bank ASC-nin təqdim etdiyi maliyyə hesabatları əsasında hazırlanmışdır. – www.unibank.az

Kapital Bank Səhmdar Bankı 31 dekabr 2016-cı il tarixində tamamlanan ii ərzində Azərbaycan Beynəlxalq Bankının hər birinin nominal dəyəri 0,2 manat olar əlavə 125.000 adi səhmini almışdır. Bakı Fond Birjasına isə investisiya qoyuluşu 2000-ci ildə həyata keçirilmişdir və bu investisiya qoyuluşu ümumi nizamnamə kapitalının 5,6%-nı təşkil edir (cədvəl 2.2.3).

Cədvəl 2.2.3

Kapital Bank ASC-nin satıla bilən investisiya qiymətli kağızları

haqqında məlumat (min AZN)

Adı	2015		2016	
	balans dəyəri	iştirak payı	balans dəyəri	iştirak payı
Bakı Fond Birjası	60	5,6%	60	5,6%
Azərbaycan Beynəlxalq Bankı	25	0,05%	50	0,08%
Cəmi satıla bilən investisiya kağızları	85	-	110	-

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən Kapital Bank ASC-nin təqdim etdiyi maliyyə hesabatları əsasında hazırlanmışdır. – www.kapitalbank.az

Cədvəl 2.2.4

**Xalq Bank ASC –nin satıla bilən investisiya qiymətli kağızları
haqqında məlumat (min AZN)**

	Payı,%	2015	Payı,%	2016
Milli Kart MMC		-	1%	40,000
SWIFT SCRL		2,500		2,627
Cəmi satıla bilən investisiya kağızları	-	2,500	-	42,627

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən Xalq Bank ASC-nin təqdim etdiyi maliyyə hesabatları əsasında hazırlanmışdır. – www.xalqbank.az

Cədvəl 2.2.5

**Bank Respublika ASC –nin satıla bilən investisiya qiymətli kağızları
haqqında məlumat (min AZN)**

	Nominal faiz dərəcəsi	2005	Nominal faiz dərəcəsi	2006	Nominal faiz dərəcəsi	2007
AR Mərkəzi Bankının notları						
	<i>Payı,%</i>	<i>Sayı</i>	<i>Payı,%</i>	<i>Sayı</i>	<i>Payı,%</i>	<i>Sayı</i>
Milli Kart MMC	-	-	10,00%	400	10%	400
Bakı Fond Birjası	-	-	-	-	5,56%	88
Cəmi satıla bilən investisiya kağızları	-	2,514	-	4,508	-	22,4

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən Bank Respublika ASC-nin təqdim etdiyi maliyyə hesabatları əsasında hazırlanmışdır. – www.bankrespublika.az

Yuxanda göstərilən bankların və 2.2.4 və 2.2.5 sayılı cədvəllərdə iqtisadi fəaliyyəti əks etdirən bank strukturlarının faktiki materiallarından göründüyü kimi, bankların qiymətli kağızlara qoyulan investisiyalarının əsasını dövlət qısamüddətli

qiymətli kağızları, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının notları və səhmdar cəmiyyətlərinə səhmlərinə yatırılan investisiyalar təşkil edir.

Bütün bunlarla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, bu gün banklar dövlət qiymətli kağızlar bazarında əsas investorlardan biri kimi çıxış edirlər. Onların payı digər investorlarla müqayisədə daha çoxdur ki, 2008-ci ildə bankların bu bazar investor kimi payı təxminən 44% təşkil etmişdir (şəkil 3.9).

Kommersiya bankları qiymətli kağızlar bazarında emitent və institusional investor kimi çıxış etməklə yanaşı qiymətli kağızlar bazarmda peşəkar bir iştirakçı kimi də çıxış edə bilirlər, Peşəkar iştirakçı kimi banklar əsasən broker və diler fəaliyyəti ilə rəşğui olurlar.

Bundan başqa hazırda Azərbaycanın kommersiya banklarının dünya maliyyə məkanına integrasiyasına maneçilik törədən bəzi iqtisadi və texnoloji xüsusiyyətlər də mövcuddur:

- bank biznesinin maliyyələşməsində qiymətli kağızlar bazan alətlərinin çatışmazlığı;
- maliyyə bazarında həyata keçirilən əməliyyatlara bank zəmanətinin verilməsi üçün banklarda müvafiq ehtiyat fondlarının olmaması;
- qiymətli kağızlarla həyata keçirilən vahid maliyyə fəaliyyəti və bank texnologiyası standartlarının və sisteminin olmaması;
- bank fəaliyyətində qısamüddətli kreditlərin üstünlük təşkil etməsi və s.

Beləliklə, bu gün Azərbaycanın kommersiya bankları güclü bazar rəqabəti şəraitində mübarizə aparmaq üçün dünya standartlarına cavab verəcək yeni bazar strukturlarını öz fəaliyyətində tətbiq etməli və universal texnoloji yeniliklər etməlidir. Bunun üçün vahid dünya standartlarına cavab verəcək kommersiya banklarının hüquqi tələblərini və maliyyə müdafiəsini təmin edəcək bank qanunvericiliyi yenidən işlənilib hazırlanmalı və Azərbaycanda kommersiya banklarının strateji inkişafı, müasir informasiya texnologiyalarının yeni təşkilati strukturlara tətbiq edilməsi üzrə elmi konsaltinq şəbəkəsi yaradılmalıdır.

Fikrimizcə, yuxanda qeyd edilən problemləri yalnız məsələyə sistemli şəkildə yanaşıldığı balda həll etmək olar. Yalnız inkişaf etmiş dövlətlərdə olduğu kimi, Azərbaycanda da kommersiya bankları inkişaf etdikcə qiymətli kağızlar bazarının bir mütəşəkkil bazar kimi inkişaf etməsində hakim mövqe tutacaqlar.

2.3 Bank resurslarının riskliliyinin idarə olunması

Riskoloji problemlər bəzən təcrid, fərdi, bəzən isə integrativ halda özünü göstərir. Bu isə riskoloji problemə özünəməxsus qaydada yanaşma tələb edir. Qəribə də olsa bir sıra hallarda riskoloji problemlərin həllinə mane olan qüvvələr də meydana çıxa bilər. Bu, bir qayda olaraq iqtisadi mənafehlərdən, qeopolitikadan və yaxud millətçilik meyllilərindən irəli gəlir, İqtisadi mənafehlərin riskoloji problemlərin həllinə mane olması, ona sipər çəkməsi daha çox mafioz qruplarla, bütövlükdə qrup mənafehlərlə bağlıdır. Burada bürokratik əngəllər, formalizm, idarəçilik mədəniyyətinin aşağı səviyyədə olması da özünü, göstərir. Əlbəttə, onların riskoloji problemlərin həllinə təsiri müxtəlif istiqamətlərdə olur. Məsələn, qrup iqtisadi mənafehlər, iqtisadiyyatda kriminallıq birbaşa maliyyə, kredit, maliyyə bazarı, kontraktlar, ofşor zonaları və s. vasitəsilə özünə yol tapa bilər. Ona görə də müəyyən kriminal qüvvələr üçün normal iqtisadi davranış qaydaları həmişə önəmli olmur, sosial tərəqqi, sahibkarlıq etikasına belə qüvvələrdən çox-uzaq olur. İdarəçilik mədəniyyətinin, təşkilatı davranış və təşkilatı mədəniyyətin aşağı səviyyədə olması isə yalnız təmənnalı meyllilərlə deyil, həm də idarəetmə sərəfəsindən, potensialının aşağı olması, innovasiyalı idarəçilik qaydalarının olmamasından, əmək intizamının və əməyin keyfiyyətinin aşağı səviyyədə olmasından da irəli gəlir. Bütün bunlar risklərə, xüsusi olaraq ayrı-ayrı təbiətli, tipli, növlü, səviyyəli risklərə müxtəlif metodoloji, variant qaydasında yanaşmağı tələb edir. Ona görə də, burada həm ümumi metodoloji prinsiplər və həm də xüsusi, konkret metodoloji prinsiplər nəzərə alınmalıdır. Əlbəttə, prinsiplərin məzmunu, strukturu və onların idarəçilik

fəaliyyətinin bütün istiqamətlərində və səviyyələrdə nəzərə alınması son dərəcə çətin problemlərdən biridir. Çünki metodoloji baxımından belə prinsiplərin digər prinsiplər və qaydalarla əlaqələndirilməsi, uzlaşdırması və prinsiplər, proseslər, variantlar sistemində onun yerinin müəyyən edilməsi heç də asan bir məsələ deyildir. Məsələn, metodoloji baxımdan risklərin təhlilinin eyni tipliliyi, eyni məzmunluğu cəhətini nəzərdən keçirək. Bu cür yanaşma zamanı riskoloji baxımından həmin risklər neqativ hal kimi qiymətləndirilə bilər və onların itki vermələrini birbaşa müəyyən istiqamətdə qiymətləndirmək olar. Lakin bəzi risklərin - innovasiya, investisiya layihələrilə bağlılığı bəzi iqtisadçıların göstərdiyi kimi pozitiv risklər (biz bununla qismən razılaşıırıq) sırasına daxil olduğuna görə burada riskoloji problem və onun həlli tamamilə başqa bir qaydada meydana çıxa bilər. Ona görə də burada «xərclər», «nəticələr», «itkilər» anlayışları özlərini tamamilə başqa məzmununda, başqa qaydada göstərir. Çünki «nəticə» anlayışı baxımından yanaşılsa investisiya layihələrinin gözlənilən nəticələrini, itki kimi deyil, necə deyərlər, gözlənilən müsbət «risk nəticələri» kimi baxmaq olar. Lakin burada problemin kəmiyyət və keyfiyyət tərəfi onun tranzitivliyi, (risk situasiyasından əvvəlki və sonrakı intensivliyi səviyyəsi), risklərin qapalı və açıqlığı xarakteri, necə deyərlər, onların sistemliliyi və qeyri sistemliliyi, digər risklərlə əlaqəsi və qarşılıqlı əlaqəsi (bu əlaqə gedişində əlavə risk əmələgətirmə xassəsi), və digər cəhətlər problemə yeni qaydada yanaşmağı tələb edir. Ona görə də elə hallar meydana çıxa bilər ki, həmin risklərin qiymətləndirilməsi, məhdudlaşdırılması yalnız onların sığortalanması ilə bitmir. Ona görə də burada başqa tədbirlər var, risk, böhran qabağı tədbirlər, ekspert qiymətləndirmə və digər tədbirlər də vacibdir. Burada ən vacib məsələlərdən biri iqtisadi sistemlərə, proseslərə riskoloji baxımından yanaşılmasıdır. Yanaşma həm ümumi metodoloji və həm də konkret, spesifik yanaşma qaydasında (metodiki qaydada) olmalıdır. Bu baxımdan nəinki metodoloji, həm də metodiki yanaşma dəqiq və elmi olmalıdır. Burada müxtəlif modellərdən, konkret prinsiplərdən, informasiya axınlarından istifadə etmək lazım gəlir. Ən başlıca məsələ risklərin təhlili ilə sintezini düzgün uzlaşdırılmasıdır, əlaqələndirilməsidir. Bəzən analitik təhlil olur, lakin onun nəticələri sintez halına

gətirilmir, belə olan halda təhlil öz əhəmiyyətini xeyli dərəcədə itirmiş olur. Məlumdur ki, təhlildə əsasən iki yanaşma-funksional yanaşma və struktur yanaşma dominantlıq təşkil edir. Sintez də iki yanaşma - sinergetik yanaşma və emerdcent yanaşmanı ehtiva edir, Lakin bu dörd yanaşma formaları abstrakt halda deyil, daha konkret halda özünü göstərməlidir. Bütün bunlar nəticə etibarilə sistem nəzəriyyəsi ilə, sistemlərin xassələrilə, onların ünsürləri, strukturu ilə üzvü şəkildə bağlıdır. Ona görə də burada sistem problemi onların xassələri, o cümlədən emerdjmentlik xassələri və onların sinergetik proseslərlə əlaqələndirilməsi meydana çıxır. Risklərin emerdjmentlik xassəsi sistemlərin qarşılıqlı əlaqəsi və onların addetivliyi, necə deyirlər «qara yeşik» və digər məsələlərlə bağlıdır. Ona görə də bu sistemin sinergetik qaydada modelləşdirilməsi, emerdjmentlik prinsipindən istifadə olunması ilə əlaqədardır. Bu baxımından həm də sistemin emerdjmentlik və qeyri emerdjmentlik xassələri öyrənilməli və burada həm xətti effekt, həm də kvadratik və qarşılıqlı təsir effektliyi öyrənilməli, risklərin özünə isə həm parametr, həm amil və həm də «qara yeşik» və onların müxtəlif variantları baxımında yanaşılmalıdır.

Aydındır ki, risk xoşa gəlməyən hadisələrlə bağlıdır. Bu, özünü hər yerdə şəxsi həyatda, əmək kollektivlərində, hər hansı bir fəaliyyət sferasında, o cümlədən biznes fəaliyyətində dərhal göstərir. Biznes fəaliyyəti isə daha çox iqtisadi, bir sıra hallarda qeyri-iqtisadi mühitlə, amillərlə şərtlənir. Burada baş verən qeyri-müəyyənliklər, xüsusi olaraq firma və şirkətlərin fəaliyyətində bazarla bağlı olan konyuktura halları risklərin formalaşmasına obyektiv şərait yaradır. Bir qayda olaraq, belə risklər nəticə etibarilə iqtisadi itkilərə, zərərə, artıq xərclərə gətirib çıxarır. İqtisadi itkilərin dəyəri, məbləği birbaşa risklərin özünün səviyyəsindən asılı olur. Bu isə iqtisadi, təsərrüfat fəaliyyətində belə halların hökmən nəzərə alınmasını tələb edir. Əlbəttə, belə nəzərəalma hər bir fəaliyyət növünün xarakterindən, xüsusiyyətlərindən daha çox asılı olur. Ona görə də, burada qeyri-müəyyənlik halları, riskin potensialı, gəlir və yaxud mənfəətin itirilməsi dərəcəsi, habelə həmin itkilərin kompensasiya edilməsi, sığortalanması dərəcəsi də müxtəlif olur.

Bir qayda olaraq, əksər ədəbiyyatlarda risk və qeyri-müəyyənlik anlayışları sinonim kimi qəbul edilmişdir. Doğrudan da risk və qeyri-müəyyənliklər bir- birilə yaxın anlayışlardır, riakin, bununla belə onları fərqləndirmək lazımdır. Bu fərqləndirmə zamanı bir qayda olaraq informasiya və qiymətləndirmə variantından istifadə edilir. Burada situasiyalar, stoxastik hallar, təsadüf halların kəmiyyətinin bölüşdürülməsi və s. nəzərdə tutulur. Digər yanaşma qiymətləndirmə yanaşmasıdır. Bu yanaşmada qeyri-müəyyənlik gələcək inkişafın çox variantlılığı ilə, risk isə xoşa gəlməz hallarla əlaqələndirilir. Əlbəttə, bu cür yanaşmada müəyyən müsbət hallar olsa da subyektivizin halları da mövcuddur, çünki risklərin qiymətləndirilməsində belə hallar mövcud ola bilər, həm də qeyri-müəyyənliyin özündə də obyektiv və subyektiv amillər iştirak edə bilər. Ona görə də həm risklərdə, həm də qeyri müəyyənliklərdə belə obyektiv və subyektiv əsasları biri birindən ayırmaq lazımdır. Bu səbəbdən istər risklərin və istərsə də qeyri müəyyənliklərin özlərinin dərk edilməsi obyektiv, elmi mülahizələrə söykənməlidir. Bundan başqa, qeyri müəyyənliklər və risklər obyektiv mühitdən irəli gələ bilər, situasiyaların qeyri adekvat əks etdirməsi ola bilər. Belə halda obyektiv situasiyalara subyektiv yanaşma mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Əksinə burada iqtisadi proseslərin obyektiv qanunauyğunluqları öyrənilməli və ondan müvafiq nəticə çıxarılmalıdır. Beləliklə, qeyri-müəyyənliklərin risklərin mənbəyi obyektivdirsə ona elə də yanaşmaq lazımdır. Lakin bəzi hallarda subyektiv yanaşma qaydaları da olur. Belə yanaşmada ciddi nöqsanlara yol verilir ki, bu da situasiyanı, riskləri düzgün qiymətləndirməməyə, səhv qərarları çıxarmağa gətirib çıxarır. Əlbəttə, burada problemə subyektiv yanaşma ilə risklərin subyektiv səbəblər üzrə meydana gəlməsini eyniləşdirmək olmaz. Elmi qiymətləndirmə mühakiməsi ilə subyektiv səhvlər səbəbindən meydana çıxan risklər, onun nəticəsi olan iqtisadi, həm də mənəvi itkilər müxtəlif istiqamətli problemlərdir. Başqa sahələrdə olduğu kimi risklərin də öz strukturu olur. Adətən risklərin strukturu dörd hissədən-təhlükəli hallar, risklərə həssaslıq, digər risklərlə qarşılıqlı əks təsir və risklərin təsirinə məruz qalma hallarından ibarətdir. Lakin, bunları digər struktur elementləri, komponentləri ilə

müqayisə etdikdə heç də əsl struktur elementi kimi qəbul etmək bir o qədər düzgün olmazdı. Məsələn, «digər risklərlə qarşılıqlı təsir» anlayışını heç də sözün ciddi mənasında bir komplement kimi qəbul etmək olmaz. Bunu, daha çox əlaqə və təsir forması kimi qiymətləndirmək olar.

Risklər son dərəcə müxtəlif olur. Risklərin müxtəlifliyi iqtisadi, sosial, regionla, siyasi, biznes fəaliyyəti və digər sferalar və fəaliyyət növlərinin özlərinin müxtəlifliyindən irəli gəlir. Ona görə də risklər üçün meyarların seçilməsi bir tərəfdən asan, digər tərəfdən isə çətindir, çətindir ona görə ki, bu meyarlar bəzi hallarda, hardasa üst-üstə düşür və bu səbəbdən onları fərqləndirmək müəyyən çətinlik törədir. Bununla belə, mövcud, qəbul olunmuş bir hal kimi risklər aşağıdakı istiqamətlərdə təsnifata ayrılır: 1. Meydana çıxan səbəblərə görə; 2. İqtisadi risklər; 3. Siyasi, hüquqi risklər; 4. Risklərin tipi; 5. Həssaslığına görə; 6. təzahür formalarına görə; 7. Obyektin tipi və xarakteristikasına görə; 8. Neqativ nəticələrinə görə; 9. Zaman, vaxt amilinə görə; 10. Vurduğu zərərin miqdarına, kəmiyyətinə görə; 11. Müəyyənliyinə görə; 12. Risklərin özünün səviyyəsinə görə; 13. Risklərin meydana gəlməsi məkanı və yayılmasına görə; 14. Risklərin nisbətən yumşaldılması üçün çəkiləcək xərclərin kəmiyyətinə görə; 15. Risklərin maliyyə nəticələrinə görə və s. Əlbəttə, yuxarıda göstərilən riskləri başqa formada da təsnifata ayırmaq olar. Məsələn, iqtisadi risklər özü də bank riskləri, maliyyə riskləri, kredit riskləri, fond bazarı riskləri, sahibkarlıq, investisiya riskləri, biznes riskləri və s. kimi təzahür edir. Və yaxud riskləri informasiya baxımından müəyyən təsnifata ayırmaq olar. Yəni burada informasiyanın tipi (kəmiyyət və keyfiyyət tərəfi, informasiya azlığı və çoxluğu), habelə proqnozlaşdırılan və proqnozlaşdırılmayan risklər və s. baxımından da təsnifata yanaşmaq olar. Və yaxud risklərin özünün meydana gəlməsi və itki, zərər törətmək ehtimalı, riskin meydana gəlməsi və itki verməsi tezliyi, təkrar olunması baxımından da bu təsnifata yanaşmaq olar.

Nəticələrin xarakterinə görə risklər xalis və spekulyativ risklərə bölünür. Xalis risklərin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar demək olar ki, həmişə sahibkarlıq

fəaliyyəti üçün yalnız itkiləri əks etdirirlər. Bu xalis risklərin səbəbləri təbii fəlakətlər, bədbəxt hadisələr, firma rəhbərlərin bacarıqsızlıqları və s. ola bilər.

Spekulyativ risklər (onları dinamik və ya kommersiya riskləri də adlandırırlar) özlərində ya itkiləri, ya da əlavə mənfəəti əks etdirirlər. Spekulyativ risklərin səbəbləri kimi valyuta məzənnəsinin dəyişməsi, bazar konyukturasının dəyişməsi, bazar situasiyasının dəyişməsi, investisiya şərtlərinin dəyişməsi və s. çıxış edir.

Kommersiya riski: Bu risklər maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti prosesindəki itkilərlə əlaqədardır. Kommersiya riskinin səbəbləri kimi realizasiya həcmnin aşağı düşməsi, məhsulun alış həcmnin azalması, məhsulun alış qiymətinin qalxması, tədavül xərclərinin artması və s. çıxış edir.

Risklərin böyük bir qrupu pulun alıcılıq qabiliyyəti ilə əlaqədardır. Bura aiddir:

a) inflyasiya riskləri. Bu risklər pulun real alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsi ilə əlaqədardır ki, bu vaxt da sahibkar real itkilərə məruz qalır;

b) deflyasiya riskləri. Deflyasiya riski onunla əlaqədardır ki, deflyasiya artdıqda qiymətlərin səviyyəsi aşağı düşür, buna da uyğun gəlirlər də aşağı düşür;

- 1) qeyri-müəyyən situasiyanın, prosesin mövcudluğu;
- 2) alternativ seçim zərurəti;
- 3) bu və ya digər variantın həyata keçirilməsi ehtimalının keyfiyyət və kəmiyyətə qiymətləndirilməsi mümkünlüyü.

Müasir dövrdə kredit risklərinin menecmenti işlər nəzəri-metodoloji, istərsə də praktiki baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu kredit proseslərinin özünün geniş, əhatəli təhlilinə və bu sahənin və onların monitorinqinə əsaslanır. Bu bankların ən başlıca və həm də ən ciddi problemidir. Risklərin idarə edilməsi bir çox məqsədləri, ilk növbədə onların minimum həddə endirilməsini nəzərdə tutur. Kreditlərin, bütövlükdə maliyyə sisteminin idarə olunması dedikdə, əksər iqtisadi - maliyyə ədəbiyyatlarında risklərin azaldılması üzrə kompleks tədbirlərin işlənilib-hazırlanması və həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Məsələn, V.Jovanikov yazır; «Bizçə, kredit risklərinin idarə edilməsi dedikdə, banklar üçün ciddi problemə çevrilmədən öncə

kredit riskləri ilə bağlı meydana çıxan problemlərin həll olunması üçün nəzərdə tutulan kompleks təşkilati-texniki tədbirlər sistemi başa düşülür [14]. Kredit riskinə verilən belə bir tərif əksər müəlliflərin əsərlərində rast gəlmək olar. İlk baxışda bu tərif elmi baxımdan xüsusi bir fikir ayrılığı yaratmır. Lakin, əksər müəlliflər tərəfindən qəbul olunmuş bu tərifdə bizcə müəyyən boşluq və yaxud çatışmamazlıqlar vardır. Belə çıxır ki, kredit risklərinin idarə edilməsi yalnız tədbirlər kompleksi üzrə məhdudlaşır, daha dəqiq desək, bu tərifdən belə çıxır ki, riskin idarə edilməsi tədbirlərdir. Halbuki, idarəetmə - idarəedən və idarə olunan sistemlərin institutsional, funksional və digər təşkilati məzmunlu proseslərin struktur vəhdətliyi, idarə olunan obyektə, proseslərə təsiretmə qaydaları və metodları, firma və şirkət, banklar daxilində onlardan kənar baş verən proseslərin uçuğu, bank işlərinin təşkili, monitorinqi və s. məsələləri nəzərdə tutur. Həm də onu qeyd etmək lazımdır ki, yuxanda göstərilən tərifdə kompleks tədbirlər sistemində bilavasitə kredit risklərinin idarə edilməsi ilə bağlı məsələlər öz əksini tapmamışdır. Bununla belə, müəllifin belə bir fikri ilə razılaşmaq olar ki, ssudalar üzrə mümkün ola biləcək itgilərin yerini doldurmaq, kompensasiya etmək üçün müəyyən həcmdə ehtiyatlar yaradılmalı və bu ehtiyatların həcmi risklərin səviyyəsini nəzərə almaqla ssuda borclarının təsnifatından asılı olmalıdır. Bundan başqa, görünür həm də ssuda larin geri qay- tanılmaması və yaxud ləng qaytarılması kimi göstəricilər də (neqativ meyllər) nəzərə alınmalıdır.

Risklərin idarə edilməsi kredit portfelinin sahələr, kredit portfeli, debitorlar, borcu olanlar üzrə diversifikasiyasını, vaxtı keçmiş kreditlərin kredit portfe- lindəki xüsusi çəkisini, likvidlik səviyyəsi və s. məsələləri əhatə edir. Burada kredit portfelinin real strukturu, diversifikasiyadan başqa, həmçinin onun prioritetliyi, kreditlərin verilməsinin optimal şərtləri, habelə, kredit risklərini əhatə etdiyi mühüm məsələlər, o cümlədən verilmiş ssudalamı debitor, borclu olanlar üzrə təsnifatı, risklərin məqsədlər, müddətlər, ssudaların həcmi və təminat növləri üzrə cəhətləri, fərqli variantları nəzərə alınmalıdır.

Kredit risklərinin idarə edilməsi istər maliyyə-bank nəzəriyyəsi və istərsə də praktikasından mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bazar münasibətləri şəraitində

problemləli səciyyə daşıyır. Bu təbiidir, çünki neqativ hallar variantında bank aktivlərinə, bütövlükdə bank sektoruna sarsıdıcı təsir göstərir, digər varinatda isə kreditlər bankların aktiv əməliyyatlarında xüsusi çəkiyə malik olduğuna görə ən gəlirli mənbə hesab olunur. Bununla belə kreditləşmə əməliyyatları əksər hallarda riskli olur və ona görə də idarəetməyə möhtacdır. Kreditləşmə risklərinin idarəedilməsi bir qayda olaraq kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri yolu ilə həyata keçirilir. Burada kəmiyyət və keyfiyyət yolu anlayışı bir-birilə bağlıdır və ona görə də onları haradasa şərti olaraq fərqləndirmək olar. Keyfiyyət qaydasında risklərin qiymətləndirilməsi bir qayda olaraq kreditləşmə imkanının olub olmamasının müəyyənləşdirilməsi ilə əlaqədardır. Kəmiyyətə qiymətləndirilmə, təhlil bir qayda olaraq bu sahədə olan itgilərin konkret müəyyən edilməsi ilə əlaqədardır. Əksər iqtisadçılar bu mövqedə dururlar. Lakin yuxanda göstərilənlərlə yanaşı kəmiyyətə qiymətləndirmə həm də kreditləşmə imkanı ilə əlaqələndirilməlidir. Kəmiyyətə təhlildə kredit reytinginin müəyyən edilməsi başlıca cəhətdir, problemdir. Kredit reytinginin müəyyən edilməsində borclu tərəf üçün risklərin şkala qaydasında, məsələn minimal risk, yumşaq risk, son hədd riski, yolverilməz risk, yolverilən risk səviyyəsi ayrı-ayrı kreditlər üzrə müəyyən edilir. Burada ayrı-ayrı risk göstəricilərinin birləşdirərək məcmuu kredit riski (portfel riski) reytinginin müəyyən ediləmsi son dərəcə vacibdir. Çünki bu kredit resurslarının istifadəsi və kreditin verilib-verilməməsi qərarına gəlməsi baxımından vacibdir. Bu həm də kredit risklərinə təsir edən daxili və xarici amillərin, situasiyaların, o cümlədən maliyyə axınlarının stabil və qeyri-stabil olmasını, kreditlərin limitləşdirilməsi, itgilərin ötürülməsi imkanlılığı. kapitalın çatışb-çatışmamazlıqlarını müəyyən etmək baxımından da əhəmiyyətliyədir, Banklar üzrə kredit risklərinin idarə edilməsində Bazəl komitəsinin müddəalarına görə gözlənilən və gözlənilməz itgilərin nəzərə alınması vacibdir. Gözlənilən itgilər bankların real kredit itgilərinin nəzərə alınması və bunun bankların portfel kreditləri ilə əlaqələndirilməsi əsasında müəyyən olunur. Gözlənilməz itgilər isə kredit portfel, üzrə müəyyən müddət ərzində itgilərin gözlənilən itgi- lərdən artıq olması imkanı və şəraitinin qiymətləndirilməsi ilə

əlaqədardır. Ona görə də birinci halda yəni, gözlənilən itgilər varinatında Bazel komitəsinin müddəlarına əsasən gözlənilən itgiləri örtmək məqsədilə ümumi və xüsusi ehtiyatlar yaradılmalıdır və bunun üçün xüsusi kapital müəyyən edilməlidir. Burada hər bir bank daxili və xarici məlumatları əldə etməklə defolt konsepsiyasını, ssudalar üzrə defolt borcunu nəzərə almaq və bu bankların Bütövlükdə risk-menecment konsepsiyası ilə əlaqələndirilməlidir. Burada həm də müvafiq parametrlər, göstəricilər mikro və makro şərait və amilləri nəzərə almaqla gözlənilən defolt ehtimalı da nəzərə alınmalıdır. Lakin bunları müəyyən obyektiv səbəblər üzündən həmişə istər praktiki və istərsə də elmi-nəzəri baxımdan müəyyən etmək mümkün olmur. Bu obyektiv səbəblər əsasən aşağıdakılardan ibarətdir: birincisi, ayrı-ayrı firma və şirkətlərin hesabatlarının ya qeyri-şəffaf, ya da tam əhatəli olmaması; ikincisi, borc bazarlarının bir qayda olaraq qapalı olması; üçüncüsü, fond bazarının zəif inkişaf etməsi və təkmil olmaması. Lakin, görünür gələcəkdə bazar gəlirləri dinamikası və yaxud qiymətli kağızların kotirovkası əsasında risklərin gözlənilən ehtimalını müəyyən etmək mümkün olacaqdır. Bəzi müəlliflər defolt hadisəsinin defoltu əmələ gətirən risk mənbələri ilə adekvat halda müqayisə etməklə risklərin stres ilə testləşdirmə və kredit risklərin modelləşdirilməsi variantından istifadəni məqsədə uyğun hesab edirlər. Lakin, kredit məhsulları üzrə defoltu müəyyən etmək bir o qədər də asan iş deyildir. Ona görə də bir çox ölkələrdə defolt anlayışı bəzən ssudalar üzrə, ayrı-ayrı kredit növləri üzrə borc anlayışı ilə əvəz edilir. Burada aşağıdakı göstəricilərə diqqət yetirilir: birinci, vaxtı keçmiş ssudalar; ikincisi, borca xidmət etməyin keyfiyyəti; üçüncüsü, qiymətdən düşmüş ssudalar; dördüncüsü, ssudaların restruktizasiya edilməsi. Bununla əlaqədar olaraq borcların qaytarılma müddəti, borcların restruktizat- siya edilməsi ilə onun digər xüsusi maliyyə aktivləri və yaxud qeyri-pul formaları ilə əvəz edilməsi, veksellərin emissiyası və yaxud yeni ssudaların alınması və onların hesablanması baxımdan bu problemin həll olunması irəli sürülür. Burada ssudaların xarakteri, defoltdan sonra borcların bərpası imkanları, gözlənilən borcları geri qaytarılmamaq səviyyəsi, vaxtı keçmiş borcların geri qaytarılması, habelə psixologiya elminin anlayışı ilə deyilsə stres-şərait nəzərə

alınmalıdır. Burada bir sıra ssenarilər, amillər (obyektiv və subyektiv), zaman aspekti və s. r.əzərə alınmalıdır. Bazel komitəsinin tövsiyyəsinə görə bu məqsəd üçün üç metoddan - standart, biznesdə borclunun böhran vəziyyətinin təhlili metodu, yəni kontragent və ya emitendin borcu qaytarmaq imkanının azalması və nəhayət, üçüncüsü, bazarlarda böhranlı vəziyyətin senariyasının müəyyən edilməsi, yəni borclunun makro fəaliyyətində makroiqtisadi və bazar şəraitinin əhəmiyyətli dərəcədə pisləşməsi və s. Bütün bunlar real likvidlik səviyyəsinə, borc probleminə əlavə kəsgin problem yaradır, onun borcları qaytarmaq imkanını azaldır. Beləliklə, bu özünü aşağıdakı kimi ifadə edir: birincisi, bazar satışının zəifləməsi, daralması və yaxud bazarlarda rəqabətin güclənməsi; ikincisi, borclunun məhsulunun satış qiymətinin aşağı düşməsi və yaxud bazar satışında situasiya- siyanın dəyişilməsi; üçüncüsü və yaxud da əksinə olaraq hazır məhsul, xammal material göndərən öz məhsulunun qiymətini qaldırması və onun təchizatla bağlı qiymət şəraitinin dəyişilməsindən irəli gəlməsi, dördüncüsü, digər əlverişsiz şəraitin medyna gəlməsi.

Biznes fəaliyyəti sferasında yuxarıda baş verən böhranlı ssenariyalar borclu olan üçün də təxminən baş verə bilər. Burada borclu üçün qeyri normal makroiqtisadi mühitin formalaşması, iflasa uğrama ilə bağlı satışın olmaması, debitor borclarının artması (göndərilən məhsula, əmtəəyə görə ödənişin ləngiməsi), gömrük rejiminin kəsginləşməsi, məhsul satışı üçün embarqaların qoyulması və s. Bütün bunlar və digər baxımdan borclu olunan tədiyyə qabiliyyəti, likvidlik, xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin strukturu və onun dövriyyə göstəriciləri sistemli təhlil edilməlidir. Burada debitor borclarının strukturu, borclunun biznesinin diversifikasiyası, kredit şərtləri və s. də nəzərə alınmalıdır. Burada gözlənilməz itgilərin də müəyyən edilməsi vacibdir. Risk menecment prinsiplərinin, metodlarının, habelə riyazi metodların tətbiqi kredit portfelinin riskləri ilə əlaqələndirilməlidir.

Müasir dövrdə sekyuritizasiya həm də kredit risklərinin sığortalanmasının yeni texnologiyası hesab edilir. Bu yenilik, innovasiyaya verilmiş kreditlərin ikinci bazarı olmaqla nəticə etibarilə kapitalın zəruri olan həcmdə artması, aktivlərin likvidliyi və diverifikasiyası ilə bağlıdır, başqa cür desək, bu, aktivlərin sekyuritizasiyası

deməkdir. Sekyuritizasiya sığortalanma sferasında innovasiya olması səbəbindən ona müxtəlif təriflər verilir. Məsələn, E.Şetinın göstərir ki, əksər iqtisadçılar «sekyuritizasiya» anlayışı dedikdə hər hansı bir şirkətin gəlir gətirən aktivlərinin maliyyələşdirilməsi və ya yenidən maliyyələşdirilməsini nəzərdə tuturlar ki, bu da həmin aktivlərin ticarət, satış halına gətirilməsi, qiymətli kağızlar vasitəsilə likvidlik formasına çatdırılması ilə əlaqədardır. [55]. Müəllif göstərir ki, son on ildə sekyuritizasiya bazarının inkişafı kapital bazarına əlverişli şərait yaratmış, aktivlərin effektiv realizasiyasına imkan vermiş, yüksək kredit reytingə malik olan istiqrazlar təklifini genişləndirmişdir, başqa cür deyilsə, sekyuritizasiya maliyyələşdirmənin və risklərin investorlar və satıcılar üzrə diversifikasiyasına imkan verir. Doğrudan da, sekyuritizasiyanı kredit risklərinin sığortalanmasının yeni, innovasiyalı forması, qaydası adlandırmaq da olar. Lakin bizcə sekyuritizasiya bundan başqa daha geniş maliyyələşdirmə, sövdələşmə, borcların örtülməsi, kredit risklərinin yenidən bölüşdürülməsini və s. əhatə edir.

Fəsil 3. Azərbaycanın bank sisteminin resurs bazasının və onun idarə olunmasının inkişaf etdirilməsi

3.1 Bankların xüsusi kapitalının effektiv idarə olunması yolları

Müasir dövrdə global, makroiqtisadi miqyasda riskli situasiyada qeyri-müəyyənlik və təhlükəli halların artdığına görə idarəetmə funksiyalarını icra etmək və hadisələri proqnozlaşdırmaq da çətinləşir. Ona görə, idarəçilik qərarlarının qəbul edilməsi prosesi mürəkkəbləşir və bu səbəbdən həmin qərarlara olan inam da azalır. Risk şəraitində idarəçilik xərcləri də artır. Digər tərəfdən isə dünya təcrübəsi göstərir ki, risklərin hər hansı bir sferada idarə edilməsi həm də digər problemlərin həllinə, iqtisadi göstəricilərin yaxşılaşmasına müsbət təsir göstərir. Bu mənada risklərin idarə edilməsi yalnız itkilərin həmin sferada azalmasına deyil, həm də ümumi vəziyyətin yaxşılaşması üçün stimül rolunu oynamalıdır. Bir qayda olaraq, risklərin idarə olunması daha çox xətti funksiya ilə bağlı olur. Lakin, bir çox ölkələrdə bu mərkəzi aparatın fəaliyyətinə də daxil olur. Ona görə də burada riskləri xətti idarəetmə ilə mərkəzi aparat qaydasında idarə edilməsi bir-birilə əlaqələndirir. Və burada operativ qərarların qəbul edilməsinə də xüsusi əhəmiyyət verilir. Bir çox firma və şirkətlərdə risklərin idarə edilməsi funksiyası ilə bağlı fəaliyyət onların maliyyə xidməti digər fəaliyyətilə əlaqələndirilir, bəziləri isə digər bölmələrə aid edilir. Risklər şəraitində idarəetmə prosesində iştirak edən menecer həm də maliyyə hesabatı ilə bağlı olur və risklər üzrə ekspert rolunu oynayır. Risklər şəraitində idarəetmə prosesi aşağıdakı problemləri əhatə edir:

Birincisi, mümkün ola biləcək potensial itkilərin yeni aspektdə öyrənilməsi və aşkara çıxarılması. Burada həm də itkilərin potensial səbəbləri və hər bir risk zonasında meydana çıxma biləcək itkilər ehtimalının öyrənilməsinə xüsusi əhəmiyyət verilir. Bununla əlaqədar olaraq hər bir bölmələr üzrə sistemləşdirilmiş planlar və tədbirlər tərtib etmək, görmək lazımdır. Burada risk zonalar üzrə dəqiq informasiyaların toplanmasının, nəzarət qaydalarının, sənədlərinin dəqiqləşdirilməsinin, bu sənədlərdən istifadə edilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır, ikincisi, itkilərin qiymətləndirilməsi və ölçülməsi prosesidir. Bu qiymətləndirmədə itkilər

ehtimalının və onun maliyyə nəticələrinin sistemli nəzərə alınması vacibdir. Burada risklərin təhlili və ölçülməsi hər bir risk zonası və aşkara çıxarılan hər bir itki növü, tipi üzrə kəmiyyət baxımından müəyyən edilməsi kimi işlər əsas yer tutur. Çünki bu həmin risklərin ünvanlı idarə edilməsini və həm də onun nəticələrini nisbətən dəqiq müəyyən etməyə və onun maliyyə problemləri ilə əlaqələndirməyə imkan verir. İkinci problem, risklərin maliyyələşməsi və onun üzərində nəzarətin aparılmasıdır. Burada hər hansı bir fəaliyyət sferasında kənarlaşma hallarının müəyyən edilməsi, risklərin azadılması və yaxud qarşısının alınması, əvvəlcədən risklərin gözlənilməsi hallarının yaxşılaşdırılması əsas yer tutur. Ona görə də bu, haqlı olaraq nəzarət edilən risklər və itgilər adlanırlar. Üçüncüsü, problemin alqoritmik sistemləşdirilməsi, variantların müəyyən edilməsi, özünümaliyyələşdirmə mexanizmlərinin hazırlanması və kompleks proqramın tərtib olunmasıdır. Burada paralel itkilərin sığortalınması problemi də meydana çıxır.

Risklərin idarə edilməsi özü-özlüyündə müstəqil bir prosesdir, çünki onun özünə xüsusi yanaşma qaydaları, metodları vardır. Lakin, bununla belə risklərin idarə edilməsini heç də ayrı-ayrı qurumların, təşkilatların, bankların və s. ümumi taktiki və strateji idarə edilməsi sistemindən təcrid olunmuş halda başa düşmək olmaz. Belə ki, risklərin idarə edilməsi menecmentin ümumi, universal qanun və prinsiplərinə, metodlarına zidd olmamalıdır[21]. Bu, həm də həmin təşkilatların sosial-iqtisadi məqsədlərinə və vəzifələrinə uyğun gəlməlidir. Burada, həm də həmin təşkilatların normal fəaliyyət göstərmələri qaydaları, vahid strateji məsələlər, iqtisadi siyasət nəzərə alınmalıdır. Bu, o deməkdir ki, risklərin idarə edilməsi təşkilatların özlərinin idarə edilməsi sisteminin mühüm bir tərkib hissəsi olmalıdır. Problemlərin idarə edilməsinin özü riskli xarakter daşıya bilər. Ona görə də risklərin idarə edilməsində təşkilatların ümumi inkişaf strategiyası risklərin idarə edilməsinin yalnız səmərəli, əlverişli variantları ilə əlaqələndirilməlidir, adekvat olmalıdır. Təcrübə göstərir ki, risklərin idarə edilməsi strategiyası və taktikası ilə təşkilatların məqsədi, missiyası və vəzifələri, ümumi strategiyası bütün hallarda həmahəng səciyyə daşıyır. Bu isə nəticədə öz növbəsində nəinki mövcud, həm də, necə deyirlər, strateji risklərə səbəb

olur. Bu müxtəlif formalarda özünü göstərə bilər. Bəzən belə ola bilər ki, firma və şirkətlərdə istehsalın artması məhsulun realizasiyası, marketinqi ilə kifayət qədər əlaqələndirilməsin. Və yaxud onların iflasa uğraması qarşısının alınması üzrə çəkilən xərclər bəzən əldə ediləcək mənfəətdən çox ola bilər. Və yaxud onların strateji inkişaf proqnozları riskləri nəzərə almadan müəyyən edilir. Ona görə də burada obyektiv olaraq, neqativ nəticələr əldə edilir. Bu və buna bənzər halları araşdırmaq, dəqiqləşdirmək məqsədi ilə bir çox xarici ölkədə risklərin outsorsinq təşkilatları vasitəsi ilə idarə olunması qaydasından istifadə edilir, yəni bu iş kənar təşkilatları tərəfindən icra edilir ki, buna da subpodrad adı verilmişdir. Əslində qalanda risklərin outsorsinq idarə edilməsini bir növ xidmət forması kimi qiymətləndirmək olar. Bu xidmət forması firma və şirkətləri risklərin idarə edilməsi qayğısından azad edir. Lakin, outsorsinq risk idarəetmədə müsbət cəhətlərlə yanaşı mənfi cəhətlər də vardır. Bizcə, firma və şirkətlərin peşəkar, yüksək ixtisaslı işçiləri, mütəxəssisləri (mühəndisləri, texnoloqları, iqtisadçıları, menecerləri, rəhbər işçiləri və s.) mövcud olduğu şəraitdə belə xidmət formasına bir o qədər də ehtiyac olmazdı. Bunun mənfi cəhəti xüsusi olaraq zəif kadr bazasına, rəhbərlik aparatına malik olan təşkilatlarda özünü daha aydın şəkildə göstərə bilər. Heç kimə sirr deyil ki, respublikamızın özündə elə mühasiblər, maliyyəçilər, bütövlükdə təşkilatlar vardır ki, onların yerinə rüblük, illik hesabatları kənar adamlar (bəzən rəsmi, bəzən qeyri-rəsmi) icra edirlər. Belə halda risklərin idarə edilməsi həm iqtisadi, texnoloji və həm də mənəvi cəhətdən səmərəli olmur. Çünki hər hansı bir təşkilat özünün spesifik problemlərini özü daha dərindən dərk edir, nəinki hər hansı bir xidmət göstərən təşkilat, o cümlədən outsorsinq xidməti. Burada daxili auditor fəaliyyətinin, maliyyə nəzarətinin və mühəndis-texnoloji xidmətin müstəsna rolu vardır. Çünki hər hansı bir təşkilat ənənəvi olaraq nəyin hesabına, hansı səbəbdən xərclərin, itkilərin çox olmasını daha yaxşı anlayır, onun qarşısında duran məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsində meydana çıxan ziddiyyətləri, prioritetləri və qeyri prioritetli problemləri də daha dəqiq müəyyənləşdirə bilər. Çünki təşkilatın mütəxəssisləri, menecerləri gündəlik

fəaliyyətlərində belə ziddiyyətli problemlərlə hər gün rastlaşırlar, bu haqda onlarda daha çox informasiyalar olur.

Risqlərin proqnozlaşdırılmasında təşkilat rəhbərlərinin, menecerlərin, iqtisadçıların və s. işçilərin iqtisadi təfəkkür tərzinin də böyük əhəmiyyəti vardır. Çünki hər hansı bir fəaliyyətə başlamazdan əvvəl təşkilat rəhbəri və digər işçilər yalnız ənənəvi, qaydalı varinatlar haqqında deyil, həm də alteranliv varmarlar, gözlənilə biləcək, baş verə biləcək itkilər haqqında da düşünməli, götür-qoy etməlidir. Və buna uyğun olaraq, birinci növbədə hal-hazırda və gələcəkdə mövcud ola bilən qeyri müəyyənliklərin azadılması haqqında düşünməlidir. Çünki qeyri-müəyyənliklər bərabər şərait daxilində istər indiki, və istərsə də gələcək risklərin əsasını təşkil edir, Hər hansı bir fəaliyyət, əməliyyat növündən baş verə biləcək itkiləri azaltmaq və yaxud aradan qaldırmaq, üçün əvvəlcə, birinci növbədə onu törədən qeyri müəyyən situasiyaları araşdırmaq təhlil etmək lazımdır. Bəzən əksinə olur. Risklər dağıdıcı nəticələrə gətirib çıxarından sonra firma və şirkətlər, banklar, dövlət orqanları bu haqda düşünür, tədbir görməyə çalışırlar. Əlbəttə, əgər artıq risk baş vermişsə onu araşdırmaq lazımdır. Lakin bu əvvəlcə, priventiv, qabaqlayıcı qaydada aparırsa daha səmərəli olar. Beləliklə, gələcək risklərin əvvəlcədən qiymətləndirilməsi doğrudan da son dərəcədə vacibdir. Əlbəttə, risklərin gələcək proqnozunu vermək üçün həmin fəaliyyət növünün öz məzmununu sistemli halda dərk etmək lazımdır. Bunun üçün dərin təfəkkürdən başqa, həm də peşəkar biliyə malik olmaq lazımdır. Şübhəsiz ki, burada bərabər şərait daxilində rəhbər işçinin, mütəxəssisin uzun illərdə topladığı təcrübənin, şəxsi intuisiyanın da müəyyən rolu vardır. Lakin burada ən başlıca məsələ proqnozların verilməsinin elmi metodudur. Burada informasiyanın, aprior məlumatların dəqiqliyi, habelə firma və şirkətlərin antirisk tədbirlərinin mövcud vəziyyətə adekvatlığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əslində antirisk tədbirlərinin özü də dəqiq məlumatlara, səliqə məntiqə əsaslanmalıdır. Burada yalnız riyazi-statistik, dinamik məlumatların proqnozlar üçün mücərrəd şəkildə verilməsi, hazırlanması kifayət deyildir. Bizcə burada mövcud və baş verə biləcək iqtisadi proseslərin situasiyalı təhlili və idarəedilməsi də mühümü

əhəmiyyət kəsb etməlidir. Bunun üçün, birinci növbədə rəşional menecment, idarəçilik konsepsiyası, davranışı vacibdir. Ona görə də baş verəcək hər hansı bir itkinin məqsədli qaydada idarə olunması da vacibdir. İdarəetmədə istər əldə ediləcək mənfəətin, gəlirlər məbləğinin və istərsə də itkilərin miqdarı, strukturu da nəzərə alınmalıdır. Əlbəttə burada belə bir cəhəti də nəzərə almaq lazımdır ki, informasiyanın tam dəqiqliyi, qeyri müəyyənliyin olmaması özü-özlüyündə hələ risklərin aradan qaldırılması demək deyildir. Bu cəhətdən heç də K.V.Baldin və S.N.Vorobyova ilə razılaşmaq olmaz, Məsələn, onlar yazırlar: «Tam və dəqiq informasiyalar qeyri müəyyənliyi aradan qaldırır və ona görə də risklərin mövcud olmasının zəruri şərtlərini aradan qaldırım. Əlbəttə informasiyanın dəqiqliyi, səhihliyi müəyyənlik üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Lakin əgər iqtisadi proseslərin, qiymətli kağızlar bazarında və digər sahələrdə və proseslərdə baş verən və baş verə biləcək əməliyyatlar, sövdələşmələr və s. öz təbiəti etibarlı ilə qeyri-xətti, spontan xarakter daşıyarsa bizim onlar haqqında informasiya məlumatlarımız həmin xaos halların aradan qaldırılması üçün qərantıya ola bilməz. Olsa olsa xaos hadisələr, proseslər haqqında biliyimiz hardasa onların müəyyən yol verilən həddə çatmasına kömək edə bilər. Bu köməklik, informasiyanın belə əhəmiyyəti özünü bir çox istiqamətlərdə göstərə bilər:

1. İnformasiyalar əsasında bu və ya digər əməliyyatlara başlamağın tez və gec olmasını və yaxud vaxtından əvvəl başlamağın qərarə alınması.
2. İdarəçilik qərarının özünün əsaslandırılması və onun antirisk, anliböhran səciyyə daşması.
3. İqtisadi əməliyyatların özünün şəffaflığının təmin edilməsi.
4. Riskli situasiyaların aynan əməliyyatlar və digər iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə tədqiq edilməsi, araşdırılması.
5. Riskli situasiyalar sistemində ən kritik nöqtələrin tapılması, müəyyən edilməsi.
6. Bütün bunlar əsasında ayrı-ayrı əməliyyatlar, fəaliyyət növləri üzrə və bütövlükdə, məcmuu halda firma və şirkətlər, ayrı-ayrı təşkilatlar, banklar və s. üzrə

risk potensialının aşkara çıxarılması, müəyyən edilməsi. Bütün bunlar riskləri törədən və yaxud da törədəcək amillərin (obyektiv, subyektiv) özünün sinergetik, sistemli və çoxcəhətli araşdırılmasını zəruri edir. Həm də nəzərə almaq lazımdır ki, istər subyektiv və istərsə də obyektiv risklər onların məzmunundan və xarakterindən asdı olaraq proqnozlaşdırma və idarə olunma səviyyəsinə görə də bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirlər. Bu mənada bizcə idarə olunmaqlılığı hətta risklərin mühüm meyarı kimi qiymətləndirmək lazımdır. Bu mənada bizə elə gəlir ki, kompyüterlərdə hər bir risklərin özlərinin nomenasiyalı- identifikasiyalı kodlarının əks etdirilməsi önəmli olardı. Bu nomenasiya-identifikasiyada obyektiv və subyektiv amillər və onların tərkib hissələrini müəyyən istiqamətdə qruplaşdırılsa daha önəmli olar. Çünki belə olduqda informasiyaları risk baxımından bir-birindən daha dəqiq ayırmaq mümkün olar. Məsələn, belə ayırma, hədd-qoyma bir sıra istiqamətlərdə də, o cümlədən aşağıdakı istiqamətlərdə aparılsa daha məqsədə uyğun olar:

1. Bütövlükdə obyektiv amillər üzrə;
2. Bütövlükdə subyektiv amillər üzrə;
3. Mənfəətə, gəlirə, iqtisadi artıma səbəb ola biləcək işgüzar risklər üzrə;
4. İtkilərə, zərərə səbəb ola biləcək risklər üzrə;
5. İnvestisiya risklər üzrə;
6. İstehsal risklər üzrə;
7. Kommersiya risklər üzrə;
8. Maliyyə risklər üzrə;
9. Kredit risklər üzrə;
10. İdarə oluna bilən risklər üzrə;
11. İdarə oluna bilməyən risklər üzrə;

12. ayrı-ayrı əməliyyatlar və fəaliyyət növləri üzrə və s. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, belə nomenasiya-identifikasiya yalnız iqtisadi situasiyaları öyrənmək, idarəetmə baxımından deyil, həm də həmin nomenasiyalar üzrə müvafiq, uyğun proqnozların aparılması baxımından da son dərəcədə vacibdir. Çünki burada ayrı-ayrı nominasiyalar üzrə eynicinsli, bir-birinə uyğun gələn prosesləri öyrənmək

və müəyyən nəticə çıxartmaq mümkündür. Həm də burada bütün səbəbləri araşdırıb yekun qiymət vermək üçün əsaslı məlumatlar əldə edilmiş olur. Burada həm də risklərin meydanaçıxma imkanlılığı (ehtimalı), təhlükə yaratmaq dərəcəsi ilə bir-birilə müqayisə etmək baxımından da bu qaydalı yanaşma əlverişlidir. Həm də ona görə ki, hər bir risk növü müəyyən proqnozlaşdırma qaydasını, metodunu nəzərdə tutur, həm də onların müxtəlif neqativ nəticələri olur, həm də müvafiq daşıyıcıları, məsuliyyət dərəcəsi olur. Bütün bunlar onu göstərir ki, doğrudan da proqnozlaşdırılma məqsədli tədqiqat tələb edir və müvafiq idarəçilik qərarları ilə şərtləşir, tamalanır.

Qəribə də olsa risklərin, həm də psixoloji tərəfləri, sosial məzmunu da olur. Bir sözlə, risklərin menecmenti, idarəedilməsi onların meydana gəldiyi bütün səviyyələrdə müəyyən konseptuallığa, məqsədyönlülük və əsaslanır və onlar arasında qarşılıqlı əlaqə və təsirlərin sistemli təhlilini tələb edir. Bu baxımından bəzi fəaliyyət növləri öz təbiəti etibarilə əvvəlcədən riskli hesab olunur. Nəinki ayrı-ayrı əməliyyatlar və yaxud fəaliyyət növləri, bundan asılı olaraq bütövlükdə təşkilatın özü də riskli təşkilat hesab ola bilər. Yəni risklərin ehtimalılığı daha çox özünü göstərə bilər. Bəzən risk ehtimalı o qədər böyük olur ki, hətta heç bir tədqiqat aparmadan da onu görmək, hiss etmək mümkündür. Lakin, bu o demək deyil ki, riskləri kəmiyyət cəhətdən ölçmək lazım deyildir. Əksinə, riskləri kəmiyyətcə müəyyən etmək, onları statistik metodla aqreqasiya etmək proqnozların dəqiqliyi baxımından vacibdir. Belə olduqda risklərin azalması və yaxud çoxalması və yaxud stabil qalması qanuna uyğunluğunu öyrənmək də xeyli dərəcədə asan olur. Bu, həm də riyazi-statistik, iqtisadi mühakimələr aparmağı, risk problemi üzrə ekspert qiymətləndirməni icra etməyə, bu prosesləri modelləşdirməyə və nəhayət daha dolğun, elmi konseptual nəticə çıxarmağa imkan verir. Bütün bunlar maliyyə aktivlərinin və passivlərinin, qiymətli kağızların dəyərinin, məzənnəsinin analitik təhlilini də ehtiva edir. Əlbəttə, bunların hamısı müəyyən informasiyalarla, informasiya axınları ilə, bazar konyukturası ilə əlaqələndirilməlidir.

Bank fəaliyyətindəki risklərin tənzimlənməsi birinci növbədə bankın özünün iş rejimini və fəaliyyətini qaydaya salınmasını, bankların iqtisadi təhlükəsizliyinin

təmin edilməsini nəzərdə tutur. Ona görə də bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi təcrid olunmuş halda deyil, sistemli halda aparılmalıdır. Bu həm də, həm makro səviyyəli, sahə səviyyəli və firma və şirkətlər səviyyəli problemlərlə, bu səviyyəli müvafiq iqtisadi göstəricilərlə əlaqələndirilməlidir. Doğrudan da başqa sahələrdə olduğu kimi burada da qeyri sistemli iqtisadi münasibətlər və əlaqələr sistemli riskləri əmələ gətirir. Bu əlaqələr yalnız üfiqi deyil, həm də şaquli olur. Burada problemin dövlət, makro səviyyədə tənzimlənməsi mühüm, aparıcı əhəmiyyət kəsb edir. Makro səviyyədə tənzimlənmə mexanizmləri ali icra orqanları tərəfindən həyata keçirilərkən bir tərəfdən bank sisteminin özünün səmərəli qurulması prinsipləri, digər tərəfdən isə dövlətin və bankların iqtisadi təhlükəsizliyi prinsipləri nəzərə alınmalıdır. Daha konkret deyilsə, burada bank portfelinin düzgün müəyyən edilməsi, əhalinin banklara qoyduğu pul vəsaitinin dövlət tərəfindən sığortalanması, bankların kreditorlar qarşısında məhsuliyəfinin artırması, depozitlərin maksimal həcmnin müəyyən edilməsi və s. nəzərdə tutulmalıdır. Bank səviyyəsində, başqa cür desək mezosəviyyədə isə normativ aktlar, əsasnamələr, müvafiq standartlar və s. nəzərdə tutulur.

Bankların fəaliyyətini Bazel komitəsinin müəyyən etdiyi qaydaya görə risklərin tənzimlənməsi məsələsində aşağıdakı mexanizmlərlə həyata keçirir və yaxud həyata keçirilməlidir; Bankların heç olmasa minimum kapitalla malik olunması, bank kapitalın həcmnin və onun tərkibinin normativlərə uyğun gəlməsi; Bank balansında likvidlik normasının mövcud olması; Mütləq öhdəliklərə əməl olunması, risklərin qiymətləndirilməsində bank modelinin düzgün qurulması; Bankların maliyyə vəziyyəti və riskləri vəziyyət haqqında adekvat informasiyaların olunması; risklərin düzgün proqnozlaşdırılması; Bazar situasiyaları, kredit və əməliyyatlar və digər üzrə strategiyanın düzgün seçilməsi, onların limitləşdirilməsi, xələşdirilməsi və daxili nəzarətin qoyulması, ssuda portfeli üzrə kredit risklərinin qiymətləndirilməsi, onun bankların ticarət bazar portfeli riskləri ilə düzgün əlaqələndirilməsi. Burada bank kapitalının beynəlxalq standartlar, xüsusi olaraq 1988-ci ilin kapital üzrə Bazel razılaşdırılmasına uyğunlaşdırılması da vacibdir. Xatırladaq ki, kapital üzrə Bazel

razılaşması aşağıdakı üç hissədən ibarətdir: kapitalın tərkib hissələri; risklərin çəki əmsalı; kapitalın kifayətliliyinin məqsədli standart əmsalı. Burada bank kapitalı tərkibi və strukturu aşağıdakı üsullarla müəyyən edilmişdir; daimi səhm kapitalı; nəzərdə tutulan ehtiyatlar, yəni bölüşdürməmiş mənfəət hesabına əmələ gələn ehtiyatlar. Burada əlavə kapital dedikdə isə, Bazel komitəsinin nöqtəyi nəzərindən aşağıdakılar nəzərdə tutulur: gizli ehtiyatlar; yenidən qiymətləndirmə ehtiyatları; kreditlər üzrə zərərlərin ödənilməsinin ümumi bank ehtiyatları; hibrit (kumulyativ müddətsiz səhmlər, kapitalla borcun əlaqələndirilməsi) vasitələri; borcların uzun müddətli subsidiyalaşması. Burada kredit risklərinin diversifikasiyası da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ümumiyyətlə, bank sistemi fəaliyyətində risklərin idarə edilməsi bir sıra çətinliklərlə, problemlərlə üzləşir. Onlar əsasən aşağıdakılarla bağlıdır: bankların kredit qabiliyyəti üzrə reytingi sisteminin lazımı səviyyədə müəyyən edilməməsi; ayrı-ayrı bankların vaxtı keçmiş borclar, kredit itkiləri və defoltun dəqiq müəyyən edilməməsi; iqtisadi və sahəvi inkişaf tsikliinin itkilərə və risklərə gətirib çıxarmasının sistemli təhlil edilməməsi; bu sahədə istər maliyyə və istərsə də informasiya və kadr resurslarının kifayət qədər olmaması; bütövlükdə milli reyting sisteminin, kredit reytinginin zəif inkişaf etməsi. Bundan başqa kredit riskləri və aktiv risklərin optimal şəkildə nəzərə alınmaması, onun bazar riskləri ilə düzgün əlaqələndirilməməsi. Bütün bunlar və digər məsələlər bank sisteminin sabilliyinə mənfəət təsir göstərir, bank böhranını formalaşdırır.

Müasir dövrdə sekyuritizasiya həm də kredit risklərinin sığortalanmasının yeni texnologiyası hesab edilir. Bu yenilik, innovasiyaya verilmiş kreditlərin ikinci bazarı olmaqla nəticə etibarilə kapitalın zəruri olan həcmdə artması, aktivlərin likvidliyi və divergenfikasiyası ilə bağlıdır, başqa cür desək, bu, aktivlərin sekyuritizasiyası deməkdir. Sekyuritizasiya sığortalanma sferasında innovasiya olması səbəbindən ona müxtəlif təriflər verilir. Məsələn, E.Şetin göstərir ki, əksər iqtisadçılar «sekyuritizasiya» anlayışı dedikdə hər hansı bir şirkətin gəlir gətirən aktivlərinin maliyyələşdirilməsi və ya yenidən maliyyələşdirilməsini nəzərdə tuturlar ki, bu da həmin aktivlərin ticarət, satış halına gətirilməsi, qiymətli kağızlar vasitəsilə likvidlik

formasına çatdırılması ilə əlaqədardır. Müəllif göstərir ki, son on ildə sekyuritizasiya bazarının inkişafı kapital bazarına əlverişli şərait yaratmış, aktivlərin effektiv realizasiyasına imkan vermiş, yüksək kredit reytingə malik olan istiqrazlar təklifini genişləndirmişdir, başqa cür deyilsə, sekyuritizasiya maliyyələşdirmənin və risklərin investorlar və satıcılar üzrə diver-sifikasiyasına imkan verir. Doğrudan da, sekyuritizasiyanı kredit risklərinin sığortalanmasının yeni, innovasiyalı forması, qaydası adlandırmaq da olar. Lakin bizcə sekyuritizasiya bundan başqa daha geniş maliyyələşdirmə, sövdələşmə, borcların örtülməsi, kredit risklərinin yenidən bölüşdürülməsini və s. əhatə edir.

3.2 Bankların depozit siyasətinin təkmilləşdirilməsi imkanları

Xarici resurların ən vacibi və ümumilikdə içlərində ən yüksək faiz dərəcəsinə sahib olanı depozitdir.

Bir ölkədə istehsalı artırma bilmək üçün, iqtisadiyyatı genişləndirmək üçün və ölkənin yüksəliş sürətini istənilən səviyyəyə çatdırmasının birinci şərti yatırımların artırılmasıdır. Yatırımların artışı isə bu yatırımlarda istifadə ediləcək qaynaqların aktiv bir şəkildə təmin olunmasına və bu qaynaqların ən uyğun sahələrdə istifadə olunmasına bağlıdır. Bu sarıdan baxıldığında fərdi təsərrüfat sahiblərinin banklara təqdim etmiş olduqları sərmayələr, digər bir mənada depozit, investisiyaların maliyyələşdirilməsində istifadə ediləcək ən önəmli qaynaqlardan biridir. Depozit maliyyə sistemində istifadə edilən cari dəyişikliklərdən birisidir.

Kommersiya banklarının əsas məqsədlərindən biri də əmanət sahiblərindən mümkün olduqca daha çox əmanət təmin etməkdir. Əgər banklar əmanət toplaya bilməsələr, kredit verə bilməyəcəklər, bu isə bazarlarda iş həcminin azalmasına və durğunluğa səbəb olacaqdır.

Bank xidmətləri; inasanların ehdiyyaclarına uyğun olaraq formalaşdırılır. Depozit əməliyyatları, sahib olduqları maliyyə vəsaitlərini dəyərləndirmək üçün investor ruhlu insanlar üçün nəzərdə tutulmuş xidmət növüdür. İnsanların pullarını banklara qoymaq səbəblərinin başında, bankların olduqca təhlükəsiz bir qurum

olmasıdır. Əslində insanların sahib olduqları pulları qat-qat artırmaq üçün əlverişli bir çox investisiya bazarı vardır. Bunlar da təxmin etdiyiniz kimi birja və foreksdir. Ancaq bu zaralar xalqımızın fikrincə riskli və qazancsız olaraq düşünülməkdədir.

Səhv bir düşüncə olsa da bunun səbəbi, bu bazarlara daha əvvəl şüursuzca sərmayə edilmiş və təminatlarını artırmaq əvəzinə itirmiş insanlardır. Bazarların bu riskə sahib olması; pullarını itirmədən dəyərləndirmək istəyən və riskə girməkdən qaçan insanlar bankın yollarına üz tutur.

Bank xidmətlərinin növləri arasında ən çox istifadə olunanı depozit yerləşdirmək əməliyyatı, qazanc əldə etmək məqsədi güdür. Beləliklə müştərilərə pullarını həm güvənli bir quruma əmanət etmiş olur, həm də dəyərlənməsini təmin etmiş olur. Əgər siz də riskdən qaçan investor ruhlu biriləndənsizsə, gəlin depozit və onun növləri haqqında bir az məlumat sahibi olaq.

Depozit, fiziki və hüquqi şəxslərin faiz qarşılığında banklara və bənzər kredit təşkilatlarına istənilən zaman və ya bəlli bir müddətdən sonra çıxarılmaq üzrə yatırılan pullardır. Yalnız pul deyil, pulu əvəz edən qeyri-pul məhsulları da depozit hesablarında istifadə oluna bilər. Depozitlər vasitəsilə yalnız yığılan pullar dəyərlənməz, eyni zamanda pulların qorunması və istifadə olunması da mümkündür.

İki növ depozit hesabları mövcuddur. Birincisi yerli valyuta ilə olan depozit hesabi, yəni Azərbaycan manatı ilə yaradılan depozit hesabi, digəri isə xarici valyuta ilə yaradılan depozit hesabları. Banklar üçün depozitin önəmi bir ayrıdır. Çünki banklar müştərilərindən təmin etdiyi depozitləri, müxtəlif yöntəmlərlə iqtisadiyyata geri qazandırır. Əslində deyə bilərik ki, bankların əmanət qaynağı olmazsa, funksiyalarının davam etdirilməsi mümkün deyildir.

Kommersiya bankları topladıqları resurları keçici bir müddətə toplayır. Başqa bir deyişlə, banklar toplanmış maliyyə resurslarını qaytarmaq şərti ilə qəbul edir. Bu zaman qarşılaşılan bir sual ortaya çıxır ki, banklar bu pulları nə üçün toplayır. Bank, bu pullarla özünə resurs ehdiyyatı toplayır və bu ehdiyyatları kredit olaraq iqtisadiyyata transfer etmək yolu ilə istifadə edir.

Bank müştərilərin ehdiyəci və məqsədlərinə görə əmanətlərin növləri yaradılmışdır. Bunlar müddətli və tələb olunanadək əmanətlərdir. Bunlardan hər birinin fərqli xüsusiyyətləri vardır. Həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər tərəfindən ən çox istifadə olunan əmanət növləridir.

Tələb olunanadək depozit. Bank hesabına yatırılan pulun tələb olunanadək resurlarda durması; saxlamaq, toplamaq ya da əməliyyatlarda istifadə məqsədi güdür. İstədiyiniz zaman pul yatıra bilərsiniz, üstünə yenidən əlavə edə bilərsiniz. Eyni zamanda istədiyiniz kimi istifadə edə bilərsiniz və geri çəkmə bilərsiniz. Bu növ depozit üzrə heç bir məhdudiyyət yoxdur. Tələb olunanadək depozitlərə sahib olduğunuzda, bank hər zaman sizə pulu geri verməyə hazır vəziyyətdə olmalıdır. Bu vəziyyətdə banklarda olan tələb olunanadək depozitlərdən istifadə etmək və onlarla ehdiyəci olanlara kredit vermək imkanında çox çətin olur.

Müddətli depozit. Bank müştərilərinin müddətli depozit isdəmələrindəki məqsəd pulları üzərindən qazanc əldə etməkdir. Əmanətlər hesaba daxil edilir və müəyyən bir müddət təyin edilir. Bu müddət aşağıdakı kimi olur:

1 aya qədər müddətli; 3 aya qədər müddətli; 6 aya qədər müddətli; 1 ilə qədər müddətli; 1 il və daha uzun müddətli.

Amma banklarda bir gün müddətli depozitlərdə vardır. Bank ilə müqavilədə depozitin müddətinə uyğun faiz dərəcələri təyin edilir. Vaxt bitdikdən sonra, siz əsas pullarınız ilə yanaşı faiz gəlirindən əldə etdiyiniz pulları da istifadə edə bilərsiniz.

Müddətli depozitlərin xarakterik xüsusiyyətlərinə aşağıda qeyd edəcəklərimiz aiddir:

- Müddətli depozitlərdə məcburi ehdiyyat fonduna edilən köçürmələrin nisbətən aşağı norması tətbiq edilir;
- Müddətli depozitlərdə olan vəsaitlərin dövriyyə sürəti daha aşağı olur;
- Müddətli depozitlərdə əmanət sahibləri öz vəsaitlərini vaxtından əvvəl çıxarmaları barədə xəbərdarlıq etmələri tələb olunur;
- Müddətli depozitlərdən hesablaşmalar üçün istifadə etmək olmaz və hesablaşma sənədləri onların əsasında silinmir;

- Müddətli depozitlərdə əmanət sahiblərinə dəqiq müəyyən edilmiş faizlər ödənilir, faiz dərəcəsinin maksimum və minimum səviyyələri Mərkəzi Bank tərəfindən ayrı-ayrı zamanlarda müəyyən olunur.

Müddətli depozitlərə nəzər yetirdikdə onun investisiyanın bir növü kimi görmək olar. Çünki siz burada pulunuzun ticarətini gerçəkləşdirirsiniz. Banklara pullarınızı əmanət edirsiniz və bunun qarşılığında gəlir əldə edirsiniz. Ən önəmlisi isə odur ki, əmanət etdiyiniz pulun miqdarı dəyişmir və siz o puldan gələn faizlərlə gəlir əldə etmiş olursunuz. İnvestorların bankları üstün tutmalarının ən başlıca səbəbindən biri də budur. Digər investisiya bazarlarında olan itirmə riski, müddətli depozitlərdə yoxdur.

Müddətli depozitlərdə, əgər bankın müştərisi depoziti vaxtından əvvəl çəkmək istəyərsə bu bankın qəbul edib etməyəcəyinə bağlıdır. Banklar əksər hallarda müştərilərinin bu tələblərini geri çevirmirlər. Yatırdığınız pulu təyin edilmiş zamandan daha əvvəl geri isdəsəniz faiz əməliyyatı aparılmaz. Məsələn deyək ki, təyin edilən zamanın bitməsinə bir gün var və sizində təcili pula ehtiyacınız var, pulu çəkməy isdədiniz. Qoyduğunuz depoziti geri alacaqsınız ama bu pullardan əldə edilən gəlirdən məhrum olmuş olacaqsınız. Ona görə də depozit yerləşdirərkən zamanı elə təyin edin ki, vaxtından əvvəl pulunuzu çəkib əlavə gəlirdən məhrum olmayasınız. Təvsiyyə edərim ki, depozitə pul qoyarsanız əgər, iki parçaya bölə bilərsiniz.

Kommersiya bankları ilə müştəri arasında razılaşmada hər hansı bir başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa əgər, o zaman kommersiya bankı ilə müştəri arasında müqavilə imzalanır və bu imzalanan müqavilə müştərinin əmanət üzrə öz hesabına vəsaitinin yatırılması bank tərəfindən bank kitabçası ilə təsdiq edilir. Bankla müqavilə imzalandıqda müştəriyə təqdim edilən bank kitabçası adlı bank kitabçası və yaxud da adsız bank kitabçası şəklində olur. Bank kitabçasında qeyd olunanlar sırasına bankın yerləşdiyi ünvan və onun adı, əmanətin hesab nömrəsi, əmanətin qoyulduğu filial və qoyulan filialın adı, hesaba yerləşdirilən bütün vəsaitlərin miqdarı, hesabdən çıxarılan bütün vəsaitlərin miqdarı göstərilməli və bütün bu sadaladıqlarımız müvafiq bank tərəfindən təsdiq edilməlidir. Bank müştərinin

əmanətinin geri verilməsini, yerləşdirilən əmanətdən əldə olunan faiz gəlirinin ödənilməsini və əmanətçilərin göstərişi ilə öz hesablarında digər şəxslərə vəsait köçürülməsi barədə müştərinin sərəncamını bank kitabçasını müvafiq banka təqdim etməsindən sonra reallaşdırır. Bankın müştəriyə təqdim etdiyi adlı bank kitabçası hər hansı səbəbdən yararsız vəziyyətə düşərsə və ya müştərinin səhlənkarlığı nəticəsində itirilərsə o banka müraciət edərək kitabçasını yeniləyə bilər.

Depozit hesablarının bağlanması. Depozit hesablarının bağlanması fərqli şəkillərdə ola bilər və bunlar aşağıdakılardır:

- Hesab sahibinin istəyi ilə;
- Hesab kitabçasının itirilməsi ilə;
- Hesab sahibinin ölümü ilə;
- Hesab sahibinin iflasa etməsi ilə.

Hesab sahibinin istəyi ilə hesabın bağlanması. Banklar Qanununa görə hesab sahibləri, istədikləri anda banklarda olan müddətli və tələbolunan depozit hesablarını bağlaya bilərlər. Depozit hesablarının bağlanması zamanı banklar, o hesaba id istifadə olunmamış çeklərin olub olmasını yoxlayarlar. Əgər müştərinin əlində istifadə edilməmiş çeklər varsa bunlar geri alınır və hesaba dair faiz ödəməsi gərəkərsə, lazımi hesablamalar aparılaraq müştəriyə ödəniləcək dəqiq miqdar təyin edilir.

Hesab kitabçasının itirilməsi ilə hesabın bağlanması. Bəzi zamanlarda, əmanət sahibləri hesab kitabçalarını itirə bilərlər. Hesab kitabçasının itirilməsi hesabın bütövlükdə bağlanması demək deyildir, banklar itmiş kitabçanın fərqli zamanlarda pis niyyətli insanlar tərəfindən istifadə olunmasını əngəlləmək üçün hesabı bağlayır, başqa bir hesab açırlar.

Hesab kitabçası, digər şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlərlə istifadə edilən və hesab sahibi ilə bank arasında əlaqəni təmin edən və hesab sahibinin haqlarını göstərən bir sənəd olduğu üçün önəmlidir. Bu səbəblə hesab kitabçasının itirilməsi vəziyyətində, əmanət sahibinin bu vəziyyəti ən qısa zamanda müvafiq bank şöbəsinə bildirməlidir.

Əmanət sahibinin ölümü ilə hesabın bağlanması. Əmanət sahibinin ölməsi zamanı, əmanət daxil olmaqla bütün mal varlığı mirasçılara keçər. Bu zaman bankın depozit hesabı ilə əlaqədar əməliyyatlarının nəticəsi barədə ölən şəxsin mirasçılara məlumat verilir. Bank əmanət sahibinin ölüm xəbərini aldıqda, hesaba əngəl qoyur və əməliyyat aparılmasını əngəlləyir. Bank daha sonra miras sahiblərinə lazımı ödəmələri etdikdən sonra hesabı bağlayır.

3.3 Banklardakı əmanətlərin sığortalanması sistemi və onun bank resurslarına təsiri

Banklar və sığorta şirkətləri fəaliyyətləri həmişə sıx bağlı olan maliyyə qurumlarıdır. Son onilliklərdə bu əməkdaşlıq yeni aspektlərlə tamamlanıb.

Məsələn, Rusiyanın maliyyə bazarının hələ çox gənc olmasına baxmayaraq, onun inkişafı, qaçınılmaz səpmələrlə, qlobal tendensiyaları təqib edir. Bununla yanaşı, Rusiya bankları və sığorta şirkətləri arasında əməkdaşlıq təcrübəsi mövcuddur.

80-ci illərin sonlarında - 90-cı illərin əvvəllərində Rusiyada çıxan çox sayda sığorta şirkətləri ya banklar, ya da onların aktiv iştirakı ilə yaradılıb. Nəticədə, onlar bank kreditləri və ya borcalanların banklara borcları üzrə borclarını sığorta üzrə ixtisaslaşırlar. İndi, bir çox sığorta şirkəti bu cür sığorta növlərindən imtina etdikdə, ölkədə bazar münasibətlərinin qurulması dövründə onların populyarlığının obyektiv səbəbləri olduğunu qeyd etmək lazımdır.[21, 178]

Ölkədə əmtəə çatışmazlığı şəraitində ilk sahibkarların işgüzar fəaliyyətinin təbii istiqaməti ticarət və vasitəçilik fəaliyyəti olmuşdur. Başlanğıc kapital olmadığı təqdirdə, ticari strukturların əmtəə alımının maliyyələşdirilməsi problemini həll etməsi üçün tək kredit imkanı bank kreditləşməsi olmuşdur. Eyni zamanda, ilk müştərilərin kredit tarixçəsi olmadığı təqdirdə bu cür kreditləşmə təcrübəsinə malik olmayan, girovlarla işləyən kommersiya bankları sığorta şirkətlərinin xidmətlərinə

müraciət etmək məcburiyyətində qaldılar. Gördüyümüz kimi, əməkdaşlığın ilkin addımları bankların və sığorta şirkətlərinin formalaşması şəraitində mənalı bir strategiyadan daha məcbur olmuşdur və əməkdaşlığın bu forma olmaması bunun birbaşa nəticəsidir. Arbitraj hallarının bir dövrü, Bank risklərinin birbaşa sığortası, xüsusilə əmlakın və bankların daşınmaz əmlakının sığortası kimi, daha uğurla inkişaf etməmişdir. Ölkədə aşağı sığorta mədəniyyəti sayəsində banklar özlərini digər yollarla müdafiə etmək üçün sığorta ehtiyacını görmədilər. Sığorta hələ də həyata keçirildikdə, tez-tez bank fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini nəzərə almadan həyata keçirilmişdir.

Banklar və sığorta şirkətləri arasında əməkdaşlığın ən aydın göstəricisi bankların müvəqqəti olaraq azad maliyyə resurslarının sığortaçının yerləşdirilməsindən istifadə etməsidir. Xüsusiyyətləri səbəbindən əhəmiyyətli fondları yığan sığorta şirkətləri banklar üçün əhəmiyyətli bir maraq göstərir.

Ötən il banklar və sığorta şirkətləri arasında əməkdaşlıq sahəsində vəziyyət dəyişməyə başlamışdır.

Bank kreditlərinin sığortası borcalanların həyat və sağlamlıq sığortasına, hüquqi qabiliyyətinə, banklara və ya daşınmaz əmlak obyektlərinə verilən əmlakın sığortasına çevrilir. Bu, öz növbəsində, bir çox obyektiv səbəblərə görə, Azərbaycan sığorta bazarında yer tapmayan uzunmüddətli həyat sığortası proqramlarının inkişafına təkan verdi[21].

Maliyyə birbaşa bank riskləri - bu sığorta bank avadanlıq və pul vəsaitləri və onların toplanması əməliyyatları, və təhlükəsiz depozit qutuları məzmunu və bank kadrların məsuliyyət, və çox, daha çox. Ölkəmizdəki bank işi ən riskli fəaliyyət sahələrindən biridir. Qüvvətli təhlükəsizlik xidmətləri nə də mürəkkəb texniki təhlükəsizlik sistemləri bankları quldurluqdan xilas edə bilməz. Valyuta mübadiləsi ofislərinə istiqamətli reydlər demək olar ki, gündəlik hadisələrə çevrilmişdir. Amma banklar da s yanğınlar, sızması, ildırım tətillər, uğursuzluqlar bank avadanlıq, insan səhv və əziyyət çəkir. Bütün bu onların fəaliyyətinin qorunması ən vacib üsullardan biri kimi sığorta

hesab bankirlər edir. Ən inqilabi dəyişikliklərin baş verdiyi bank və sığorta fəaliyyətlərinin qovşağında idi. Bu da "bank sığortası" ideyası ilə bağlıdır. English bankasuransın bir hərfi tərcümə olaraq, rus söz terminologiya dəqiq ictimai təklif sığorta və bank xidmətləri birləşdirən anlayışı, mahiyyəti əks etdirmir.

Sığorta məhsullarını satmaq üçün bank şəbəkə istifadə edərək ideyası artıq çox geniş qəbul edib, Avropa və Amerikada 70 çıxdı. Avropa banklarının 75% -i öz işlərində "bank sigortacılığında" anlayışı istifadə və sığorta şirkətlərinin 37% öz müştərilərinə alternativ maliyyə xidmətləri təklif edir.

Bu ideyanın geniş istifadəsi maliyyə bazarlarında obyektiv vəziyyət nəticəsi idi ki, məqamları aşağıdakılardır:

- maliyyə bazarının zəifləməsi bank yeni texnologiya yaranması fonunda sənaye və ən belə strukturları, o cümlədən digər maliyyə institutları tərəfindən təmin maliyyə xidmətləri spektrini genişləndirir, poçt şöbələri və əmanət bankları kimi
- maliyyə üstünlüyü ilə əhalinin həyat sığortası sənayesinə qənaət axını;
- bəzi ölkələrin demoqrafik strukturu və sosial siyasəti, əlavə pensiya təminatında artan maraqlara gətirib çıxarır;
- bank kreditlərinin həyat sığortası borcalanlar ilə ipoteka və istehlak kreditlərinin çox sayda verilməsi üçün əlavə maliyyə zəmanətləri banklar ehtiyac;
- sığorta şirkətlərinin sığorta məhsullarına alternativ paylayıcı şəbəkə yaratması arzusu və s.

Təşkilati olaraq, "bank sığortası" aşağıdakı formalarda keçirilə bilər: bank və sığorta şirkəti arasında ticarət əsaslı əməkdaşlıq; sığorta şirkətinin səhmdarı və ya əksinə, sığorta şirkətinin bankı tərəfindən təsis edilməsi; bir və ya bir neçə bank şəbəkəsi ilə əlaqələrin inkişafında ixtisaslaşan bir törəmə şirkətin sığorta şirkətinin yaradılması.

Yuxarıda göstərilən qarşılıqlı əlaqə formalarından birinə görə, banklar və onların şöbə şəbəkəsi sığorta xidmətlərinin distribütorları kimi çıxış edir və sığorta şirkəti sığorta məhsulunu təkmilləşdirmək üçün davamlı iş aparır və öz növbəsində

banklar tərəfindən hazırlanmış və təqdim etdiyi paylama şəbəkəsinin maliyyə xidmətləri vasitəsilə təkliflər verir.

Fikrimizcə, "Bank sığortası" ideyasının istifadəsi həm banklar, həm də sığorta şirkətləri üçün üstünlük təşkil edə bilər. Əsas olanları nəzərdən keçirək.

1. Bank işi sığorta şirkətləri tərəfindən ödənilən komissiya hesabına daha sərfəlidir.
2. Müştəriyə ən geniş və tam maliyyə xidmətləri təklif edin.
3. Bank və müştəri arasında mövcud əlaqələrin gücləndirilməsi (statistik göstəricilər göstərir ki, xidmətlərin müxtəlifliyini artırmaq müştərilərin öhdəliyini gücləndirir).
4. Müştəri məlumat bankından istifadə etmək bacarığı.
5. "Bank müştəri-müştəri" zəncirində sığorta agentləri kimi qiymətli əlaqənin olmaması və sığorta xidmətlərinin qiymətlərinin rəqabət qabiliyyətli olması ilə əlaqədar sığorta məhsulunun paylanması üçün inzibati xərclərin azaldılması.
6. Alternativ şəbəkədən istifadə etməklə maliyyə xidmətləri üçün paylayıcı şəbəkənin əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilməsi.
7. Aktivlərin bölüşdürülməsi, investisiya portfelinə maksimum gəlir verilməsi.
8. Sığortaçının bank imicinin və nüfuzunun istifadəsi.
9. Bank işçilərinin yüksək keyfiyyəti.

"Bank sığortası"nın inkişafı iki mərhələdən keçib. Həyat sığortasından başlayan sığorta şirkətləri, ilk növbədə, bir kümülatif elementi əhatə edən sadə bir məhsul təklif etdilər, heç bir risk sığortası olmadı. İpoteka və istehlakçı kreditlərinin borcalanların yalnız ölüm halında (benefisiarın kredit verən bank təşkilatı olduğu halda) sığortası bu növ sığorta növündə riskli element təşkil etmişdir. Bu günə qədər "bank sığortası" Qərbi, Cənubi, Şimali Avropa və Amerikanın demək olar ki, bütün ölkələrində geniş şəkildə təmsil olunur. Banklar həyat sığortası siyasətini (əlilliyi olan bir vəziyyət də daxil olmaqla) bir qəzadan, habelə avtomobilin sığortası siyasətini, ev əmlakının sığortasını, tibbi sığortanı və s. Yaymağa başladı.

Bankların sığorta fəaliyyətindən gəlirləri (banklar tərəfindən sığorta haqlarının ümumi həcmindən alınan)

Ölkə	Həyat sığortası üzrə sığorta haqlarının və banklar tərəfindən toplanmış pensiyaların həyat sığortası üzrə ümumi sığorta haqlarının həcminə nisbəti	Cəmi sığorta mükafatında banklar tərəfindən toplanmış sığorta haqlarının payı
Fransa	40%	2%
İsveç	25%	3%
Almaniya	20%	3%
Danimarka	17%	3%
Britaniya	15%	5%
Holland	15%	13-%
İspaniya	15%	3%
İtaliya	5	0

cədvəl 3.1

"Bank sığortası" nın tanındığı ilk Avropa sığorta bazarı Fransanın bazarları idi. "Bank sığortası" sisteminin formalaşmasına xarakterik olaraq, Fransız təcrübəsindən bir az daha çox yaşayaq. 1980-ci ilə qədər, əsasən orta dövriyyə bankları, Kredit Mutuel və Compagnie Bancaire kimi, həyat sığortası siyasətini yaymaq üçün bank şəbəkəsini istifadə edirdi. 1980-ci illərdən sonra Banque Nationale de Paris, Societe Generale, Credit Lyonnais, Credit Agricole kimi bankların ən yüksək səviyyəli emalı da sığorta məhsulları satmağa başladı.

1985-ci ildə Fransanın banklardakı payı həyat sığortası üçün müxtəlif vasitəçilərdən alınan ümumi mükafatın 25% -ni təşkil etmişdir. 1993-cü ildə həyat sığortası siyasətinin 50% -dən çoxu bank strukturları vasitəsilə satılmışdır. Məsələn, "bank sığortası" sistemi vasitəsilə təqdim olunan sığorta məhsullarının iki ən tipik nümunəsini nəzərdən keçirək.

1. Fransada "bank sığortası" sistemi vasitəsilə banklar tərəfindən paylanmış ənənəvi həyat sığortası məhsulu "qənaət bonusu" (Bons de capitalization). Bu, yalnız

iki şərait göstərildikdə, klassik sığortanın əsas növlərinə xas olan hər hansı bir risk unsuru olmadan pul qoymaq üçün sadə bir nümunədir: töhfə və dövr miqdarı. Müştərinin bu cür sığortaya olan marağı sığorta mükafatlarının aşağı dərəcələrindən, eləcə də Bons de kapitalaşdırma rentabelliği baxımından yüksək etibarlılıq və rəqabətə səbəb olan orqanların nəzarətindən ibarətdir.

Bons de kapitalizasiya aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

Benefisiarın dəyişdirilməsi üçün sadələşdirilmiş qaydada sənəddir:

Sığorta müddəti 0 ildən 30 ilədəkdir (adətən 8 və ya 10 il);

ödəniş şərtləri - bir mükafat kimi ödənilən 90%;

bank komissiya üçün - 2-dən vahid mükafat 6%;

sığorta dərəcəsinin hesablanması daxil dərəcəsi qayıt - 4.5%, bu qarşılıqlı razılığı ilə artırıla bilər;

aktivlərin investisiya - bir mükafat, minus bank xidmətlərinin dəyəri, bir investisiya fonduna və ya sığortanın bu növü üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi investisiya fondunda toplanmış əgər 4,5% daha çox gəlirlik dərəcəsi;

mənfəət iştirak - sığortaçı tərəfindən əldə olunan gəlirlərin ən azı 85% müştəri qayıtmalıdır.

Müqavilənin ləğv olunmasından sonra geri qaytarılma məbləğinin qaytarılması hər zaman mümkündür. Ödəmə məbləği müqavilənin xitam müqavilə (sığorta məbləğinin çox 5%) xitam komissiyalarının xalis zamanı faiz dərəcəsi hesablanması əsasında birdəfəlik ödəniş məbləği bərabərdir.

Aydın ki, "əmanət bonusu" daha çox bank məhsuluna bənzəyir, buna görə "bank sığortası" vasitəsilə yayılması kifayətdir. Bir faiz nisbətindəki investisiyalardan əldə edilən gəlir, sadə bir bank məhsuluna investisiya qoyuluşundan gəlir gətirir. Bütün bunlara əlavə olaraq, bu əməliyyatın həyat sığortası kimi qəbul edilmiş olması investorların vergi bazasından ödənilmiş mükafatın çıxmasına imkan verir.

Kredit borcalan üçün həyat sığortası siyasətinin alınması adətən girov üzərində kredit almaq üçün bir şərtədir və uzun müddətli istehlak krediti verərkən də müqavilə

şərtlərinə istəyə əsasən daxil edilə bilər. Bir qayda olaraq sığorta haqları borcalan tərəfindən krediti istifadə üçün faizlə eyni vaxtda ödənilir.

Tipik olaraq, bu sığorta, sığorta hadisəsinin baş verməsi ehtimalını (sığorta şirkətinin hissəsi) məhdudlaşdırmaq üçün müqavilənin müddətini azaltma meyli ilə bankla sığorta şirkəti arasındakı müqavilənin xüsusi formasıdır. Lakin, kreditin qismən qaytarılmaması şərt ilə, əlavə sığorta şərtləri və ya sığorta mükafatının miqdarı nəzərdə tutulmalıdır.

Tipik olaraq, siyasət ölüm halında verilir, lakin bəzən əlavə şərt kimi, əlillik və iş yerini itirməsi (Fransa üçün tipik) daxil edilir. Müqavilənin müddəti adətən on il ilə məhdudlaşır. Müqavilənin müddətinin uzadılması halında sığorta mükafatı bank tərəfindən uzadılma müqaviləsi imzalandığı gündən bir ay müddətində ödənilir.

Bu cür sığorta növü yalnız iki imza sahibinin olduğu bir müqavilə olaraq bağlana bilər: borcalan və sığorta şirkəti, müqavilənin şərtlərinə əsasən bankın məsuliyyəti tamamilə istisna olunur. Hər halda, bank bu sığorta məhsulunun paylanması üçün təbii bir yeridir.

Bankların köməyi ilə sığorta xidmətlərinin ən populyar şəkildə bölüşdürülməsi banklar tərəfindən verilən "sığorta yükü" və ya banklar tərəfindən verilən kredit kartlarının tətbiqi idi. Xarici bankların digər xidmət növləri arasında çıxardığı bütün növ kartları müştərilərinə ən müxtəlif sığorta müdafiəsini verir.

Məsələn, American Express kart sahibləri, işə zərərin ödənilməsi üçün sığortanın 50,000 ABŞ dolları həcmində olan qəza ilə əlaqədar sığorta təklif edir; "Midland Access / Visa" kart sahibləri 50 min manat sığorta edilə bilər. Sənət. qəzalar və 1 milyon lirə. Sənət. üçüncü şəxslərə qarşı məsuliyyət; kartın sahibləri "Barclaycard / MasterCard / Visa" itkisi, oğurluq və ya zərərdən alınan vəsaitlər üçün sığortalanır.

Fikrimizcə, "Bank sığortası" ideyasının tətbiq olunmasının sadəliyinə baxmayaraq, praktikada "sığortaçı bank" sisteminin effektiv fəaliyyətinə nail olmaq üçün ilk növbədə bir sıra ciddi problemləri həll etmək lazımdır.

Birincisi, bankın iş yerləri vasitəsilə bankın sığortalı müştərisinə satılması təklif olunan sığorta məhsulunun seçimi. Müştərilər üçün aşkar cəlbədarlığa əlavə olaraq, kifayət qədər sadə olmalıdır, ilkin risk qiymətləndirməsini tələb etmir, rəqabət qabiliyyətli sığorta dərəcəsi var. Bank xidmətləri ilə "paketdə" təklif olunur. Bundan əlavə, geniş müştəri bazası nəzərə alınmaqla, bankın və sığorta şirkətinin nüfuzuna olan qayğı, sığorta halında şərtsiz ödənişlərin təminatıdır, bu da öz növbəsində etibarlı təkrarsığortaçıların iştirakını tələb edir.

İkincisi, siyasətin rəyin verilməsi proseduru ciddi şəkildə rəsmiləşdirilməlidir, bank əməliyyatlarının texnologiyasına yaxın və müxtəlif sığorta məhsulları üçün vahid olmalıdır. Bankın operatorunun sığortası onun adi funksiyalarının bir hissəsi kimi nəzərdə tutulub.

Üçüncüsü, bu, bank iş yerlərindən satılan siyasət haqqında məlumat əldə etmək, lazımi hesabatların hazırlanmasını, qarşılıqlı hesablaşmaların təşkili və tələblərin cavablandırılması məsələsinin həllidir. Eyni zamanda, minlərlə müştəriyə aid olacağını nəzərə almaq lazımdır. Bu baxımdan, müştəri xidməti, məlumat ötürülməsi, proqram vasitələrinin uyğunluğu və böyük həcmli məlumatların işlənilməsinə təmin etmək bacarığı layihənin bütün iştirakçıları tərəfindən razılaşdırılmışdır.

Dördüncüsü, bu, bank işçilərinin təlim və təhsili problemidir. Bunu həll etmək üçün operatorlar üçün xüsusi iş təsviri hazırlanmışdır; sığorta şirkətinin menecerləri bankın əməkdaşları ilə məsləhətləşmələr aparırlar; bank filiallarına sığorta şərtləri, reklam və istinad materialları təqdim edilmişdir.

Bütün bu problemlərin həlli 1994-cü ilin yazından başlayaraq, verilən bank kartlarının sahibləri üçün sığorta xidmətləri göstərməyə imkan verdi. Eyni zamanda, kartların növü təqdim edilmiş və təklif olunan sığorta xidmətlərinin siyahısını müəyyən etmişdir.

Orta səviyyədə yaşayan "klassik" ın kart sahibləri üçün pensiyaçılar, tələbələr və vətəndaşların digər kateqoriyalara daxil olmaqla orta, aşağı qat üçün nəzərdə kütləvi ödəmə kartı məsələsinə xüsusi həyat sığortası proqramı və sağlamlıq

Böyükşəhər Əmanət Bankının strategiya nəzərə alaraq hazırlanmışdır aşağı sığorta məbləği (1 min dollara bərabər) olan qəzalardan. Bankın müştərilərini ortalama statistik qrup olaraq nəzərə alaraq və xaricdəki bu cür sığortanın mövcud statistikalarını nəzərə alaraq, çox aşağı bir sığorta dərəcəsi təmin etmək mümkün idi. Bu, sığorta şirkətinin müştəri bazasını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirməyə və çox sayda kiçik riskdən ibarət sabit bir sığorta portfelini əldə etməyə imkan vermişdir.

Texniki cəhətdən, sığorta prosesi birbaşa bank kartının verilmə proseduru ilə bağlıdır. Müştəri, əgər özünü sığortalamaq istəyirsə, bank kartının verilməsi və sığorta müqaviləsinin bağlanması üçün birləşdirilmiş ərizəni doldurur. Bu halda, ilkin tibbi müayinədən və sağlamlıq vəziyyətinə dair sənədlərin təqdim edilməsinə ehtiyac yoxdur.

Bu sığorta nədir? Bazarda mövcud olan bir mühüm fərq var idi - müştərilərlə işin nəzərə alınmaqla təklif olunan sığorta riskləri siyahısı seçilmişdir. Aydındır ki, bank işçilərinin xidmət, müştərilər və özləri risk qiymətləndirilməsini dərin ətraflı təmin edir və sığortaçı əlaqələr və rəsmiləşdirilməsini asanlaşdırır. Alman təsnifat sistemi AUB-88 risklər qalmaq məcburiyyətində müştərilərin sığorta şərtlərini qəbul etmək lazımdır, xüsusilə sığorta halda, müqavilənin müddəti ərzində sığorta vəziyyət. Bu halda Risk qiymətləndirilməsi sığorta məbləğinin bir faizi kimi ifadə olunur insan bədənində, müxtəlif orqanlarının funksional əhəmiyyəti əsaslanır. Təbii ki, bu siyahı tam deyil. Qəza nəticəsində orqanlar təsirlənsə, fəaliyyətinin itirilməsi və ya itirilməsi halında sığorta xidmətinin həcmi mövcud siyahıda müəyyən edilə bilmədikdə, sığorta məbləğinin normal fiziki və zehni fəaliyyətinin pozulması dərəcəsi haqqında tibbi nəticələr əsasında müəyyən edilmişdir. Bədənin və ya hissiyyat orqanının hər hansı bir hissəsinin işləməsinin qismən itkisi və ya pozulması ilə, sığorta məbləği müvafiq olaraq siyahıda göstərilən faiz dərəcəsinin bir hissəsidir. Qəza nəticəsində bir neçə fiziki və ya zəif funksiya zədələnmişsə, faiz dərəcələri birləşdirilir, lakin ümumi məbləğ sığorta olunan məbləğin 100% -dən artıq ola bilməz. sığorta hissəsinin miqdarı normal fiziki və zehni fəaliyyətin pozulması

dərəcəsi haqqında tibbi hesabat əsasında müəyyən edilmişdir. Bədənin və ya hissiyyat orqanının hər hansı bir hissəsinin işləməsinin qismən itkisi və ya pozulması ilə, sığorta məbləği müvafiq olaraq siyahıda göstərilən faiz dərəcəsinin bir hissəsidir. Qəza nəticəsində bir neçə fiziki və ya zəif funksiya zədələnmişsə, faiz dərəcələri birləşdirilir, lakin ümumi məbləğ sığorta olunan məbləğin 100% -dən artıq ola bilməz. Sığorta hissəsinin miqdarı normal fiziki və zehni fəaliyyətin pozulması dərəcəsi haqqında tibbi hesabat əsasında müəyyən edilmişdir. Bədənin və ya hissiyyat orqanının hər hansı bir hissəsinin işləməsinin qismən itkisi və ya pozulması ilə, sığorta məbləği müvafiq olaraq siyahıda göstərilən faiz dərəcəsinin bir hissəsidir. Qəza nəticəsində bir neçə fiziki və ya zəif funksiya zədələnmişsə, faiz dərəcələri birləşdirilir, lakin ümumi məbləğ sığorta olunan məbləğin 100% -dən artıq ola bilməz.

Bu növ sığortanın cəlbədiciliyini artırmaq üçün həll edilməli olan vacib bir problem yüksək inflyasiyanın nisbətən uzun bir sığorta dövrü (1 il) ilə kompensasiya edilməsinin zəruriliyidir. İnflyasiyaya səbəb olan sığorta məbləğinin real "azaldılması" ilə bağlı müxtəlif üsullardan istifadə edilmişdir. Bu, sığorta mükafatının əlavə edilməsi və sığortalanan məbləğin valyuta ekvivalentinin tətbiqi və vəsaitin bir hissəsinin sığorta ehtiyatlarının vəsaitlərinin sərmayə yatırılması ilə yenidən sığortalanma imkanındır.

Qəzalara qarşı sığorta ilə yanaşı, "klassik" kimi kart sahibləri də təklif edilmişdi və bank kartlarının zərərini itirmişdir. Bu növ sığorta müştərilər arasında ən məşhurdur. Hal-hazırda bir neçə on minlərlə müştərimiz oxşar sığorta müqavilələrini bağlamışdır. Belə bir kütləvi tələbat səbəb kart itirildikdə, onun yenidən məsələ müştəri, onun tam dəyəri ödəmək üçün isə ilkin kart müştəriyə verilməsi və ya pulsuz və ya nominal qiyməti üçün olmasıdır. Bu sığorta son dərəcə gəlirli və kart itirildiyi halda müştəri, təkrar verilməsi səbəbindən sığorta şirkəti həyata keçirilən bank, daha icazəsi olmadan tələb olunan məbləği debet etmək hüququnu əldə etmək.

"Qızıl" (kifayət qədər yüksək gəlir səviyyəsi olan müştərilər kateqoriyası) kimi kart sahibləri üçün daha bahalı sığorta proqramları təklif olunur. Xaricdə səyahət

edərkən tibbi xərclər üçün bu sığorta və əhəmiyyətli sığorta məbləğləri olan qəzalara qarşı həyat və sağlamlıq sığortası.

Demək olar ki, iki il təcrübəsi bizə bir sıra nəticələr verməyə imkan verdi.

Bank müştəriləri arasında sığorta xidmətlərinə böyük tələbat var. On minlərlə bank müştərisi sığorta şirkətinin müştəriləri oldu. Zərər sığorta proqramlarının təhlili müəyyən tarifləri qüvvədə sübut etdi. Şikayətləri təmin etmək üçün sistem effektiv fəaliyyət göstərir. Bir neçə yüz nəfər sığorta hadisələri üzrə ödənişlər aldı. Sığorta məbləği, müqavilənin müddəti və digər qurulması müxtəlif müştəri, məsələn, xüsusi şəraitdə müqavilə bağlamaq istəyirəm hallarda fəaliyyət qaydasını, Kamil. "bank sigortacılığında" effektivliyini azalda problemləri arasında əsas təlim olmaması və bank işçilərinin motivasiya idi sığorta xidmətlərinin bölüşdürülməsi. Sığorta şirkətinin əsas vəzifəsi yalnız sığorta məhsulun təkmilləşdirilməsi olur "Bank sigortacılığında" nəticələrinin daimi monitorinqi, xüsusilə bank işçilərinin daimi fırlanma bank şəbəkəsinin, təlim və bank işçilərinin danışma davamlı prosesinin təşkili hər hansı bir vahid sığorta məhsullarının satışı azalması, sürətli cavab. Göründüyü kimi, nəticələrdən biri bütün bank filiallarında sığorta menecerlərinin tətbiqi olacaqdır. Eyni zamanda, onlar banklarla işləyən xüsusi hazırlıqlı bank işçiləri və ya sığorta şirkətlərinin mütəxəssisləri olub-olmaması vacibdir. Bankın bütün filiallarında sığorta menecerlərinin tətbiqi yollardan biri olacaqdır. Eyni zamanda, onlar banklarla işləyən xüsusi hazırlıqlı bank işçiləri və ya sığorta şirkətlərinin mütəxəssisləri olub-olmaması vacibdir. Bankın bütün filiallarında sığorta menecerlərinin tətbiqi yollardan biri olacaqdır. Eyni zamanda, onlar banklarla işləyən xüsusi hazırlıqlı bank işçiləri və ya sığorta şirkətlərinin mütəxəssisləri olub-olmaması vacibdir.[18, 121]

Son vaxtlar inflyasiya səviyyəsinin azalması səbəbindən uzunmüddətli ipoteka kreditləşməsi geniş inkişafa nail olur. Sığortanın rolu burada çox böyükdür. Bu kreditlərin tanınmış sığortası deyil.

Borcalanın, girov və əmlakın həyatı və sağlamlığı sığortalınır. Belə sığorta şərtləri bir neçə ildir hesablanır.

Sığorta şirkətlərinin və banklarının müştərilərinə çevrilən maliyyə şirkətləri, həmçinin "bank-sığorta şirkəti" paketinin iştirakı ilə kompleks sığorta növləri hazırlanmış və inkişaf etdirilir. Beynəlxalq təcrübəyə nəzər salsaq belə mexanizmlərdən biri Moskva Əmanət Bankının Universal Finance şirkətinin və "Soyuznik" Sığorta Şirkətinin iştirakı ilə işə başlamışdır. Beləliklə, müştərilər Universal Finance şirkətini girovlarla təmin edərkən satın aldıqda, mənzillərin yanğın təhlükəsizliyi, daşqın və s. müştərilərin həyat və sağlamlıq sığortası qəzalara qarşı. Beləliklə, bu cür maliyyə qurumları sığorta məhsulları üçün alternativ paylayıcı şəbəkədə əlaqə kimi qəbul edilir.

Müxtəlif maliyyə məhsulları və xidmətləri həm xaricdə və Azərbaycan şəbəkələri paylanması inkişaf meylləri nəzərə alaraq, öz xidmətlərini yaymaq maliyyə institutlarının gələcək əməkdaşlıq proqnozlaşdırmaq mümkün deyil, onların paylayıcı şəbəkələrin birləşdirilməsi, paylanması üçün bu şəbəkələrin istifadəsi və digər xidmətlər bir sıra. Bir "çip" kart sahibinə böyük imkanlar verə biləcəyi vaxt deyil. IBM-in son layihəsi kredit kartı, hava biletini, pasportu birləşdirən smart kartın verilməsi üçün nəzərdə tutulub.

Bankların və sığorta şirkətlərinin xaricdə əməkdaşlıq təcrübəsini öyrənməklə biz bank və sığorta bazarlarında meydana çıxan meyllər haqqında məlumat verə bilmərik. Bu, müxtəlif risklərin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi, investisiya idarəetməsinin bank strukturlarının, sığorta və təkrar sığorta şirkətlərinin ümumi vəzifəsi olduğunu əsas götürür. Yaxın gələcəkdə biz, əlbəttə, Azərbaycanda oxşar tendensiyləri müşahidə edə bilərik.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bankların resurs istifadəsində daha çox önəmə sahib olan kreditlərin, iqtisadi həyatın sistemətik bir şəkildə sürdürülməsində bir çox önəmi vardır. Bu yararların ən önəmlilərini aşağıdakı şəkildə qeyd edə bilərik:

- -Sənaye sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisələrin; quruluşlarında, yaşamlarında və inkişafalarında kredit faktoru ən önəmli amillərdən biridir. Kreditlər eyni zamanda banklar inkişaf etməsi yönündən də çox önəmlidir. Çünki, ölkə iqtisadiyyatında yer alan investorların bəlli zamanlarda ehtiyaç hiss etmədikləri pul yığımları “ depozit hesabı” olaraq banklarda toplanır və bankların vasitəçiliyi ilə ehtiyacı olanlar arasında bölüşdürülür.
- 2- Əmtəə ehtiyatların səmərəli və yararlı bir şəkildə istifadə olunmasında kredit anlayışı ən önəmli faktorlardan biridir. İstehsalçı, əldə etdiyi məhsulu, istehsal etdikdən həmmən sonra satmaq istəsə, bazarda baş verəcəyi gözlənilən təklif artıqlığı əmtəələrin və xidmətlərin qiymətlərini aşağı salmaqla istehlak dərəcələrini artıracaqdır. Bunun nəticəsində əldə qalan əmtəə ehtiyatları tükənəcək, bazarda əmtəə qıtlığı yaşanacaq və buna bağlı olaraq əmtəələrin qiymətləri yüksələcəkdir.
- Belə bir vəziyyətin yaranmaması üçün, pula ehtiyacı olan istehsalçı, kreditdən istifadə edərək əmtəə ehtiyatlarını qoruyur və beləliklə zaman içərisində bazardakı tələb və təklif balansı yaranır.
- Kreditlər, məhsul istehsalı və xidmətlər üçün lazım olan alətlər, xammal, materiallar, enerji kimi zəruri olan maddələrin lazımı yer və zamanda təmin ediləbilməsi üçün maliyyə dəstəyi verirlər və bunun sayəsində səmərəlilikləri artır. Bu yaranan vəziyyətin təsiri ilə milli istehsalın səviyyəsi yüksəlir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. A.Ağayev –“Maliyyə terminləri lüğəti”, Bakı-2005
2. Abdullayev Ş.Ə. Azərbaycan Respublikasında bank resurslarının idarə olunması. Sank - Peterburq 2002-ci il.
3. Aslanov A.M –“Maliyyə və bank statistikasını”, Bakı-2002
4. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi “Azərbaycanın statistik göstəriciləri” Bakı-2016
5. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (10 dekabr 2004-cü il.)
6. Bank işi və elektron bankçılıq. Ə.Abbasov, Z.Məmmədov, R.Rzayev, Ş.Həmişəyeva. Qanun, 2003
7. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (16 yanvar 2004-cü il)
8. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi. Z.Məmmədov. Bakı-2001
9. D. Vəliyev –“ Beynəlxalq Maliyyə”, Bakı-2000
10. M.M.Bağirov- “Bank və bank əməliyyatları” (Ali məktəblər üçün dərslik), Bakı-2003
11. M.M.Sadiqov, E.Ə.Balayeva, Ş.Ü.Həmişəyeva –“Beynəlxalq valyutakredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi”, Bakı-2003
12. Məmmədov S.M. –“Bank işi.Bankirin stolüstü kitabı”, Bakı-1997
13. N.Məmmədov -“Bank və maliyyə terminləri lüğəti”, Bakı-1996
14. Qurbanov.C. –“Kommerisya banklarının mühasibat uçotu”
15. R.A.Bəşirov- “Bank işi”, Bakı-2007
16. R.A.Bəşirov Bank işi Bakı 2007
17. R.Əsgərova- “Pul, Kredit və Banklar”, Bakı-2007
18. R.V.Əsgərova Pul, kredit və banklar Bakı 2007 8. M.Bağirov “Banklar və bank əməliyyatları” Bakı- 2003

19. Ş.Ə Abdullayev. Azərbaycanca bank sistemi və bank resurslarının idarə olunması. Bakı 2001-ci il.
20. Ş.Ə Abdullayev., R.Y. Əsgərova. «Bank işi» Dərslik Bakı 2009
21. Tağıyev və başqaları-“Maliyyə, pul tədavülü və kredit”, Bakı-1999
22. Z.Məmmədov- “Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi”, Bakı-2001
23. Z.Məmmədov- “Pul,Kredit və banklar”(Dərslik), Bakı-2006
24. Z.Məmmədov, Ə.Abbasov, R.Rzayev. Ş.Həmişəyevə.-“Bank işi və elektron bankçılıq”, Bakı-2003

Rus dilində

25. . Banks&Business октябрь 2004 Информационно-аналитический журнал
26. 20. С.А.Бартенев “Экономические теории и школы (история и современность)”. Москва 1996
27. Багиров М.М. “Кредитная система Азербайджанской республики” (монография). 439 с. СПб. Г.У.Е.ф. Санкт петербург,2012.
28. Дж.М.Кейнс “Общая теория занятости, процента и денег”. Москва 2015.
29. Иришев Б. К. Денежно-кредитная политика: концепция и механизм. Алма-Ата: Гылым, 2012.
30. К.Макконнелл, С.Брю “Экономикс: принципы, проблемы и политика”. Москва 2013
31. Л.Г.Ходов “Основы государственной экономической политики”. Москва 2011
32. М.И.Плотницкий “Макроэкономика. Москва 2002
33. Л.С.Тарасевич, П.И.Гребенников, А.И.Леусский “Макроэкономика”. Москва 2013

XÜLASƏ

Riskoloji problemlər bəzən təcrid, fərdi, bəzən isə integrativ halda özünü göstərir. Bu isə riskoloji problemə özünəməxsus qaydada yanaşmam tələb edir. Qərribə də olsa bir sıra hallarda riskoloji problemlərin həllinə mane olan qüvvələr də meydana çıxır. Bu, bir qayda olaraq iqtisadi mənafehlərdən, qeopolitikadan və yaxud millətçilik meyllilərindən irəli gəlir, İqtisadi mənafehlərin riskoloji problemlərin həllinə mane olması, ona siper çəkməsi daha çox mafioz qruplarla, bütövlükdə qrup mənafehlərlə bağlıdır. Burada bürokratik əngəllər, formalizm, idarəçilik mədəniyyətinin aşağı səviyyədə olması da özünü, göstərir. Əlbəttə, onların riskoloji problemlərin həllinə təsiri müxtəlif istiqamətlərdə olur. Məsələn, qrup iqtisadi mənafehlər, iqtisadiyyatda kriminallıq birbaşa maliyyə, kredit, maliyyə bazarı, kontraktlar, ofşor zonaları və s. vasitəsilə özünə yol tapa bilər. Ona görə də müəyyən kriminal qüvvələr üçün normal iqtisadi davranış qaydaları həmişə önəmli olmur, sosial tərəqqi, sahibkarlıq etikasına belə qüvvələrdən çox-çox uzaq olur. İdarəçilik mədəniyyətinin, təşkilatı davranış və təşkilatı mədəniyyətin

Aşağı səviyyədə olması isə yalnız təmənnalı meyillərlə deyil, həm də idarəetmə sərəfşəsinin, potensialının aşağı olması, innovasiyalı idarəçilik qaydalarının olmamasından, əmək intizamının və əməyin keyfiyyətinin aşağı səviyyədə olmasından da irəli gəlir. Bütün bunlar risklərə, xüsusi olaraq ayrı-ayrı təbiətli, tipli, növlü, səviyyəli risklərə müxtəlif metodoloji, variant qaydasında yanaşmağı tələb edir. Ona görə də, burada həm ümumi metodoloji prinsiplər və həm də xüsusi, konkret metodoloji prinsiplər nəzərə alınmalıdır. Əlbəttə, prinsiplərin məzmunu, strukturu və onların idarəçilik fəaliyyətinin bütün istiqamətlərində və səviyyələrdə nəzərə alınması son dərəcə çətin problemlərdən biridir. Çünki metodoloji baxımından belə prinsiplərin digər prinsiplər və qaydalarla əlaqələndirilməsi, uzlaşdırılması və prinsiplər, proseslər, variantlar sistemində onun yerinin müəyyən edilməsi heç də asan bir məsələ deyildir.

Резюме

Рискологические проблемы иногда изолированы, индивидуально, а иногда и интегрированы. Это требует уникального подхода к рискованной проблеме. Как ни странно, в некоторых случаях также могут возникать силы, которые могут препятствовать решению проблем риска. Обычно это происходит от экономических интересов, геополитики или националистических тенденций и препятствует экономическим интересам от решения проблем, связанных с риском, и защищает их от большего числа групп мафии и интересов всей группы. Здесь очевидны бюрократические барьеры, формализм и низкий уровень управленческой культуры. Конечно, их влияние на решение рискованных проблем - в разных направлениях. Например, у группы есть экономические интересы, преступники в экономике, прямые финансовые, кредитные, финансовые рынки, контракты, оффшорные зоны и т. Д. Он может найти путь через себя. Поэтому правила нормального экономического поведения некоторых криминальных сил не всегда важны, социальный прогресс и этика предпринимательства далеки от таких сил. Культура управления, организационное поведение и организационная культура

Низкий уровень обусловлен не только умеренными тенденциями, но и отсутствием управленческих навыков, низким потенциалом, отсутствием правил управления инновациями, низкой трудовой дисциплиной и качеством труда. Все это требует разнообразных методологий, вариационных подходов к рискам, в частности природных, типов, типов и рисков уровня. Поэтому здесь следует рассмотреть общие методологические принципы и конкретные конкретные методологические принципы. Конечно, одной из самых сложных проблем является рассмотрение принципов, структуры и аспектов всех аспектов и уровней управления. Потому что с методологической точки зрения непростая задача - координировать, согласовывать и интегрировать такие принципы с другими принципами и принципами, процессами и вариантами в системе вариантов.

Summary

Riskological problems are sometimes isolated, individually, and sometimes integrated. This requires a unique approach to the risky problem. Strangely, in some cases, forces that can hinder the solution of risk issues can also occur. This is usually derived from economic interests, geopolitics, or nationalistic tendencies, and hindering economic interests from solving risk-related problems, and shielding them with more mafia groups and the whole group's interests. Here, bureaucratic barriers, formalism, and low level of managerial culture are evident. Of course, their impact on the solution of risky problems is in different directions. For example, the group has economic interests, criminals in the economy, direct financial, credit, financial markets, contracts, offshore zones, etc. He can find a way through himself. Therefore, the rules of normal economic behavior for certain criminal forces are not always important, social progress, and ethics of entrepreneurship are far from such forces. Management culture, organizational behavior and organizational culture

The low level is driven by not only moderate tendencies, but also by the lack of management skills, low potential, lack of innovation management rules, low labor discipline and quality of labor. All of this requires a variety of methodologies, variational approaches to risks, specifically natural, type, type, level risks. Therefore, general methodological principles and specific, specific methodological principles should be considered here. Of course, it is one of the most challenging problems to consider the principles, structure and aspects of all aspects and levels of governance. Because from the methodological point of view it is not an easy task to co-ordinate, reconcile and integrate such principles with other principles and principles, processes and options in the system of variants.

R E F E R A T

Tədqiqatın aktuallığı. Müasir dövrdə dünyanın hər bir ölkəsində makro və mikro səviyyələrdə, qloballaşan iqtisadi sistemlərdə qeyri-müəyyənliklər, riskli hallar davam etdiyindən bank resursları və onların effektiv idarə olunması problemi aktuallıq kəsb edir.

Banklara etimadın mühüm amili kimi əmanətlərin sığortalanması mexanizminin təkmilləşdirilməsi əmanətlərin investisiya resurslarına transformasiyasında, milli bank sisteminin daxili İnvestisiya bazarında fəallığının artması İse İqtisadi təhlükəsizliyin təminatında həlledici rola malikdir. Odur ki, bank sisteminin dayanıqlığı üçün potensial təhlükələr, o cümlədən aqrar iqtisadiyata xarici investorların nəzərdə tutulan limitləri aşması və nəticədə investisiya siyasətinin təhlükəsizlik tələblərinə cavab verməməsi, ümumiyyətlə pul-kredit siyasətində və onun reallaşdırılması mexanizmində çatışmazlıqlar xüsusi araşdırılmalıdır.

Təqdim olunan dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığı yuxanda qeyd olunan və bir sıra digər amillərlə şərtlənir.

Problemin öyrənilməsi vəziyyəti. Azərbaycanın maliyyə- alimlərinin, bank-maliyyə sahəsinin tədqiqatçılarının bir çox nümayəndələrinin problemə müxtəlif istiqamətlərdən səmərəli yanaşmaları və əldə etdikləri nəticələr problemin həllində mühüm addımlar hesab olunmalıdır. Belə ki, bank resursları və onların effektiv idarə olunması aspektləri problemlərinin nəzəri, metodoloji və praktiki cəhətləri Z.Ə. Səmədzadə, A.F. Abbasov, Ş.Ə. Abdullayev, B.X. Ataşov, D.A. Bağirov, M.M. Bağirov, I.V. Əhmədov, M.X. Həsənli, M.C. Hüseynov, H.A. Xəlillov, S.M. Məmmədov, Z.M. Məmmədov, M.M. Sadıqov, S.V. Salahov, R.A. Bəşirov, X.Ə. Hüseynov və Azərbaycanın bir sıra iqtisadçı alimləri, Appel Cerald, Appel Marvin, Arnold Qlen, S.N. Babiçev, E.F. Jukov, Коноплева Е.Е., А.А. Labzenko, О.І. Lavruşin, В.В. Maslennikov, Н.А. Попов, V.K. Sənçaqov, E.B. Серова, А.П. Тулупникова və başqa xarici ölkə alimləri tərəfindən tədqiq edilmişdir.

Bank resursları və onların effektiv idarə olunması aspektlərinin formalaşması, iqtisadi tələblərə uyğun inkişafının müxtəlif cəhətlərini araşdırsalar da, xüsusi olaraq

həmin problemləri öyrənməyi qarşılarına məqsəd qoymamışlar. Bank resursları və onların effektiv idarə olunması sisteminin təkmilləşdirilməsi imkanlarını qiymətləndirərək, onların gerçəkləşdirilməsinin vasitə və istiqamətlərini əsaslandırmağa və bir sıra digər məsələlərin həllinə ehtiyac vardır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri - Bank resursları və onların effektiv idarə olunması aspektlərinin araşdırılması prosesində aşağıdakı əsas vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir

- Bank resursları və onların effektiv idarə olunmasının elmi-nəzəri əsaslarının tətqiqi
- Bank resurslarının iqtisadi mahiyyətinin araşdırılması
- Bankın xüsusi kapitalının bank resurslarındakı yeri və əhəmiyyətinin müəyyənləşdirilməsi
- Azərbaycanın bank sisteminin resurs bazası və onun idarə olunmasının mövcud vəziyyəti və qiymətləndirilməsi
- Bankın xüsusi kapitalı və onun yaranma mənbələrinin araşdırılması
- Bankların cəlb olunmuş resurslarının idarə olunması mexanizmlərinin tətqiqi
- Bank resurslarının riskliliyinin idarə olunması prosesinin öyrənilməsi
- Azərbaycanın bank sisteminin resurs bazasının və onun idarə olunmasının inkişaf etdirilməsi istiqamətlərinin araşdırılması

- **Tədqiqatın obyekti** - Azərbaycan Respublikası ərazisindəki bankların fəaliyyətidir.

- **Tədqiqatın predmeti** - bazar münasibətləri şəraitində bank resurslarının fəaliyyətini, iqtisadi meyarları baxımından bank əməliyyatlarının miqyası və səmərəliliyini şərtləndirən meyllər, qanunauyğunlar, bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarət sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi imkanlarını müəyyən edən amillərdir.

- **Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları.** Nəzəri əsas kimi ölkəmizin və xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin bank fəaliyyətinin resurs amilinə dair tədqiqatları,

Azərbaycan Respublikası Prezidentini fərman və qərarları, Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunlar, Nazirlər Kabinetinin qərarları, qanunvericilik aktları, Mərkəzi Bankın qərarları və normativ sənədləri tərtib edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası - Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, Dövlət Statistika Komitəsinin, Maliyyə və İqtisadi İnkişaf Nazirliklərinin, Azərbaycan Mərkəzi Bankının, Azərbaycan Banklar Assosiasiyasının, müvafiq elmi-tədqiqat institutlarının məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Bankların xüsusi kapitalının effektiv idarə olunması yollarının müfəssəl şəkildə tədqiq olunması;

- Bankların depozit siyasətinin təkmilləşdirilməsi imkanlarının müəyyənəşdirilməsi ;

- Banklardakı əmanətlərin sığortalanması sistemi və onun bank resurslarına təsirinə dair təkliflərin verilməsi;

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiyada əsaslandırılan nəzəri-metodik müddəalar və təcrübi tövsiyələr bank resurslarının səmərəliliyi və milli bank sisteminin tələblərinə uyğunluğunu qiymətləndirmək, müvafiq tənzimləmə və nəzarət mexanizmini təkmilləşdirmək istiqamətində prosesləri sürətləndirməyə imkan verir.

Tədqiqatın nəticələrinin tətbiqi - əsas nəzəri müddəalar və dissertasiyanın nəticələrinə dair 1 məqalə və 1 teziz cap olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.